

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

ISSN 2786-6319 (print)
ISSN 2786-6327 (online)

«SCIENTIA ET SOCIETUS»

Збірник наукових праць

Випуск 3

Переяслав
2023

Scientia et societas. зб. наук. праць. Вип. 3 / [ред. колегія: Коцур Н.І. (голов. ред.) та ін.].
Переяслав: Домбровська Я.М. 2023. 180 с.

Засновник: Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 25094-15034Р від
14.01.2022 р.

Наказом Міністерства освіти і науки України №185 від 20 лютого 2023 р. відповідно до рішення
Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2023 року збірник наукових
праць «Scientia et societas» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорії «Б»
(011 Освітні, педагогічні науки)

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол
№10 від 25 травня 2023 р.)

Редакційна колегія:

Коцур Н. І., доктор історичних наук, професор (головний редактор); Товкун Л. П. кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); Коцур В. В., доктор історичних наук, професор; Шапран О. І., доктор педагогічних наук, професор; Шапран Ю. П., доктор педагогічних наук, професор; Дем'яненко Б. Л., доктор політичних наук, професор; Шевчук Л. Д., доктор педагогічних наук, доцент; Гозак С. В., доктор медичних наук, старший науковий співробітник; Кочубей Л. О., доктор політичних наук, професор; Молчанюк О. В., доктор педагогічних наук, професор; Упатова І. П., доктор педагогічних наук, професор; Косташук І. І., доктор географічних наук, професор; Мартинюк А. К., доктор педагогічних наук, професор; Левченко І. М., доктор історичних наук, доцент; Онищенко Н. П., доктор педагогічних наук, професор; Воловик Л. М., кандидат географічних наук, доцент; Дем'яненко В. М., кандидат політичних наук, доцент; Станкевич Т. В., кандидат медичних наук, старший науковий співробітник; Лохвицька Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент; Танана С. М., кандидат педагогічних наук, доцент; Дзюбенко О. В., кандидат біологічних наук, доцент; Козубенко Ю. Л., кандидат історичних наук, доцент; Кролівець Ю. В., доктор філософії у галузі психології, доцент.

Міжнародна редакційна колегія:

Лешек Фредерік Коженювські, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри інженерії безпеки педагогічного університету в Кракові, голова Вченої ради Європейської Асоціації наук з Безпеки, Польща.

Гюлерке Хакан, доктор філософії, професор кафедри соціології Університету Гаран, Туреччина.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав, вул., Сухомлинського, 30, к. 406.

Збірник наукових праць містить результати досліджень учених, викладачів, наукові пошуки докторантів, аспірантів щодо впровадження інноваційних педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів, перекладачів іноземних мов; міжнародного досвіду організації системи вищої освіти та змішаного навчання здобувачів вищої освіти; напрямів інтеграції теоретичної і практичної підготовки учнів у контексті розбудови Нової української школи; представлено наукові розвідки викладачів у галузі соціально-поведінкових і природничих наук щодо компетентнісного підходу майбутніх педагогів у питаннях психосоматичних захворювань в учнів та їх профілактики в умовах сучасних викликів і загроз; упровадженні засобів поліпшення когнітивних функцій школярів; ефективності програми фізичної реабілітації студентів тощо.

Для науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти.

Сайт збірника наукових праць:

<http://ses.journal.in.ua/index.php/ses>
<https://doi.org/10.31470/2786-6327/2023/3>

©Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2023
© Автори статей, 2023

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
HRYHORII SKOVORODA UNIVERSITY IN PEREIASLAV

ISSN 2786-6319 (print)
ISSN 2786-6327 (online)

«SCIENTIA ET SOCIETUS»

Collection of scientific works

Volume 3

Pereiaslav
2023

Scientia et societas: collection of scientific works. Volume 3 / [edit. board: Kotsur N. I. (editor in chief) and others]. Pereiaslav, 2023. 180 p.

Founder: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Certificate of state registration of the print media KB № 25094-15034P dated 14.01.2022 p.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine N 185 of 20th February, 2023, in accordance to the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine of February 10, 2023, the collection of scientific papers «Scientia et societas» was included in the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B» (011 educational, pedagogical sciences).

Recommended for publication by the Academic Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Protocol №10 of 25 May 2023).

Editorial board:

Kotsur N.I., Doctor of Historical Sciences, Professor (Editor-in-Chief); Tovkun L.P. Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor (Executive Secretary); Kotsur V.V., Doctor of Historical Sciences, Professor; Shapran O.I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Shapran Yu.P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Demianenko B.L., Doctor of Political sciences, Professor; Shevchuk L.D., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Hozak S. V., Dr Hab (Medicine Sciences), Senior Scientist Assistant; Kochubei L, Doctor of Political sciences; Professor, Molchaniuk O.V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Upatova I.P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kostashchuk I.I., Doctor of Geographical Sciences, Professor; Haponenko V. A., Doctor of Political sciences, Associate Professor; Martyniuk A.K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Levchenko I.M., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; Onyshchenko N.P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Volovyk L.M., Ph.D. in Geographical Sciences, Associate Professor; Demianenko V.M., Ph.D. in of Political sciences, Associate Professor; Stankevych T. V., Ph.D. in Medicine Sciences, Senior Scientist Assistant; Lokhvytska L.V., Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor; Tanana S.M., Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor; Dziubenko O.V., Ph.D. in Biological Sciences, Associate Professor; Kozubenko Yu.L., Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor; Krolivets Yu.V., Ph.D. in Psychology, Associate Professor.

International Editorial Board:

Leszek Fryderyk Korzeniowski, Doctor habilitated, Professor, Head of the Department of Safety Engineering of the Krakow Pedagogical University, Chairman of the Academic Council of the European Association for Security, Poland.

Hakan Gülerce, Doctor of Philosophy, Professor of Sociology, Harran University, Turkey.

Address of the editorial board:

08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho str., 406 room.

The collection of scientific works contains the results of researches by scientists, teachers, scientific research of doctoral and postgraduate students of the introduction of innovative pedagogical technologies in the professional training of future teachers and foreign language translators; international experience in organization of the higher education system and blended learning for higher education students; directions of integration of theoretical and practical training of pupils in the context of the development of the New Ukrainian School; scientific research of teachers in the field of social-behavioral and natural sciences of competence approach of future teachers in the questions of psychomatic ills in the pupils and prevention in conditions of modern challenges and threats; using means of improvement of cognitive functions of schoolboys effectiveness of program of physical rehabilitation of students are presented in it.

For scientific and pedagogical workers, doctoral students, postgraduate students, graduates of higher school.

Website of the collection of scientific works:

<http://ses.journal.in.ua/index.php/ses>

<http://doi.org/10.31470/2786-6327/2023/3>

© Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 2023

© Authors of articles. 2023

ЗМІСТ

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Любов Білик, Юрій Шапран ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ В АСПЕКТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ.....	9
Валентина Васенко, Наталія Ковтун, Людмила Красюк АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНО-ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ.....	16
Людмила Гусак, Тетяна Воробйова МЕТОД АСОЦІАТИВНИХ СИМВОЛІВ (MAS) У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ (<i>англ.мовою</i>).....	26
Олександр Іваненко, Ангеліна Несен МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	33
Наталія Зінченко, Тетяна Харченко, Наталія Хрептак ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	41
Олена Кулик ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	48
Оксана Мкртічян, Ірина Доброскок ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НУШ	57
Руслан Мусевич ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА ЗАСАДАХ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ.....	65
Антоніна Розсоха ВИТОКИ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	74
Василь Світак МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РІВНЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	82
Катерина Сідіропуло, Богдан Бандур СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В МАГІСТРАТУРІ.....	92
Олена Солодовник, Валерія Горбаченко ГОЛОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ФАХОВОГО МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	100
Ольга Шапран ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ІЗРАЇЛЮ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	108

СОЦІАЛЬНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**Катерина Варивода**НЕЙРОГІМНАСТИКА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПОКРАЩЕННЯ КОГНІТИВНИХ
ФУНКЦІЙ ШКОЛЯРІВ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД.....115**Борис Дем'яненко, Віра Дем'яненко**УКРАЇНА І СВІТ У 2022 РОЦІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДАМИ
МІЖНАРОДНОГО РАНЖУВАННЯ.....123**Юрій Козубенко, Вікторія Царук**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ІНТЕРВАЛЬНОЇ ТРЕНУВАЛЬНОЇ
ПРОГРАМИ НА ФІЗИЧНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ СТУДЕНТІВ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЇ
НА КОЛІННОМУ СУГЛОБІ: РАНДОМІЗОВАНЕ КОНТРОЛЬОВАНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....135**Надія Коцур, Лідія Товкун**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ПЕДАГОГА ЩОДО ПСИХОСОМАТИЧНИХ
ЗАХВОРЮВАНЬ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ
І ЗАГРОЗ.....143**Юлія Кролівець**РОЗВИТОК МОВЛЕННСВИХ МОТИВІВ ПОБУДОВИ РОЗПОВІДЕЙ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....154**ПРИРОДНИЧІ НАУКИ****Людмила Воловик**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....166

CONTENTS

EDUCATIONAL, PEDAGOGICAL SCIENCES

Liubov Bilyk, Yurii Shapran PROFESSIONAL TRAINING OF MEDICAL SPECIALISTS IN THE ASPECT OF PHYSICAL REHABILITATION.....	9
Valentyna Vasenko, Nataliia Kovtun, Liudmyla Krasiuk ALGORITHMIZATION OF SUBJECT-TRANSFORMATIVE ACTIVITIES OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN DURING DESIGN AND TECHNOLOGY CLASSES.....	16
Liudmyla Gusak, Tatiana Vorobiova ASSOCIATIVE SYMBOLS METHOD (MAS) IN TEACHING ENGLISH TO PRIMARY SCHOOL PUPILS.....	26
Oleksandr Ivanenko, Angelina Nesen INTERNATIONAL EXPERIENCE OF BLENDED LEARNING OF HIGHER EDUCATION STUDENTS.....	33
Nataliia Zinchenko, Tetiana Kharchenko, Nataliia Khreptak THE HUMANITIES COMPONENT OF THE QUALITY OF MEDICAL EDUCATION WITH THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES.....	41
Olena Kulyk PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TRANSLATORS IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	48
Oksana Mkrtichian, Iryna Dobroskok FEATURES OF PRIMARY CLASS TEACHER TRAINING FOR INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF NEW UKRAINIAN SCHOOL.....	57
Ruslan Musevych PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING THE READINESS OF FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE FOR PROFESSIONAL INTERACTION WITH MILITARY OFFICERS ON THE BASIS OF A GENDER APPROACH.....	65
Antonina Rozsokha THE ORIGINS OF MODERN PEDAGOGICAL INNOVATIONS IN THE CREATIVE HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA.....	74
Vasyl Svitak METHODICAL APPROACH TO PERFORMANCE ASSESSMENT LEVEL OF INDIVIDUAL TRAINING OF MILITARY SPECIALISTS IN EDUCATIONAL CENTERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	82
Kateryna Sidiropulo, Bohdan Bandur MODERN TRENDS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF MASTER DEGREE IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	92
Olena Solodovnyk, Valery Gorbachenko HOLOGRAPHIC APPROACH TO THE FORMATION OF A HEALTH-PRESERVING EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A PROFESSIONAL MEDICAL COLLEGE.....	100
Olga Shapran VALUABLE ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM IN ISRAEL: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	108

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES
Kateryna Varyvoda

THE NEUROGYMNASTICS AS AN EFFECTIVE METHOD OF IMPROVING THE
COGNITIVE FUNCTIONS OF SCHOOLCHILDREN: AN ANALYTICAL REVIEW.....115

Borys Demianenko, Vira Demianenko

UKRAINE AND THE WORLD IN 2022: COMPARATIVE ANALYSIS USING
INTERNATIONAL RANKING METHODS.....123

Yurii Kozubenko, Viktoriia Tsaruk

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE INFLUENCE OF INTERVAL
TRAINING PROGRAM ON PHYSICAL REHABILITATION OF STUDENTS AFTER KNEE
SURGERY: A RANDOMIZED CONTROLLED RESEARCH.....135

Nadia Kotsur, Lidiia Tovkun

COMPETENT APPROACH OF A TEACHER TO PSYCHOSOMATIC ILLS AND THEIR
PREVENTION IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND THREATS.....143

Yuliia Kroliets

DEVELOPMENT OF SPEECH MOTIVES FOR THE CONSTRUCTION OF STORIES IN
PRESCHOOL CHILDREN.....154

NATURAL SCIENCES**Liudmyla Volovyk**

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN STUDENTS OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE SCHOOL COURSE OF GEOGRAPHY...166

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК [378.147.091.33-022.27:614.25] : 616-036.82

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/9-15

Любов Білик

кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи
та післядипломної освіти
Черкаської медичної академії
luba_medcol@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0054-4628>
(вул. Хрещатик, 215, м. Черкаси, 18000, Україна)

Юрій Шапран

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри біології, методології і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
Yrij.shapran@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4176-7502>
(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ В АСПЕКТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті висвітлена проблема професійної підготовки медичних фахівців із фокусом на фізичну реабілітацію потерпілих. Особлива увага звертається на реабілітацію військовослужбовців, осіб із постковідним синдромом і паліативних пацієнтів. Розглядається професійна підготовка медичних кадрів в умовах трансформації системи охорони здоров'я, а саме в аспекті формування комплексної системи реабілітаційних заходів, запровадження мультидисциплінарного підходу та командної роботи фахівців різного спрямування. Доведено, що розв'язання означеної проблеми сприятиме відновленню повноцінної життєдіяльності індивідуумів відповідно до їх потреб в умовах перебування у довікллі й соціальному середовищі. Встановлено, що в професійній підготовці студентів закладів вищої медичної освіти компетентнісний та системний методологічні підходи є визначальними. Запропоновано впровадження в освітній процес професійної підготовки майбутніх медичних фахівців компетентнісного підходу із метою формування їх фахової компетентності при проведенні реабілітаційних заходів.

Фахову компетентність медика фізичної реабілітації (лікаря, магістра з фізичної терапії та магістра медсестринства) розглянуто в якості високо мотивованої особистості, яка здатна мислити клінічно, володіє уміннями, знаннями та навичками у професійній медичній сфері, спроможна ефективно діяти в умовах нестандартних ситуацій, самостійно приймати рішення та безперервно прагне до професійного саморозвитку. Доведено, що спеціальна компетентність якісно підготовленого та вмотивованого студента-медика передбачає його здатність ефективно визначати проблеми, що пов'язані зі лімітуваннями фізичної, когнітивної, психоемоційної, духовної сфер пацієнтів відповідно до Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я.

Ключові слова: професійна підготовка, здобувачі вищої медичної освіти, медична реабілітація, мульти дисциплінарна команда, військовослужбовці, паліативні хворі, COVID-2019.

Liubov Bilyk

Vice-rector for Scientific-Pedagogical Work and Postgraduate Education
of the Cherkasy Medical Academy
luba_medcol@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0054-4628>
(215, Khreshchatyk Str., Cherkasy, Ukraine, 18000)

Yurii Shapran

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Biology, Methodology and Teaching Methods
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Yrij.shapran@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4176-7502>
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

**PROFESSIONAL TRAINING OF MEDICAL SPECIALISTS IN THE ASPECT OF
PHYSICAL REHABILITATION**

The article highlights aspects of professional training of medical specialists with a focus on physical rehabilitation. In particular, special attention is paid to the rehabilitation of military personnel, post-COVID rehabilitation and rehabilitation of palliative patients. Main accents are made on the professional training of medical personnel in the conditions of the transformation of the healthcare system, because the formation of an early and comprehensive system of rehabilitation measures, the introduction of a multidisciplinary approach and teamwork of specialists from different directions will contribute to the restoration of full-fledged life activities in accordance with the wishes and needs of a person in the conditions of the social and cultural environment. It has been proven that high-quality training of medical specialists focused on the aspect of physical rehabilitation will improve the lives of patients/clients and facilitate adaptation to everyday life. It has been established that among the analyzed methodological approaches, competence-based and systemic approaches are decisive in the professional training of students of higher medical education institutions. The necessity of applying a competency-based approach in the training of future specialists, the formation of their professional competence, and key competencies in the implementation of rehabilitation measures has been characterized.

Professional competence of the doctor in the aspect of physical rehabilitation (doctor, master of physical therapy and master of nursing) is considered as a highly motivated individual who is able to think clinically, has skills, knowledge and training in the professional medical field, is able to act effectively in emergency and non-standard situations, make decisions independently, and constantly strives for continuous professional development. The main special competence of a well-prepared and motivated medical student is the ability to identify problems in the physical, cognitive, psycho-emotional, and spiritual spheres, limitations of the patient's occupational participation in accordance with the International Classification of Functioning, limitations of vital activities and health.

Keywords: professional training, medicine students of higher education, medical rehabilitation, multidisciplinary team, military personnel, palliative patients, COVID-19.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах широкомасштабної російської агресії, пандемії COVID-19 та збільшення безвилковних хворих спричиняє необхідність удосконалення процесу підготовки здобувачів освіти галузі знань «Охорона здоров'я» саме в аспекті фізичної реабілітації та паліативної медицини.

Фахівці з реабілітації допомагають пацієнтам/клієнтам жити здоровим й активним життям: фізичні терапевти – досягати й підтримувати максимально можливі рухи тіла, а ерготерапевти – відновлювати навички комфортного перебування у повсякденному житті (What are the Differences Between Occupational and Physical Therapy, (without the year)).

Тому розвиток фізичної реабілітації супроводжується необхідністю активного обговорення проблем методологічного характеру. Варто зазначити, що першочерговим завданням професійної підготовки здобувача освіти є визначення основних методологічних підходів. «У широкому розумінні методологію тлумачать як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як вчення про цю систему. Особливість методологічних принципів полягає у визначенні вихідних наукових позицій, які є загальними для всіх галузей, і одночасно теорію наукового пізнання у конкретній галузі науки» (Енциклопедія освіти, 2008: с. 498).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науково-педагогічній літературі окремі аспекти професійної підготовки медиків до фізичної реабілітації розглянуто в роботах В. Зюзін, Т. Зінченко (Професійна підготовка фахівців фізичної реабілітації у сучасних умовах освіти, 2022), Х. Левандовської (формування професійної компетентності у студентів-медиків в умовах дистанційного навчання, 2022), О. Сілкової (підготовка майбутнього лікаря до професійного саморозвитку в освітньому процесі закладу вищої медичної освіти 2020), Р. Слухенської (комплекс заходів щодо фізичної реабілітації військовослужбовців, 2023). Педагогічні умови розвитку професійної спрямованості студентів-медиків наведені в напрацюваннях С. Тихолаз, формування емпатійної культури – І. Кузнецової.

Мета статті полягає у проведенні контент-аналізу можливих напрямів професійної підготовки медичних фахівців в аспекті фізичної реабілітації.

Відповідно до мети поставлено наступне **завдання**: окреслити визначальні методологічні підходи в професійній підготовці медиків-реабілітологів.

Виклад основного матеріалу. Підготовка медичних фахівців спеціальностей 223 «Медсестринство», 222 «Медицина» та 227 «Терапія та реабілітація» взаємопов'язані між собою, адже вони передбачають підготовку високо кваліфікованих спеціалістів, які мають достатній потенціал, щоби розв'язувати проблеми й задовольняти потреби окремих людей та суспільства, котрі виникають у зв'язку зі змінами здоров'я. Поєднання таких спеціалістів в мультидисциплінарну команду має пришвидшити повернення пацієнтів/клієнтів до комфортного життя. Адже мультидисциплінарна реабілітаційна команда – це організаційно оформлена, функціонально виокремлена група фахівців із реабілітації, які об'єднані спільними метою та завданнями реабілітації і надають належну допомогу високого та середнього обсягу в стаціонарних й амбулаторних закладах у гострому, після гострому та довготривалому реабілітаційних періодах (Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах, 2022). За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я більше 1 млрд людей у світі потребують реабілітації. Станом на кінець 2022 року в Україні налічувалося близько 2,7 млн осіб із інвалідністю. Проведений аналіз динаміки захворювання населення в Україні на онкологічні захворювання, заражених вірусом SARS-CoV-2, потерпілих від наслідків російських військових дій спонукає до висновку, що кількість таких осіб збільшуватиметься і надалі й вони потребуватимуть якісної фізичної реабілітації.

На сьогодні система реабілітаційної медицини є досить фрагментарною, в ній недостатньо застосовується мультидисциплінарний підхід. Проте вчасно надана допомога попереджає виникнення у людини обмежень, що призводять до інвалідності, сприяє максимально можливому відновленню функцій організму й адаптації до активного життя.

Нормативна база щодо надання послуг у сфері реабілітації наразі відсутня, вона перебуває лише у стадії розробки. Так, у 2020 році було ухвалено Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я, 2022). На виконання цього закону в 2022 році МОЗ України видало наказ «Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах» (Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах, 2022).

Успішна професійна реабілітація передбачає поряд зі створенням відповідних передумов із боку суспільства також готовність й потерпілого до реабілітації. Результативність професійної реабілітації перебуває у залежності від бажання реабілітанта до процесу відновлення і можливості подальшої активної діяльності.

Міністерством охорони здоров'я України розроблена Концепція реформування медико-соціальної експертизи, котра змінює ставлення до інвалідності. Пацієнти/клієнти мають отримувати послуги з медичної реабілітації починаючи з моменту виникнення проблеми зі здоров'ям до максимально можливого рівня відновлення функціонування їх органів або систем органів, а не лише після установа статусу інвалідності. Важливе значення має запровадження системи оцінки життєдіяльності та здоров'я за МКФ (міжнародною класифікацією функціонування) на всіх рівнях надання медичної допомоги. Мультидисциплінарна реабілітаційна команда разом із пацієнтом повинна сформувавши реабілітаційну мету та необхідний обсяг утручань, а вже після проходження курсу повинна здійснити оцінювання їх ефективності. Концепція передбачає запровадження диференційованого восьмирівневого підходу до встановлення груп інвалідності залежно від рівня функціонування. Формування ранньої та комплексної системи реабілітаційної медицини, запровадження командної роботи фахівців різних напрямів сприятиме тому що пацієнти/клієнти матимуть змогу швидше адаптуватися до нових умов життя.

Нам імпонує мультидисциплінарний підхід при проведенні реабілітації військовослужбовців та цивільного населення, бо саме він надає змогу найбільш цілісно розв'язувати комплекс медичних, соціальних, психологічних, педагогічних і юридичних проблем. Він базується на командній співпраці соціальних працівників, медиків, психологів, волонтерів тощо. Це відповідає принципам «кейс-менеджменту» (кейс-випадок, проблемна ситуація, яка порушує стабільність у життєвому устрої людини й призводить до погіршення стану її здоров'я), а саме належним чином організованим процесом забезпечення усіх потреб людини доступом до відповідних послуг (Recommendations of the European Association for Palliative Care (EAPC), 2013).

Професійну підготовку фахівця фізичної реабілітації Л. Сущенко визначає у якості процесу, який «відображає науково й методично обґрунтовані заходи вищих навчальних закладів, спрямованих на формування протягом певного терміну навчання рівня професійної компетентності особистості, достатнього для проведення фізичної реабілітації різних верств населення регіону й успішної праці в лікувально-профілактичних закладах з урахуванням сучасних вимог ринку праці» (Сущенко Л. П., 2007: с. 277-278).

Ураховуючи вимоги сьогодення щодо підготовки медичного працівника, першочерговим завданням є визначення методологічних підходів у професійній підготовці студентів-медиків в аспекті фізичної реабілітації.

Першим методологічним підходом нашого дослідження безперечно став компетентісний, оскільки він орієнтує викладацьку діяльність у закладах вищої медичної освіти на формування фахових компетенцій студентів-медиків як передумову розв'язання професійних функцій майбутніх фахівців означеного профілю. На сьогодні компетентісний підхід до організації системи вищої медичної освіти є найбільш перспективним.

Підвищенню якості підготовки фахівців галузі знань «Охорона здоров'я» сприяє посиленню професійної спрямованості навчання, запровадженню в освітній процес вищого медичного закладу освіти компетентісної орієнтованої моделі навчання. Компетентісний підхід у системі підготовки майбутніх медичних фахівців потребує засвоєння визначених освітніми стандартами інтегральних, загальних та спеціальних (фахових) компетентностей щодо спроможності практично діяти, приймати ефективні рішення, розуміти етіологію, патогенез та саногенез в умовах прогресуючої та мультисистемної патології у контексті практичної реабілітації. Окрім того, фахівець окресленої галузі має розуміти, вміти трактувати медичну інформацію при здійсненні терапевтичного втручання і застосовувати набуті навички безперервної самоосвіти та рефлексії.

В останні декілька років компетентісний підхід, під яким розуміється метод моделювання й опису результатів освіти у вигляді ознак практичної готовності людини до діяльності, віднаходить усе більш широке поширення у педагогічній теорії і практиці (Підлипня І. Ю., 2015: с. 8). В Україні цей процес є цілком закономірним та відповідає змінам, що відбуваються в інших

прогресивних країнах. Важливим шляхом модернізації освіти на сьогодні є оновлення змісту освіти та технологій навчання, узгодження їх із сучасними потребами, а саме: орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження, оновлення змісту навчання, створення нових освітньо-професійних програм, оновлення навчально-методичних комплексів (Пометун О. І., 2004). Саме тому при створенні освітніх професійних програм у Черкаській медичній академії увага зацентрована на компетентнісному підході при викладанні освітніх компонентів, що полягає у підготовці висококваліфікованих фахівців, спроможних розв'язувати практичні проблеми, що пов'язані з порушеннями функцій органів та систем із застосуванням методів медико-біологічних, соціальних, психолого-педагогічних наук (реабілітація після військових травм, протезування суглобів і кінцівок, проведені кардіологічних операцій, опіків тощо).

Особливості освітньої професійної програми з фізичної реабілітації полягають у тому, що вона розроблена з урахуванням динаміки регіональних, державних, міжнародних аспектів сучасної реабілітаційної медицини та передбачає формування професійних компетентностей майбутніх медиків шляхом поєднання теоретичної та практичної підготовки, враховує потреби галузі охорони здоров'я в умовах складних викликів.

Освітня програма передбачає підготовку конкурентоспроможних фахівців на підґрунті органічної єдності студентоцентрованого навчання, розвитку професійних навичок та креативності; велику кількість годин практичної підготовки, розвиток у здобувачів вищої освіти соціальних навичок; залучення фахівців практичної сфери, викладачів із відповідною фаховою підготовкою.

Такий підхід дозволить майбутнім магістрам лікарям, фізичним терапевтам та медичним сестрам адекватно враховувати не лише реабілітаційні, а й соціальні потреби населення.

Компоненти програми складено таким чином, щоб у здобувачів освіти була можливість оволодіти програмними результатами повним обсягом: бути готовими сприяти збереженню свого та громадського здоров'я шляхом проведення індивідуальних та групових бесід із пацієнтами та членами їхніх родин; досконало володіти українською мовою та спілкуватися і розуміти іноземну мову в професійному середовищі; застосовувати гаджети у професійній діяльності; проводити моніторинг вітчизняних та закордонних інформаційних джерел на наявність новітніх методів і технологій; упроваджувати в практичну діяльність теоретичні знання із медичних, біологічних, психофізіологічних напрямків фізичної терапії та ерготерапії; уміти надавати долікарську допомогу при патологічних процесах та невідкладних станах; обирати оптимальні методи та засоби для відновлення і збереження повноцінної життєдіяльності людини; застосовувати сучасну методологію для досліджень організму людини; володіти інформацією про порушення у клієнта/пацієнта у відповідності до Міжнародної класифікації функціонування; відповідати нормативно-правовим вимогам та нормам професійної етики; формувати індивідуальні програми для корекції, реабілітації та відновлення; обирати ефективні та оптимальні засоби і методи для позитивної динаміки процесу.

У процесі реалізації компетентнісного підходу при професійній підготовці студентів-медиків ми вбачаємо необхідність формування медико-психологічної компетентності враховуючи різні фізичні та психологічні стани пацієнтів/клієнтів із якими буде працювати мультидисциплінарна команда з фізичної реабілітації, готовності та здатності медика фахово надавати допомогу й виконувати свої професійні функції відповідно до клінічних протоколів надання медичної допомоги та відпрацювати на практиці нормативний зміст підготовки магістра, сформульований у результатах навчання відповідно до діючого стандарту освіти. Варто зазначити, що на формування особистості впливає безліч факторів (медичних, соціальних). Організація освітнього процесу в закладі медичної освіти передбачає системність соціальних впливів на особистість на кожному з етапів її розвитку.

Наступним методологічним підходом нашого дослідження є системний. Характеристика системного підходу в педагогіці наведена у дослідженнях багатьох науковців. О. Кустовська зауважує: «Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження

є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових». При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що надає змогу виявити сутнісні ознаки цілісності системи.

Процес професійної підготовки у вищому медичному закладі освіти можна розглядати як систему, для якої характерні інтегративні зв'язки, цілісність взаємодії науково-педагогічного фахівця та здобувача освіти. До сутнісних ознак поняття «система» (від грец. *systema* – складене з частин, поєднання, складання) варто віднести її цілісність, взаємозалежність комплексу складових елементів, які перебувають у певній ієрархічній підпорядкованості та єдності з довкіллям.

Основним у системному підході є метод системного аналізу, який визначається у якості сукупності методологічних засобів для обґрунтування форм, методів, засобів та результатів щодо складних проблем педагогіки. Системний аналіз віддзеркалює такі аспекти дослідження системи: елементний (зміст компонентів, із яких утворена система); структурний (внутрішня організація системи та способи взаємодії її компонентів); функціональний (функції, що їх здійснює); історичний (шляхи виникнення системи й перспективи її розвитку).

Поняття «система» нерозривно пов'язане з категорією структури. Під поняттям структури системи розуміють сукупність стійких внутрішніх зв'язків досліджуваного об'єкта, що забезпечують його цілісність, упорядкованість і тотожність за різних зовнішніх змін. Коли відома система, то структура розглядається як деякий аспект системи, як єдність її інваріантних властивостей. Отже, структура – це стійке відображення елементів цілісного об'єкта.

У процесі дослідження було враховано думку Н. Гнілуші, що «незважаючи на об'єктивність існування системи, її уявлення носить умовний характер, визначений рівнем нашого знання. У цьому розумінні ми можемо сказати, що система як деяке теоретичне уявлення об'єкта не існує поза людською свідомістю і суспільною практикою, хоча сам об'єкт із його взаємозв'язком складових існує об'єктивно. У зв'язку з цим системні дослідження, замінюючи реальний об'єкт його умовним графічним, словесним описом, можна вважати теоретичним моделюванням (Гнілуша Н. В., 2004: с. 153)».

Для нашого дослідження важливим є те, що розробка моделі формування фахової компетентності медика в аспекті фізичної реабілітації, визначення її головної мети, принципів, складників передбачає створення цілісної системи роботи, елементи якої є взаємопов'язаними. Отже, системний підхід у нашому дослідженні – це утворена з сукупності логічних прийомів, методичних правил і принципів теоретичного дослідження структурно-логічна конструкція, метою якої є формування фахової професійної компетентності медика. Створена в такий спосіб система є віддзеркаленням не лише об'єктивної реальності, але й суб'єктивної діяльності, а уявлення об'єкта як системи є абстрагуванням на рівні теоретичного моделювання.

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено, що серед проаналізованих методологічних підходів компетентнісний та системний є визначальними у професійній підготовці здобувачів освіти закладів вищої медичної освіти. Оскільки, професійна підготовка медичних фахівців у галузі фізичної реабілітації військових осіб, постковідних пацієнтів та паліативних хворих відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного та безпечного відновлення їх функціонального стану. Необхідність подальшого дослідження і розвитку методів реабілітації у зазначеній проблематиці є актуальним завданням, розв'язання якого сприятиме покращенню якості життя пацієнтів/клієнтів та сприятиме створенню більш гуманного й ефективного здоров'язбережувального середовища.

Фахову компетентність медика (лікаря, магістра з фізичної терапії та магістра медсестринства) в аспекті фізичної реабілітації доцільно розглядати як високо мотивовану особистість, яка здатна клінічно мислити, володіє уміннями, знаннями та навичками у професійній медичній сфері, здатна ефективно функціонувати в екстрених, нестандартних ситуаціях, брати відповідальність за самостійно прийняті рішення і постійно прагне до професійного розвитку.

Список використаних джерел і літератури

1. Гнілуша Н. В. (2004). Системний підхід в екологічній освіті. *Екологія та ноосферологія*. Т. 15, № 1–2. С. 152–155.
2. Енциклопедія освіти (2008) / ред.: В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер. 1040 с.
3. Підлипня І. Ю. (2015). Реалізація компетентнісного підходу в сучасній освітній парадигмі. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. № 10. С. 105–110.
4. Пометун О. І. (2004). Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи* / ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 111 с.
5. Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах (2022): Наказ МОЗ України від 16.11.2022 № 2083 [редакція від 20.12.2022]. *Верховна Рада України*: офіційний веб сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1516-22#Text> (дата звернення 22.04.2023).
6. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я (2022): Закон України від 29 липня 2022 р. № 2494-IX [редакція від 19.08.2022]. *Верховна Рада України*: офіційний веб сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення 22.04.2023).
7. Сущенко Л. П. (2007). Формування мотивації до успішної професійної діяльності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. № 6. С. 276–279.
8. Recommendations of the European Association for Palliative Care (EAPC) (2013). For the Development of Undergraduate Curricula in Palliative Medicine At European Medical Schools: Report of the EAPC Steering Group on Medical Education and Training in Palliative Care. 24 p. URL: <http://surl.li/hokuj> (дата звернення 23.04.2023).
9. What are the Differences Between Occupational and Physical Therapy? *East Carolina Rehab and Wellness*: web site. URL: <http://surl.li/hojok> (дата звернення 22.04.2023).

References

1. Hnilusha, N. V. (2004). Systemnyi pidkhd v ekolohichnii osviti [System approach in environmental education]. *Ekolohiya ta noosferolohiya – Ecology and noospherology*, 15(1-2), 152–155 [in Ukrainian].
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Pidlypniak, I. Yu. (2015). Realizatsiia kompetentnisonoho pidkhdohu v suchasni osvitni paradyhmi [Implementation of the competence approach in the modern educational paradigm]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Pedagogical sciences*, 10, 105–110 [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I. (2004). *Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisonoho pidkhdohu v ukrainskii osviti* [Discussion of Ukrainian teachers on the issue of introducing the competence approach in Ukrainian education]. Competency approach in modern education [World experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii nadannia reabilitatsiinoi dopomohy na reabilitatsiinykh marshrutakh: Nakaz MOZ Ukrainy vid 16.11.2022 № 2083. (2022). [On the approval of the Procedure for the organization of rehabilitation assistance on rehabilitation routes: Decree of the Ministry of Health of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrayiny – Verkhovna Rada of Ukraine*: official website. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1516-22#Text> (date of application 22.04.2023) [in Ukrainian].
6. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorov'ia (2022): Zakon Ukrainy vid 29 lypnia 2022 r. № 2494-IX. (2022). [On rehabilitation in the field of health care: Law of Ukraine dated July 29, 2022 № 2494-IX]. *Verkhovna Rada Ukrayiny – Verkhovna Rada of Ukraine*: official web site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (date of application 22.04.2023) [in Ukrainian].
7. Sushchenko, L. P. (2007). Formuvannia motyvatsii do uspishnoi profesiinoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv iz fizychnoi reabilitatsii [Formation of motivation for successful professional activity of future specialists in physical rehabilitation]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu – Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports*, 6, 276–279. [in Ukrainian].
8. Recommendations of the European Association for Palliative Care (EAPC) (2013). For the Development of Undergraduate Curricula in Palliative Medicine At European Medical Schools: Report of the EAPC Steering Group on Medical Education and Training in Palliative Care. (2013). 24 p. URL: <http://surl.li/hokuj> (date of application 23.04.2023)
9. What are the Differences Between Occupational and Physical Therapy? *East Carolina Rehab and Wellness*: web site. URL: <http://surl.li/hojok> (date of application 22.04.2023)

УДК 373.3.016:7.012+62

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/16-25

Валентина Васенко

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
valentynavasenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8252-7348>
Researcher ID: HZL-2634-2023
(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

Наталія Ковтун

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
mischenko-nata@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3845-6807>
(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

Людмила Красюк

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
krasuk71@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1403-006X>
(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

**АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНО-ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті розглянуто особливості процесу навчання однієї з характерних як для виробничої галузі, так і навчального процесу діяльності – предметно-перетворювальної, яка має значний вплив на результати навчання школярів. Доведено, що ця діяльність для учнів має стати стрижневою, орієнтуватися не лише на отримання ними знань та умінь, а і забезпечувати реалізацію активності та індивідуальних можливостей. Виявлено, що належним потенціалом для такої роботи в умовах Нової української школи стають уроки дизайну і технологій, для яких предметно-перетворювальна діяльність залишається провідною. У свою чергу, трудові рухи та операції, які забезпечують її результативність мають багато однотипних елементів, правил виконання, дій, які можуть використовуватися школярами у вигляді алгоритмів. З'ясовано, що використання останніх дозволяє уже після початкової школи розвантажити розум учнів від одноманітних операцій, а вивільнену частину розумової енергії спрямовувати на творчу навчально-пізнавальну роботу. Такий підхід називають алгоритмізацією навчання і його можливості доцільно використовувати на різних уроках, зокрема, й у предметно-перетворювальній діяльності у процесі виготовлення проєктів на уроках дизайну і технологій. Встановлено, що навчальний алгоритм являє собою чітку систему, елементами якої є правила, вказівки, дії, дотримання і виконання яких дозволяють молодшим школярам ефективно та успішно виконувати навчально-пізнавальні завдання. Тому, зазвичай, при вивченні теми він рідко подається у готовому вигляді, а розробляється на уроці у залежності від складності правил та понять, кількість дій, які можуть варіюватися. Досліджено дидактичні можливості навчання молодших школярів розробці алгоритмів виконання предметно-перетворювальної діяльності на

уроках дизайну і технологій, що підвищує рівень навчальних результатів. Запропоновано етапність складання алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності на уроках технологій та дизайну, навчання яким може мати різні форми, надаються завчасно у вигляді готових карток з алгоритмами учням безпосередньо на уроці для заучування та закріплення інформації під час предметно-перетворювальної діяльності на етапі практичної роботи. Навчання цьому може організуватися і шляхом спільного обговорення алгоритмів самими учнями при проведенні інструктажу. Така робота хоча й вимагає більших витрат часу, та все ж є ціннішою в дидактичному плані. Проведено аналіз результатів експериментального дослідження, які доводять ефективність виконаної роботи і вказують на те, що систематична, послідовна, цілеспрямована робота вчителя початкової школи із навчання розробці та використанню різних алгоритмів на уроці технологій та дизайну сприяє підвищенню рівня засвоєння навчального матеріалу, розвитку потрібних знань та умінь молодших школярів, а також зацікавлює їх навчальним матеріалом, формує позитивну навчальну мотивацію і сприяє формуванню алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності. Це дозволяє уникати перевантажень одноманітними операціями і спрямовувати значну частину розумової енергії на реалізацію творчого потенціалу.

Ключові слова: алгоритмізація, предметно-перетворювальна діяльність, урок дизайну і технологій, етапи навчання алгоритму, навчальні результати, одноманітні операції, творчий потенціал.

Valentyna Vasenko

PhD in Education, Associate Professor,
Head of the Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
valentynavasenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8252-7348>
Researcher ID: HZL-2634-2023)
(30 Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

Nataliia Kovtun

PhD in Education, Associate Professor
at the Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
mischenko-nata@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3845-6807>
(30 Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

Liudmyla Krasiiuk

PhD in Education, Associate Professor
at the Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
krasuk71@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1403-006X>
(30 Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

**ALGORITHMIZATION OF SUBJECT-TRANSFORMATIVE ACTIVITIES OF YOUNGER
SCHOOLCHILDREN DURING DESIGN AND TECHNOLOGY CLASSES**

This article discusses the features of the learning process of subject-transforming activities, which are characteristic of both the industrial sector and the educational process, and have a significant impact on the learning outcomes of schoolchildren. It is argued that this activity should become central

for students, not only focusing on their acquisition of knowledge and skills, but also providing opportunities for their individual development and activity. It has been found that design and technology lessons have great potential for such work in the context of the New Ukrainian School, where subject-transforming activities remain the leading approach. Furthermore, the labor movements and operations that ensure its effectiveness have many repetitive elements, rules of execution, and actions that can be used by students in the form of algorithms. It has been determined that the use of such algorithms allows students to free their minds from repetitive operations even after primary school, and direct their freed-up mental energy towards creative learning and cognitive work. The approach described above is referred to as algorithmic learning, and its potential can be effectively utilized in various classroom settings, particularly in subject-transformative activities during the process of creating projects in design and technology classes. It has been established that a learning algorithm constitutes a clear system whose elements include rules, instructions, and actions, adherence to and execution of which allow younger students to effectively and successfully complete educational and cognitive tasks. Therefore, it is typically not presented in a finished form when teaching a topic, but rather developed during the class depending on the complexity of the rules and concepts and the number of actions that can be varied. The didactic possibilities of teaching younger students to develop algorithms for subject-transformative activities in design and technology classes have been investigated, which enhances the level of educational outcomes. The phased approach to developing algorithms for subject-transformative activities in design and technology lessons is proposed. Teaching these algorithms can take various forms, with pre-prepared algorithm cards provided to students during the lesson for learning and consolidating information during the practical work stage of subject-transformative activities. Teaching can also be organized through joint discussions of algorithms by students during instruction. Although such work requires more time and effort, it is still more valuable from a didactic perspective. An analysis of the results of an experimental study has been conducted, which demonstrates the effectiveness of the work carried out and indicates that systematic, consistent, purposeful work by elementary school teachers in teaching the development and use of various algorithms in design and technology lessons contributes to an increase in the level of learning material assimilation, the development of necessary knowledge and skills of younger students, and also engages them in the learning material, forms positive learning motivation and contributes to the formation of subject-transforming activity algorithms. This allows for avoiding overloading with monotonous operations and directing a significant portion of mental energy towards realizing creative potential.

Keywords: algorithmization, subject-transforming activity, design and technology lesson, algorithm teaching stages, learning outcomes, monotonous operations, creative potential.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток технічних новацій і технологій у виробничій сфері та надання послуг потребує від суспільства наявності професійно мобільних, здатних до швидкого навчання й творчого виконання різних видів діяльності працівників. Вирішення цього непростого завдання здатні здійснювати заклади освіти, які спроможні забезпечити учням умови розвитку їх самостійності, творчості у різних видах діяльності, суб'єктності у навчальному процесі. Однією з найхарактерніших для виробничої галузі у навчальному процесі є предметно-перетворювальна діяльність. Спільною ознакою для них є отримання предметного результату, матеріального продукту. З огляду на це саме навчання предметно-перетворювальній діяльності учнів має стати стрижневим і зорієнтованим не лише на знаннево-умінневу складову, а і на забезпечення активності з реалізації індивідуальних можливостей та суспільних інтересів. Природно, що результат діяльності, продукт праці, самі по собі, забезпечують комунікацію особи з навколишнім світом і зумовлюють зміст і форми цього процесу. Як бачимо, він структурно і змістовно доволі непростий і вимагає належної послідовності не лише практичної діяльності, а й теоретичного мислення. З огляду на це, природним вбачається розробка алгоритмів виконання проектно-перетворювальної діяльності учнів на уроках дизайну і технологій. Проте питання використання можливостей алгоритмів у предметно-перетворювальній діяльності молодших школярів на уроках дизайну і технологій залишається недостатньо вивченим для умов Нової

української школи, хоча саме ці заняття, на наш погляд, мають значні можливості для підвищення ефективності отримання молодшими школярами предметних продуктів виконання навчальних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Алгоритмізація являє собою складний процес, основу якого складає визначена послідовність теоретичного мислення та практичної діяльності. Тому існує різноманітність досліджень, спрямованих на вдосконалення алгоритмізації проектно-перетворювальної діяльності на уроках дизайну і технологій.

Історична ретроспектива питання предметно-перетворювальної діяльності учнів початкової школи підтверджує ґрунтовну увагу до нього вітчизняної педагогічної науки, представлені досвідом Б. Грінченка, О. Духновича, А. Корфа, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Я. Чепіги та ін. Теоретичні основи забезпечення цього виду діяльності у своїх працях закладали ще С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. й продовжили науковці сучасності: Н. Білоконна, А. Ботюк, О. Гришко, Я. Кодлюк, О. Коваленко, Г. Костюк, В. Онопа, О. Савченко, Н. Скрипченко, Л. Супрун та ін. Проблема формування технологічних умінь молодших школярів для предметно-перетворювальної діяльності присвячені дослідження В. Васенко, В. Гавриш, Н. Котелянець, З. Мірошник, В. Моляко, Т. Мачачі, Т. Носаченко, Л. Оршанського, В. Тименка та ін. Загальні питання реалізації дидактичних можливостей предметно-перетворювальної діяльності у практичній роботі початкової школи досліджували О. Коберник, Л. Роєнко, О. Савченко та ін.

Алгоритмізація при вивченні учнями окремих навчальних предметів стала предметом наукової уваги Н. Бібік, М. Бурди, В. Паламарчук, З. Слєпкань та ін.; використання інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язування дидактичних і практичних задач досліджувалася В. Биковим, Ю. Дорошенком, М. Жалдаком, В. Лапінським, Ю. Машбицем, Н. Морзе, О. Співаковським та ін.; застосування алгоритмічних настанов, певних правил і норм управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів відображені в роботах С. Гончаренка, М. Левшина, Ю. Машбиця, Ю. Мельника, О. Савченко, та ін.; забезпечення вивчення основ інформатики та елементів алгоритмізації у початковій школі досліджували та узагальнювали О. Кивлюк, М. Левшин, Ю. Мельник та ін.

Мета статті. Незважаючи на різноманітність психолого-педагогічних досліджень, проблема статті не була предметом окремої роботи, зокрема, спеціальному вивченню не піддавалися питання, пов'язані з алгоритмізацією предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів та їх реалізація на уроках дизайну і технологій. Мета статті – розглянути дидактичні можливості алгоритмізації предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів на уроках дизайну і технологій для підвищення результативності навчання учнів.

Матеріали і методи дослідження. Виконання даного наукового дослідження проводилось на основі навчального процесу початкової школи при організації та проведенні уроків технологій та дизайну. Розумова активність учнів зосереджувалася на організації предметно-перетворювальної діяльності, яка сприяла запам'ятовуванню не тільки окремих трудових рухів, але й часто вживаних трудових операцій. Описаний спосіб передбачає етапність і набуває успіху при умові, коли для виконання найпростіших трудових дій пропонується доцільна послідовність їх виконання з усвідомленням обов'язковості дотримання встановлених правил. Саме така модель навчання називається алгоритмізацією і вона, при виконанні певного типу завдань предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів забезпечує підвищення ефективності їх пізнавальної діяльності за рахунок вивільнення розумових зусиль на алгоритмізовані дії та спрямування цього потенціалу на засвоєння знань. Для досягнення поставленої мети у ході дослідження було використано низку методів наукового пошуку: теоретичних, зокрема - аналіз наукової літератури та узагальнення отриманої інформації, що дозволив з'ясувати поняття (алгоритмізація навчання, предметно перетворювальна діяльність) та визначити підходи до такої роботи на уроках дизайну і технологій у початковій школі; синтез – для обґрунтування єдності взаємопов'язаних підходів, та дотримання етапності роботи з учнями і формулювання висновку; класифікація, систематизація, узагальнення – з метою формування

змістових узагальнень теоретичного матеріалу; та емпіричних - вивчення результатів діяльності шляхом спостереження за роботою та оцінювання завдань, проведення експерименту (констатувальний, навчальний, порівняльний).

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Сухомлинський своєю діяльністю прагнув забезпечити такий результат пізнавальної діяльності учнів, щоб їх розум після початкової школи не був перевантажений одноманітними операціями, а більша частина розумової енергії спрямовувалася на творчу роботу у середніх і старших класах. Для досягнення цього він пропонував, щоб діти в початковій школі запам'ятовували ті дії, які повторюються настільки часто, що стають звичними та автоматичними і не вимагають витрат розумових зусиль при їх виконанні. Це стосується усіх видів розумової діяльності, включаючи й трудову. Тому школярам важливо запам'ятовувати не тільки окремі трудові рухи, такі як «взяти інструмент» або «натиснути кнопку», але й найчастіше вживані трудові дії, наприклад, «вимкнути пристрій», які можна виконати за допомогою кількох трудових рухів, що стають автоматичними після певної кількості повторень) (Сухомлинський В. О., 1976).

Описаний спосіб роботи набуде успіху, якщо виконанню найпростіших трудових рухів, дій та операцій пропонуватиметься доцільна послідовність їх виконання з усвідомленням дотримання встановлених правил. Таке навчання називають алгоритмізованим, воно передбачає планування навчального процесу і підвищення ефективності управління пізнавальною діяльністю школярів. У ньому конструюють та використовують алгоритми, тобто послідовно виконувати правила і приписи для завдань певного типу. Алгоритмізація навчання базується на кібернетичному підході, що полягає в організації цілеспрямованих дій за допомогою обробки інформації (Крайнікова Т. С., 2023). При цьому виходитимемо з того, що трудові рухи та дії входять до структури технологічних операцій, які є складовими частинами трудового процесу або діяльності, що виконуються окремими особами чи групою виконавців.

Загальновідомо, що діяльність має два основні елементи: суб'єкт, якому властива активність, що спрямовується ним на об'єкти, на які зосереджується його увага. Суб'єктом може бути як окрема особистість, так і група, а об'єктом є те, на що звертається увага суб'єкта, наприклад, вироби чи речі в предметній діяльності. Діяльність, яка є способом існування людини та суспільно-історичного процесу, має характеристики раціонального підходу, спрямованості на досягнення конкретних результатів, універсальності, творчості та соціальної взаємодії. Внутрішні механізми цієї активності включають процеси опредмечення та розпредмечення (Словник..., 1971).

Таким чином, метою людської діяльності є досягнення запланованого результату, на який спрямовані цілі, мотиви та усвідомлені потреби людини. Важливою потребою кожної особистості є трудова діяльність, оскільки без неї можуть виникати негативні наслідки, такі як апатія, нудьга та втрата сенсу життя. Сучасна освітня галузь акцентується на формуванні активної, творчої та працелюбної особистості, яка має розвинуті уміння і навички, необхідні для життєдіяльності та професійного розвитку. Одним з напрямів реалізації цієї мети є предметно-перетворювальна діяльність, яка охоплює весь процес від творчого задуму до виготовлення готового продукту і спрямована на створення навчального середовища для розвитку здібностей учнів у проектуванні та виробництві виробів. Дана діяльність є нерозривно поєднаною з проектно-технологічною компетентністю та технологічною освітою, які дозволяють учням успішно застосовувати свої знання та уміння у практичній діяльності.

У контексті дитячої освіти, предметно-перетворювальна діяльність виконує роль засобу пізнання, об'єкту застосування знань та критерію необхідності останніх. У результаті такої діяльності, дитина має можливість набувати знання, виробляти уміння, навички, звички поведінки і практично перевіряти та оцінювати їх. Для інтелектуального розвитку учнів, усвідомленість трудової діяльності має важливе значення. Ефективність виконання трудових завдань залежить від сформованості розумових дій учнів, таких як аналіз, усвідомлення, узагальнення, самостійність, стійкість та індивідуальний спосіб діяльності. Усвідомленість, як розумова якість формується в процесі предметно-перетворювальної діяльності і передбачає

розвиток усіх розумових дій, що пов'язані із сприйманням, уявою, мисленням, мовою і мовленням особистості. Учень, отримуючи трудове завдання, має уявити кінцевий результат його виконання, визначити послідовність трудових дій, виконувати їх та словесно опосередкувати кожен етап завдання (Хохліна О. П., 2000).

Для виконання цих дій, учням доводиться проводити мислительні операції, такі як аналіз, порівняння та узагальнення. Крім того, у процесі виконання трудових завдань, учні зустрічаються з розрахунковими завданнями, використовують знання з інших предметів та збагачують свою мову новими словами і термінами, що сприяє їх розумовому розвитку.

Система розумових дій чи кроків, що виконуються у визначеній послідовності, яка призводить до вирішення складних завдань і забезпечує правильні висновки і є алгоритмом. Існують дві групи таких систем: навчальні і розпізнавальні (Шкільник М. М., 1986). Навчальний алгоритм – це система правил, вказівок та дій, яка допомагає успішно та ефективно вирішувати дидактичні завдання. Цей алгоритм, зазвичай, складається під час вивчення теми і рідко подається готовим. У залежності від складності правил та понять, кількість дій в алгоритмі може варіюватись. Наприклад, при створенні алгоритму для виконання технологічної операції різання паперу ножицями, послідовність дій встановлюється відповідно до правильного тримання ножиць та паперу, а також коректного виконання робочих рухів ножицями та зміни положення паперу в просторі. Усі дії, відображені у встановленому алгоритмі, базуються на аналізі конкретних прикладів.

Учені стверджують, що трудова активність є необхідною для розумового розвитку особистості, особливо у дитячому віці. Для досягнення цієї мети важливо, щоб діти навчилися розвивати свої ідеї, втілюючи їх у різноманітних предметах навколишнього світу. Цей вид діяльності характеризується насамперед тим, що він завершується матеріальним продуктом, який виконує важливу роль у спілкуванні людей. Предметно-перетворювальна діяльність на уроці містить всі стадії творчого процесу, що характеризують виникнення, обґрунтування, осмислення і прийняття ідеї, її технологічну розробку, практичну роботу над втіленням, апробування об'єкту в роботі, доробку і самооцінку творчого вирішення задуму (Коберник О. М., 2023). Таким чином, творчу предметно-перетворювальну діяльність учнів слід розглядати як інтегративний вид діяльності, що включає в себе створення виробів або послуг, які мають новизну та особисту або суспільну значущість. Основна мета предметно-перетворювальної діяльності полягає в стимулюванні інтересу учнів та розв'язанні практичних проблем, що дозволяє показати практичне застосування набутих знань.

Успішне виконання будь-якого завдання, що пов'язане з фізичною працею, наприклад, створення певного виробу, неможливе без проведення різних трудових операцій. У цьому випадку фізична праця є аналогом розумової діяльності, яка складається з багатьох розумових операцій. Часто, не усвідомлюючи, людина їх виконує, що є не менш важливим для ефективного навчання, ніж знання самого матеріалу. Якщо не вміти правильно застосовувати правила, алгоритми виконання дій, набуті знання можуть бути марними. Тому психологи наголошують на необхідності виявлення та навчання розумових операцій. З огляду на це можна зазначити, що загальна характеристика основних видів предметно-перетворювальної діяльності являє собою той її вид, який сприяє закріпленню нових знань, умінь та навичок школярів. Крім того, він допомагає розвивати світоглядні та естетичні якості, художній смак, формує необхідний світогляд, психологічно та практично готує школярів до праці, стимулює творчість, впливає на процес становлення гуманістичних загальнолюдських цінностей та сприяє розвитку особистості.

У сучасній початковій школі необхідні нові підходи до навчання молодших школярів предметно-перетворювальної діяльності, оскільки інформаційне суспільство та науково-технічний прогрес вимагають високомобільних фахівців. Проте, висловлюються припущення, що навчання алгоритмам може спричинити стандартизацію мислення та знизити рівень творчості дітей. Проте, прихильники алгоритмізації стверджують, що навчання автоматизованим діям є необхідною складовою творчого процесу, і без цих навичок творчість стає неможливою. Тому, підготовка підростаючого покоління до предметно-перетворювальної діяльності є актуальною

проблемою, яка потребує нових підходів до формування теоретичних знань та практичних умінь та навичок.

Навчання алгоритмам поведінки не обмежується лише їх запам'ятовуванням. Воно передбачає створення і розробку алгоритмів, а це є творчим процесом. Таким чином, алгоритмізація може стати ефективним інструментом для розвитку творчого мислення. Крім того, алгоритмізація не охоплює всі етапи навчального процесу, а лише ті, де вона є корисною. Формування навичок розробки алгоритмів для предметно-перетворювальної діяльності учнів здійснюється поетапно.

У навчанні використанню алгоритмів можна виділити три етапи. Перший є підготовчим і передбачає створення основи для подальшої роботи з новим матеріалом. На цьому етапі учні актуалізують свої навички, необхідні для застосування алгоритму, та формують нові. Для успішного виконання вправ за алгоритмом необхідно виконати всі елементарні операції, тому цей етап є особливо важливим і його тривалість залежить від рівня підготовленості школярів.

Другий етап є основним і розпочинається з пояснення правила. Учні залучаються до активної участі у складанні та записі алгоритму, узагальнюючої бесіди, яка допомагає уточнити запис алгоритму для його засвоєння. На цьому етапі розглядаються кілька прикладів за схемою алгоритму, а подальша робота ведеться по загальній таблиці.

Третій етап – заключний, передбачає перерахування учнем змісту завдання та виконання тренувальних вправ. Характер роботи, спочатку, є колективним, а потім учні працюють індивідуально. При цьому їх розумові дії чітко фіксуються, наприклад, у формі таблиці, що допомагає учням закріпити отримані знання та навички (Теоретичні..., 2023).

На основі досвіду роботи з молодшими школярами можна зробити висновок, що для успішного засвоєння ними навичок організації практичної роботи необхідно створити високий рівень мотивації до навчальної діяльності. Для досягнення цієї мети потрібно використовувати такі методи навчання, які сприяють посиленню мотивації учнів. У початковій школі найбільш поширеними способами вирішення цих завдань є пізнавальні ігри, навчальні дискусії, створення ситуацій емоційного задоволення та використання життєвого досвіду школярів. Їх застосування націлене і на забезпечення процесу формування алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності в учнів початкової школи. Ці алгоритми реалізуються у використанні різноманітних форм та засобів, які допомагають залучати учнів до діяльності. При цьому таке використання не обмежується лише уроками, а задіюється і в гуртках, студіях, трудових десантах та інших формах навчально-виховної роботи.

На підставі вивчення та узагальнення теоретичних проблем предметно-перетворювальної діяльності, аналізу практики роботи сучасної початкової школи у цьому напрямі нами було запропоновано використання алгоритмів її виконання учнями, на уроках дизайну і технологій. Нами прийнято до розгляду думку, що саме рівні сформованості алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності можуть слугувати ознакою можливості її вдосконалення.

В експериментальній роботі було запропоновано навчальний процес, спрямований на використання алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності. Навчання цим алгоритмам може мати різні форми, зокрема, надаються завчасно готові картки з алгоритмами учням на уроці, які вони заучують та закріплюють під час предметно-перетворювальною діяльності на етапі практичної роботи. Альтернативно, навчальний процес може бути організований шляхом спільного обговорення алгоритмів самими учнями при проведенні інструктажу. Цей підхід, хоча й вимагає більше часу, вважається більш цінним у дидактичному плані.

На початкових етапах складання алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності в рамках уроків дизайну і технологій вчитель сприяє учням у визначенні етапів роботи та здійснює запис усіх його пунктів на дошці. У подальшому, учні самостійно визначають послідовність виконання роботи. Під час практичної роботи зі складання алгоритму трудових дій школярам пропонується самостійно, у парах або групах скласти та записати алгоритм виготовлення виробу. Учні чітко дотримуються складеного алгоритму у предметно-перетворювальній діяльності з виготовлення виробу.

Розвиток самостійності учнів у процесі формування знань можливий шляхом використання на уроці перфокарт, які кожен учень заповнює самостійно. Для полегшення запам'ятовування, відтворення та запобігання труднощів при вивченні, учням пропонується заповнити перфокарти, що містять кілька початкових літер понять, які входять до алгоритму. Зазвичай, картки роздаються за варіантами з кожної теми. Для прикладу розглянемо варіанти перфокарток до теми «Аплікація» її види за змістом (див. рис. 1):

Дата:		Дата:	
Прізвище та ім'я:		Прізвище та ім'я:	
Варіант 1		Варіант 2	
1) Апл...– це		1. Апл ...– це	
2) Апл ... пред... – це		2. Апл ... пред... – це	
3) Апл ... орн... – це		3. Апл ... декор... – це	
4) Апл ...сюж... – це		4. Апл ... темат... – це	
Оцінка:		Оцінка:	

Рис. 1. Варіанти перфокарт до теми «Аплікація»

При виникненні труднощів учитель надає індивідуальну допомогу окремим учням. У процесі роботи з даним видом перфокарт навчання в учнів розвивається як активний, так і пасивний словник, пов'язаний термінологією на уроках трудового навчання. Під час роботи над будь-яким видом праці учителю доцільно теж застосовувати певний універсальний алгоритм, на кожному етапі уроку. Це стосується актуальності досліджуваної теми та діагностичності визначення навчальної мети, детальності викладу навчального матеріалу та чуткості розгляду призначення кожного компонента виробу, діалогічне обговорювання елементів і послідовності предметно-перетворювальної діяльності та виділення нових понять, складання алгоритму і заповнення перфокарти учнями та індивідуальна допомога їм при виникненні труднощів, контроль роботи за алгоритмом та оцінка відповідей учнів.

Використання алгоритму формування знань на уроках початкової школи має позитивний вплив на всі види трудової діяльності та допомагає організувати сприйняття, розвиває увагу та спостережливість учнів, що в результаті допомагає поліпшити соціально-трудова адаптацію школярів. Для досягнення більш ефективного засвоєння знань, умінь та навичок на уроках дизайну і технологій у предметно-перетворювальній діяльності варто використовувати пізнавальні ігри, навчальні дискусії, цікаві пригоди, перегляд навчальних телепередач та кінофільмів; створювати ситуації зайнятості, апперцепції та пізнавальної новизни; застосовувати методи стимулювання почуття обов'язку та відповідальності; переконувати у значущості навчання, вправлятися у виконанні вимог алгоритмічних дій у навчанні та ін.

Нами проводилася оцінка результатів дослідницької роботи з алгоритмізації предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів, щоб довести її ефективність. Під час оцінювання ми звертали основну увагу на самостійність, правильність написання алгоритмів та якість виготовлення виробів. Оцінки учнів виставлялися за 12-бальною шкалою, залежно від якості виконання завдань загалом. Рівні оцінювання навчальних досягнень відображають рівні сформованості алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів. Після кількісного та якісного аналізу результатів виконання учнями при традиційній формі проведення навчального процесу підсумкової контрольної роботи, ми прийшли до висновку, що на кінець навчального року у всіх рівнях сформованості алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів показники були кращі, ніж на початку експерименту, але зміни були не однаковими для груп, де практикувалася алгоритмізація і там, де уроки проходили традиційним способом. Наприклад, на початку експерименту біля 27 % усіх учнів мали високий рівень навчальних досягнень у предметно-перетворювальній діяльності на уроках дизайну і технологій. На кінець експериментальної роботи – 30,5 % учнів з традиційним навчанням і 39,4 % з експериментальним мали високий рівень. Достатнього рівня досягли 39,2 % учнів контрольних груп і 42,7 % експериментальних, при початковому показнику, близькому до 35 %.

Середнім рівнем знань у контрольних групах оволоділи 21,6 %, у експериментальних – 13,7 %, низьким – 8,7 % та 4,2 % відповідно, початкові їх показники були близькими до 25 % та 13 % попередніх рівнів. Тому хотілося б відмітити вищі рівні результатів навчальних досягнень. При цьому слід зауважити, якщо достатній і низький рівні у контрольних та експериментальних групах мають не значні відмінності, що становить біля 4 %, то високий і середній – 8,5 %, що більше ніж удвічі вище. Отже, хоча кількість учнів із середнім та низьким рівнями знань контрольних груп дещо зменшилась, але все ж не може задовольняти вимогам, бо належних умов розвантаженню розумової активності майже третина учнів не мають, що є негативним фактором розвитку їх творчих можливостей.

Таким чином, результати експериментального дослідження вказують на те, що систематична, послідовна та цілеспрямована робота вчителя початкових класів, застосування різних алгоритмів навчання на уроці, сприяють підвищенню рівня засвоєння навчального матеріалу, розвитку відповідних умінь та навичок у молодших школярів, а також зацікавлює їх навчальним матеріалом, формує позитивну навчальну мотивацію та сприяє формуванню алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності, що дозволяє уникати перевантажень одноманітними операціями і спрямовувати значну частину розумової енергії на реалізацію творчого потенціалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виконана робота дає можливість констатувати, що:

- у навчальному процесі може реалізуватися формування алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності;
- учні здатні складати алгоритм трудових дій з виготовлення виробу та усвідомлювати його засобами вправління;
- формування алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності дозволяє школярам уникати перевантажень одноманітними розумовими операціями та спрямовувати вивільнену розумову енергію на виконання творчої роботи;
- на уроках дизайну і технологій є дидактичні можливості алгоритмізації предметно-перетворювальної діяльності молодших школярів.

Після аналізу результатів проведеного дослідження, ми отримали переконливі свідчення про позитивний вплив експериментальної роботи з формування алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності на якість знань, умінь та навичок учнів. Перспектива подальших досліджень вбачається у спрямуванні на вивчення наступності формування алгоритмів предметно-перетворювальної діяльності учнів початкової та базової школи для розширення розуміння ефективності цього процесу в освітній галузі.

Список використаних джерел і літератури

1. Коберник О. М. (2023). Модель організації предметно-перетворювальної діяльності учнів сільської школи. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/3/vupysk_6.pdf (дата звернення 03.03.2023 р.).
2. Крайнікова Т. С. (2023). Алгоритмізація навчання. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення 01.03.2023 р.).
3. Словник української мови (1971): в 11 томах. Том 2. / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ: Наук. думка. С. 311. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (дата звернення 01.03.2023 р.).
4. Сухомлинський В. О. (1976). Сто порад учителів. *Вибрані твори*. У 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа. С. 446–447.
5. Теоретичні основи алгоритмізації процесу навчання молодших школярів (2023). URL: http://refs.co.ua/64352-Teoreticheskie_osnovy_algoritmizatsii_processa_obucheniya_mladshih_shkol_nikov.html (дата звернення 03.03.2023 р.).
6. Хохліна О. П. (2000). Розумовий розвиток учнів у процесі трудового виховання. *Педагогіка і психологія*. № 1. С. 33–40.
7. Шкільник М. М. (1986). Проблемний підхід до вивчення частин мови: посіб. для вчит. Київ: Рад. шк. 136 с.

References

1. Kobernyk, O. M. (2023). Model orhanizatsiyi predmetno-peretvoryuvalnoyi diyalnosti uchniv silskoyi shkoly [A Model for Organizing Subject-Transformative Activities of Rural School Students]. URL:

http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/3/vupysk_6.pdf (date of application 03.03.2023 p.) [in Ukrainian].

2. Krainikova, T. S. (2023). Alhorytmizatsiya navchannya [Algorithmization of training]. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F (date of application 01.03.2023 p.) [in Ukrainian].

3. Slovyk ukrayinskoyi movy, (1971) [Dictionary of the Ukrainian language] / red. tomu: P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. Kyiv: Nauk. dumka, V. 2, 311. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (date of application 01.03.2023 p.) [in Ukrainian].

4. Sukhomlynskyi, V. O. Sto porad uchytelvi [One hundred tips for teachers]. *Vybrani tvory – Selected works*. Kyiv: Radyanska shkola, V. 2, 446–447 [in Ukrainian].

5. Teoretychni osnovy alhorytmizatsiyi protsesu navchannya molodshykh shkolyariv, (2023) [Theoretical foundations of algorithmization of the learning process of junior schoolchildren]. URL: http://refs.co.ua/64352-Teoreticheskie_osnovy_algoritmizacii_processa_obucheniya_mladshih_shkol_nikov.html (date of application 03.03.2023 p.) [in Ukrainian].

6. Khokhlina, O. P. (2000). Rozumovyy rozvytok uchniv u protsesi trudovoho vykhovannya [Mental development of students in the process of labor education]. *Pedahohika i psykhohohiya – Pedagogy and psychology*, 1, 33–40 [in Ukrainian].

7. Shkilnyk, M. M. (1986). Problemnyy pidkhid do vyvchennya chastyn movy: posib. dlya vchyt [Problematic approach to the study of parts of speech: a manual for teachers]. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].

УДК 373.016-027.31:811.111

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/26-32

Liudmyla Gusak

Dr. in Pedagogy, Professor, Professor of the Department
of Foreign Languages for Humanities,
Volyn National University named after Lesia Ukrainka,
Lgusak04@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7570-2574>
Volia Avenue 13, Lutsk, Volyn region, 43025, Ukraine

Tatiana Vorobiova

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Foreign Languages for Humanities,
Volyn National University named after Lesia Ukrainka,
vorobiova.t2020@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2051-6787>
Volia Avenue 13, Lutsk, Volyn region, 43025, Ukraine

ASSOCIATIVE SYMBOLS METHOD (MAS) IN TEACHING ENGLISH TO PRIMARY SCHOOL PUPILS

The article «Associative Symbols Method (MAS) in Teaching English to primary school pupils» reveals the essence of this method, its positive aspects and shortcomings, presents its novelty, highlights methodological problems (expanding the language capabilities of students, making the language learning process desirable and interesting, forming a positive attitude towards learning; bring the process of learning a foreign language closer to casual communication, bring the process of learning a foreign language closer to the process of learning a native language, acquaint students with the socio-cultural features of the country whose language is being studied). The authors pay a special attention to the formation of lexical competence of younger schoolchildren. The technology of input and automation of lexical units is shown in the article. The organization of classroom learning activities of junior students takes place according to the following algorithm: students (alone or together with the teacher) create associative symbols for a new lexical unit; the teacher checks the understanding of the created symbols, getting acquainted with new lexical units, automating of students' actions with new lexical units in the form of various games.

Key words: *method of associative symbols, primary school pupils, foreign languages, English language, motivation, educational component of the program, imitation, memorization.*

Людмила Гусак

доктор педагогічних наук,
професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки
e-mail: Lgusak04@ukr.net.
orcid.org/0000-0001-7570-2574
(проспект Волі, 13, Луцьк, Волинська область, 43025, Україна)

Тетяна Воробйова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Волинського національного університету
e-mail: vorobiova.t2020@gmail.com
ORCID iD: orcid.org/0000-0003-2051-6787
(проспект Волі, 13, Луцьк, Волинська область, 43025, Україна)

МЕТОД АСОЦІАТИВНИХ СИМВОЛІВ (MAS) У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті «Метод асоціативних символів (MAS) у викладанні англійської мови для початкових класів» розкрито суть даного методу, його позитивні сторони і недоліки, представлено його новизну, висвітлено методологічні проблеми (розширювати мовні можливості учнів, робити процес вивчення мови бажаним, цікавим, формувати позитивне відношення навчання; наближати процес вивчення іноземної мови до невимушеного спілкування, зближувати процес вивчення іноземної мови до процесу вивчення рідної мови, знайомити учнів з соціокультурними особливостями країни, мова якої вивчається). Особливу увагу у статті приділено формуванню лексичної компетентності молодших школярів: показано технологію введення та автоматизації лексичних одиниць. Організація класної навчальної діяльності молодших школярів відбувається за таким алгоритмом: створення учнями (самими чи разом з учителем) асоціативного символу до нової лексичної одиниці; перевірка розуміння створеного символу, ознайомлення з новою лексичною одиницею, автоматизація дій учнів з новою лексичною одиницею у вигляді різноманітних ігор.

Ключові слова: метод асоціативних символів, учні початкових класів, іноземні мови, англійська мова, мотивація, освітній компонент програми, імітація, запам'ятовування.

Introduction. Following common European recommendations on education and solving the problem of how to optimize learning and teaching of a foreign language, Lutsk scientific school has developed a new method of foreign language teaching – method of associative symbols (MAS), which is the procedural foundation of associative teaching the foreign language to primary school children.

The purpose of the article is to describe the method of associative symbols and the effectiveness of its usage. This method highlights the language of movements, gestures, facial expressions, the language of our body, language of coded ideas and associations. This method improves the perception and reproduction of information, being built on the child's ability to imagine and fantasize. It allows to create an image of practically any lexical or grammatical unit by means of bright children's imagination. The child learns foreign word much quicker if it is associated with a particular image or action. The method incorporates associative symbols into studying a foreign language through imitation.

Over the years, creating together with children's associative images in symbols for all lexical and grammatical units studied, we have attempted to adapt this kind of body language in the process of studying the subject of English language in the kindergartens and primary school.

Using the language of movements, gestures and facial expressions we try to simulate various learning situations. For example, depicting a forest, a teacher together with children shows and overplays presented image-symbol in different situations, performing different actions with gestures: run, jump, play with the ball or with friends, gather mushrooms, berries, flowers, ride a bike; comment what we see in the forest: trees, bushes, grass, flowers, animals and so on.

The curriculum and methodological guide for working with children of the preschool age entitled «*Learn English, Playing*» (Hunko S. V., Konovaliuk Z., 2011) and the textbook for pupils of the 1st and 2nd grades «*While Playing, We Study. English for Children in Movements (by the Method of Associative Symbols)*» have been designed and published with the purpose to popularize the method. The manuals have been approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine and recommended for use in educational establishments. The methodological guide and the textbook are supplemented with display materials in the form of educational-methodical film, which visually shows how to apply the method in the English classroom (Hunko, S. V., Husak, L. Ye., 2013).

The novelty of these publications is that lexical material in them is presented not traditionally, but using the method of associative symbols which releases pupils from the constant boring memorization of new words and expressions and converts complex learning process into memorizing linguistic material for pleasure. MAS peculiarity can be manifested in the fact that it helps children to learn English in an interesting, easily accessible, entertaining way. The methodology was developed

and tested using the game-playing techniques, communicative-active, socio-cultural and personality-oriented approaches to the intellectual development of primary school children. Like any other method MAS is based on certain didactic principles.

The innovative methods of foreign language associative learning are based on the principle of matching innate inclinations and lay emphasis on the use of associative symbols, creating conditions close to life situations, and make the process of learning a foreign language accessible and natural. The main purpose of foreign language teaching at primary school in terms of the method of associative symbols is to form elementary foreign language communicative competence, developing abilities necessary for learning the minimized scope of knowledge. It allows young learners to acquire skills sufficient enough to be engaged in verbal contact with another communicant, to join the dialogue, receive and impart elementary information related to the topic of communication. In addition, the defined tasks contribute to the in-depth and comprehensive development of every pupil's individuality, realization of their personal experience, mastering the fundamentals of foreign language communication specificity.

To achieve this goal teachers ought to develop a positive motivation for learning a foreign language, to establish partnership relations with pupils that will ensure sustained interest to learning. Motivation promotes the emergence of satisfaction and interest to cooperative activities.

Methodological challenges of MAS are:

- to expand the language capabilities of pupils within a communicative framework;
- to make the process of learning a foreign language desirable, interesting, fascinating and thereby generate a positive attitude to learning;
- to approximate the process of learning a foreign language to unconstrained communication;
- to attract verbal communication experience in the native language and transfer it to communication in a foreign language and vice versa;
- to cultivate positive character traits, moral standards and culture of communication;
- to acquaint pupils with sociocultural peculiarities of the countries, the language of which they study.

Formation of linguistic competence of primary school children is realized in the course of multiple usage of speech patterns in communicative situations. Socio-cultural competence is formed via generally accepted rules of etiquette, behavior, learning songs and poems or playing games.

Educational component of the program is aimed at pupil's assimilation of practical language skills at a level sufficient enough to carry out communication in foreign language. Focusing on the needs of a pupil ensures intensification and improvement of the educational process, in which the instructor is not the only source of information, but rather a source of assistance for pupils, advisor, leader, organizer and facilitator of the learning process. Using MAS technology, the teacher enables children to become active participants of the learning process, as their individual activities become the core of the whole process and they are the main subjects of it. The atmosphere of the lesson, the tasks proposed, chosen forms of stimulating pupils to expand their general education and linguistic horizons, accumulation of communicative experience, that provides dynamics of the lesson and retains the atmosphere of childhood, all these factors together constitute the prerequisite for the development of pupil's natural or innate inclinations and capacities (one of the basic principles of humanistic pedagogy).

The program takes into account the criteria laid down in the Common European Framework of Reference for Languages and implies the construction of the educational process on the basis of communicative approach and takes into account individual characteristics of pupils. The basic principles of the communication-oriented teaching, widely used in associative learning, are:

- the principle of interactivity;
- the principle of speech and cogitative activity;
- the principle of integration;
- the principle of contextualization;

While working under these principles, the teacher models the real context of communication through combination of verbal and nonverbal communication means, visual and aural presentation of

content and form. Thus, associative learning ensures acquisition of all kinds of speech activity in their actual natural sequence and relationships.

The method of associative symbols (MAS) makes it possible to solve the main problems of teaching foreign languages to primary school children, as it is based on the modern theory of language learning through «personal activity» of a child. Using the method of associative symbols at foreign language lessons enables every child to perceive language material through all analyzers: visual, auditory, speech-motor and motor. Not breaking the procedure of the lesson, we fully satisfy the needs of the child for motor activity. Lesson has a clear structure and actualizes *three basic stages* of learning a foreign language process:

- 1) Acquaintance with the meanings of lexical units (both simple and complex).
- 2) Passive speech – comprehensive memorizing of verbal expressions, multiple comparison of a linguistic unit with the relevant objects and phenomena of reality.
- 3) Active speech – use of the memorized words or phrases in a pupil's speech acts. This stage determines a level of their speaking skills development.

The method of associative symbols is play-oriented. Therein lies its main advantage over the traditional methods of teaching. This method of teaching allows to develop in children concentration skills, independent thinking, attention and discipline. The elements of game-playing make learning interesting, create a cheerful mood at the lesson, facilitate overcoming difficulties in learning. MAS makes it possible to turn a complicated topical material into simple, makes dull learning process interesting and exciting. Children move and speak at the same time. They understand everything, because language and movements intertwine.

As the method of associative symbols suggests, a teacher introduces game commands, names of objects, phenomena and their characteristics using the associative symbols. The classroom activity is organized according to the following algorithm:

- working out/creating associative symbols to the new lexical items;
- verification of understanding the associative symbols created by pupils in their native language;
- presentation and playing out the new foreign language vocabulary in different situations using the generated symbols.
- The stage of passive speech is implemented via different games, which contribute to further use of language of movements, gestures, facial expressions supplemented with visual materials. Using this method, children learn language practically, «living through» all the learning material, that provides a conscious acquisition of lexical units. The problem of memory overloading disappears, because the process of learning goes on spontaneously. Schoolchildren absorb significant amounts of educational material, performing joint actions, playing games with adults or by themselves. It makes possible to perform these actions automatically and articulate speech samples without any special efforts.
- Creating associative image-symbols, we just «animate» every word and can play an interesting exciting game with it. Practice shows that a foreign language playful learning environment increases the effectiveness of learning. Furthermore, games follow specific rules and thus provide a structured and manageable framework for many learning processes. For example, imagine how interesting and exciting for schoolchildren it is to «go» with friends for an imaginary walk to an imaginary park, comment on what they see (trees, bushes, flowers, grass, squirrel, bird, butterfly), run about the park, jump, play football, catch butterflies, lie in the sun, hold a picnic with friends and so on. And all these exciting events happen in a relatively short period of time, in the English classroom, while sitting at desks. We can also play a game of «imaginary tree». One of the participants represents a tree (highly raised-up hands), others perform various actions on it, making rhymes: one, two, three – *Go to the tree*; one, two, three – *Run to the tree*; one, two, three – *Hop to the tree*; one, two, three – *Fly to the tree* and so on. The use of associative symbols, creating conditions close to life situations, makes it possible to memorize material spontaneously, transform the learning process into the unconstrained perception. Therefore, mastering even a relatively great amount of language material does not cause memory overloading. The benefits of the method lie in the fact, that using absolutely no-cost effective technologies a teacher can always conduct high-quality lessons every day, but not just specifically prepared in the specially created conditions.

– Let us consider in detail the peculiarities of the MAS technology implementation. Before introduction of the new lexical material in foreign language teacher agrees with pupils upon the symbols of sign language they will use to represent this or that object, phenomenon or action, commenting it in native language. Native language is used only to explain the associative symbols. It is enough to show a child only once how to use sign language to represent objects (a river – 1; forest – 2; park – 3; Zoo – 4; how to perform certain actions (read a book – 1; play with a ball – 2; watch TV – 3; play the computer games – 4) and he will become an active participant of play activity in the classroom. Presentation of any educational material is held according to the basic algorithm: 1) agreement on the way to represent an associative symbol; 2) testing the understanding of this symbol; 3) pronouncing new vocabulary units with simultaneous presentation of the associative symbols corresponding to their meanings.

– For instance, when studying the topic «Flat» teacher, relying on the bright children's imagination, presents to the pupils or invents together with them associative image-symbols for the names of the pieces of furniture. Here are some of them: «Bed» – straightened right hand touches the middle of the palm of the left, set in a vertical position; «Table» – arms are interconnected in a «T» position; «Chair» – compressed in a fist one hand in a vertical position rest against the open palm of the other hand; «Wardrobe» – kept together in the horizontal position two hands, clenched in a fist, are associated with sliding doors, which will «open» and «close».

– Every teacher is free in representing a particular object, situation or action, e. i he does it in his own way. What really matters is that children could understand the teacher and he could understand them. Creative teaching and learning activities are satisfied by the possibility for teachers and pupils to improvise, introduce changes and modifications to the designed symbols. Children tend to participate enthusiastically in this process, because the material is taught in an interesting, entertaining way, as if playing a game. Dialogue «teacher – a pupil» is held at the level of understandable for both of them images and symbols. Having explained how to create relevant association symbols, we must verify whether pupils have understood and memorized them in a proper way, and only then begin to articulate new language units in a foreign language, e. i we work in terms of the models: *Look, Listen and Do!*; *Listen and Do!*; *Do and Say!*. Pupils are engaged in active learning process – they are all active participants of the game / role-playing performance. Sound-signals are deposited in the memory on a subconscious level, therefore we deal with involuntary/spontaneous memorization of educational material.

– The use of visual aids by a teacher significantly improves memorization, as children are characterized by highly-developed visual memory. However, with the accumulation of educational material constant usage of visuality becomes impossible. The use of associative symbol-images significantly facilitates the work of teachers and contributes to a better semantization of words. For example, having shown once in the English classroom a symbolic image of a cat – «*mustache*» and calling this image «a cat» instead of Ukrainian «kit», we create an association between the symbol and its image-verbal sounding, and as a result there will not be any problems with reproduction of this lexical unit in speech.

– We know that a child learns a foreign word much faster, if it is associated with a particular image or effect. Thus, the method of associative symbols is one of the most effective ways of lexical units semantization and extremely facilitates the work of teachers. The process of learning new words and expressions turns into a fun.

– Having established a direct close contact with pupils, a teacher, at the moment of creating the symbol-image of a lexical unit, articulates its name in the language, which is studied. Children at the moment of image creation hear a sound, which is associated with an imaginary object in their memory or an action and what else. It is important to mention that pupils are active participants of the process, because they portray all lexical items using the language of movements, gestures, facial expressions. This is the easiest way to establish communication environment in vitro study of a foreign language, and provide optimum use of all the analyzers, e. i total physical response is actualized, which ensures the successful acquisition of a language.

– For example, when studying the topic «Animals» we create image-symbols, simulating: 1) *a piggy* – we make funny snout, having locked up thumb and forefinger in a circle and pressing them to the nose; 2) *horse* – lowered down and clenched in fists hands symbolize imaginary hooves; 3) *cat* – applied to the upper lip forefingers and middle fingers represent imaginary mustache; 4) *cow* – hold forefingers close to your head, simulating long horns etc. Make sure that pupils have remembered suggested images-symbols in a proper way.

– An important aspect and advantage of using the method of associative symbols is that children do not get tired at all during the lesson.

– Working by the method of associative symbols a teacher has an opportunity to repeat systematically speech patterns, which is a prerequisite for developing automatism in a foreign language communication. Repeating the material the teacher often adds some new details, extending the knowledge of a child about the notions and facts being learned and thus promotes better assimilation of the material. Pupils get more interested in learning, when the depicted by them objects, for example, *furniture*, become the centre of specific actions in the classroom: *point to the chair; touch the table; come to the TV; run to the bed; wash the fridge*. There are different ways to organize game-playing activity. We can, for instance, simulate the fulfilment of actions aimed at a present object just sitting at desks or coming up to the objects. It is a great delight for children to come up or run up to «wardrobe», imitated by one of the participants of the game, «open it» and name the items of clothes, which «hang» in it, «shut the wardrobe», and so on. It is particularly interesting to the little schoolchildren, for example, when a toy monkey performs ridiculous actions on the «wardrobe»: running, jumping, dancing, stomping feet. Suddenly there appears a mouse in the «wardrobe» which sits down on a dress, a skirt, a jacket, a shirt and so on. The toy mouse is either *on* a wardrobe, or *under* it, or *in* the wardrobe again. Another exciting and favorite game is «playing the piano». Pupils one by one come up to the imaginary piano, presented by their group mate, and start playing, pressing imaginary piano keys. You can sing familiar English songs to the music performed. Many positive emotions are caused by some other games, such as imitated hut (two children are facing each other, having raised up their hands, they press them palms to palms). You can come up, run up, fly, crawl, log in, etc. and perform various other actions in such a hut.

– **Conclusions.** This approach to teaching foreign languages enables us to play out massive amounts of linguistic material and it has a number of advantages, pupils enjoy getting out of their chairs and moving around. Simple activities do not require a great deal of preparation on the part of the teacher. This method of teaching a foreign language to young learners is aptitude-free, working well with a mixed-ability class, and even with pupils having various disabilities. It is good for kinesthetic learners who need to be active in the class. Class size need not be a problem, and it works most effectively with the beginners.

– From early school age children are immersed in a natural and understandable for them environment, that promotes the development of searching abilities. Working by the method of associative symbols, a teacher plans each lesson so as to motivate the pupils to creative activity, to form a harmoniously developed personality of a pupil. In addition, the method of associative symbols allows teachers to present and assimilate linguistic material in an interesting, easy-accessible form. The rate of assimilation and the quality of it is extremely high. In the course of such learning children acquire linguistic, speech and socio-cultural competence, stipulated by Common European Framework of Reference for Languages.

Prospects. In general, the analysis of current psychological studies and experimental data shows that training and education of young learners heighten the need for original methods and strategies that enable pupils and teachers to cope with many difficulties of mastering the English language in a new and effective way. Associative learning strategy in teaching foreign languages to primary school pupils can be adapted for all kinds of teaching situations – you just need to use your imagination and creativity.

Список використаних джерел і літератури

1. Гусак. (2014). Підготовка майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 364 с.

2. Програма з англійської мови для дітей старшого дошкільного віку та учнів першого класу (з урахуванням асоціативних методів) (2010) / Гусак Л., Гунько С. Луцьк, 28 с.
3. Gusak L., Hedz S. (2022). Associative Teaching of English as a Factor in the Development of Younger Pupils' Creativity. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Сер.: Педагогіка і психологія. Вип. 71. С. 18–22.
4. Гусак Л., Смалько Л. (2022). Лінгво-дидактичні основи асоціативного навчання іноземної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 5. Педагогічні науки і перспективи. № 88. С. 70–74.
5. Гунько С., Гусак Л. та ін. (2019). Англійська мова. Підручник для 2 класу. Схвалено Міністерством освіти і науки України до використання у загальноосвітніх навчальних закладах лист № 22. 1/12-Г-472 від 26.06.2019. 84 с.

References

1. Husak, L. (2014). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do asotsiatyvnoho navchannia inozemnykh mov uchniv pochatkovoї shkoly* [Preparation of future teachers for associative learning of foreign languages of primary school students]: monohrafiia. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].
2. Prohrama z anhliiskoi movy dlia ditei starshoho doshkilnoho viku ta uchniv pershoho klasu (z urakhuvanniam asotsiatyvnykh metodiv) (2010) [English language program for older preschoolers and first graders (taking into account associative methods)] / Husak, L., Hunko, S. Lutsk [in Ukrainian].
3. Gusak, L., Hedz, S. (2022). Associative Teaching of English as a Factor in the Development of Younger Pupils' Creativity. *Naukovi zapysky VDPUs imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Ser.: *Pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University*. Ser: *Pedagogy and psychology*, 71, 18–22 [in Ukrainian].
4. Husak, L., Smalko, L. (2022). Linhvo-dydaktychni osnovy asotsiatyvnoho navchannia inozemnoi movy. [Linguistic and didactic foundations of associative foreign language learning]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Ser. 5. *Pedahohichni nauky i perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*. Ser. 5. *Pedagogical Sciences and Prospects*, 88, 70–74 [in Ukrainian].
5. Hunko, S., Husak, L. ta in. (2019). Anhliiska mova. [English]. *Pidruchnyk dlia 2 klasu* [English language. Textbook for 2nd grade] [in Ukrainian].

УДК 378.018 (100)

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/33-40

Олександр Іваненкоаспірант кафедри загальної педагогіки і
педагогіки вищої школи,

E-mail: Aleksandrivanenko979@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/ 0009-0006-8566-0084

Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)**Ангеліна Несен**аспірантка кафедри загальної педагогіки і
педагогіки вищої школи,

E-mail: Nesen922@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/ 0000-0003-2671-9104

Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті розглянуто змішане навчання, що виступає підходом, педагогічною й технологічною моделлю, а також методикою, що разом із інформаційними технологіями забезпечує взаємодію між студентами та викладачами в аудиторії. З'ясовано, що змішане навчання складається із трьох етапів: дистанційного вивчення, освоєння практичних аспектів у формі денних занять та підсумкового контролю. Охарактеризовано найбільш поширені моделі змішаного навчання: «Face-to-Face Driver», «Rotation», «Flex», «Online Lab», «Self-blend», «Online Driver». Доведено, що означені моделі змішаного навчання є класичними, котрі обмежено використовуються у чистому вигляді та зазвичай комбінуються із іншими. Означений перелік не є єдиним, а класифікація – досить умовна. Важливими є базові підходи до реалізації конкретної моделі змішаного навчання, а специфіка кожної дисципліни та індивідуальні вподобання викладачів створюють передумови до формування власних ефективних моделей змішаного навчання.

Проаналізовано міжнародний досвід змішаного навчання здобувачів вищої освіти таких країн як Канада (університети Делхаузі та Ватерлоо), США (Університет центральної Флориди, Стенфордський університет, Інститут Клейтон Крістен у Каліфорнії, Університет штату Монклер), Німеччини (Університет Бамберга). Розглянуто сучасні стратегії змішаного навчання (планування етапів онлайн-навчання на основі дидактичного трикутника, створення гібридного кампусу на основі мультимодального навчання, використання додатків Web 2.0., Rocketship тощо). Запропоновано рекомендації до організації змішаного навчання в Україні із урахуванням міжнародного досвіду: використання системного підходу у сфері вищої освіти для залучення додаткових, спеціальних університетських методичних і технічних служб, позауніверситетських державних і недержавних організацій до організації роботи викладачів і студентів у змішаному форматі; застосування різних моделей змішаного навчання, ефективне їх комбінування; широке використання відомих і розробка нових стратегій змішаного навчання із урахуванням індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти; забезпечення варіативного (згідно спектру створених моделей комбінованих курсів) та доступного (додаткові сервіси підтримки, навчальні ресурси, цифрові інструменти доступності, програми розвитку викладачів і студентів тощо) навчального середовища для змішаного навчання.

Ключові слова: змішане навчання, гібридне навчання, зарубіжний досвід, модель, стратегії, онлайн-навчання, здобувачі вищої освіти.

Oleksandr Ivanenko

graduate student of the department of general pedagogy and
of higher school pedagogy,

E-mail: Aleksandrivanenko979@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/ 0009-0006-8566-0084

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav

(30 Sukhomlynskogo str., Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine)

Angelina Nesen

graduate student of the Department of General Pedagogy and
of higher school pedagogy,

E-mail: Nesen922@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-2671-9104

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav

(30 Sukhomlynskogo str., Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine)

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF BLENDED LEARNING OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article discusses blended learning, which is an approach, a pedagogical and technological model, as well as a methodology that, together with informational technologies, ensures interaction between students and teachers in the classroom. It was found that blended learning consists of three stages: distance learning, mastering practical aspects in the form of day classes and final control. The most common models of blended learning are characterized as: «Face-to-Face Driver», «Rotation», «Flex», «Online Lab», «Self-blend», «Online Driver». It has been proved that the specified models of blended learning are classical, which are limited in their pure form and are combined with others. The specified above list is not the only one, and the classification is quite conditional. Basic approaches to the implementation of a specific blended learning model are important, and the specifics of each discipline and the individual preferences of teachers create prerequisites for the formation of their own effective blended learning models.

The international experience of blended learning education of students of higher education in countries such as Canada (Dalhousie and Waterloo universities), USA (University of Central Florida, Stanford University, Clayton Christen Institute in California, Montclair State University), Germany (University of Bamberg) have been analyzed. Modern strategies of blended learning have been considered (planning stages of online learning based on the didactic triangle, creating a hybrid campus based on multimodal learning, using Web 2.0 applications, Rocketship, etc.). Next recommendations for the organization of mixed education in Ukraine, taking into account international experience, are proposed: the use of a systemic approach in the field of higher education to attract additional, special university methodical and technical services and non-university state and non-state organizations to the work of teachers and students in a mixed format; application of various models of blended learning and their effective combination; wide use of known and development of new blended learning strategies, taking into account the individual needs of students of higher education; providing a variable (according to the range of created models of combined courses) and accessible (additional support services, educational resources, digital accessibility tools, teacher and student development programs, etc.) educational environment for blended learning.

Keywords: *blended learning, hybrid learning, foreign experience, model, strategies, online learning, students of higher education.*

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта постійно змінюється на шляху пошуку ефективних і зручних для студентів і викладачів нових технологій і методик навчання. Сьогодні змішане навчання (*blended learning*) виступає і підходом та концепцією, і педагогічною й

технологічною моделлю, а також методикою, що разом із інформаційними технологіями забезпечує взаємодію між студентами та викладачами в аудиторії. «Якісно впроваджене змішане навчання суттєво покращує освітній процес. Технологічні рішення здатні забезпечити доступність матеріалів, можливість постійної підтримки студентів, зручність контролю процесу навчання, автоматизацію частини роботи викладача. Методичні підходи забезпечують занурення студентів у процес навчання, засвоєння матеріалу, ефективну взаємодію між суб'єктами навчання, персоналізацію навчання» (Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти, 2020:23). Тому, досвід застосування змішаного навчання у міжнародній практиці розширює можливості вітчизняної освіти щодо покращення освітнього процесу вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні на питання змішаного навчання звертають увагу такі закордонні вчені як С. Bonk, С. Graham, Т. Hirmer, А. Henrich, Н. Kanuka, М. Oliver, Е. Stracke, К. Trigwell, С. Twigg та ін. Вітчизняні науковці досліджують означену проблематику в таких аспектах: використання досвіду США в організації змішаного навчання (Задорожна, 2015); аналіз досвіду змішаного навчання в Німеччині (Осадча К., 2022); змішане навчання в освітньому середовищі університетів Канади (Ласточкина, 2022); зарубіжний досвід реалізації змішаного навчання (Іващенко М., Бикова Т., 2019; Клименко Т., 2018; Мовчан Л., Комісаренко Н., 2022; Ткачук, 2018, 2019; Чурсанова М., Гарєєва Ф., Савченко Д., 2021 та ін.).

Мета статті – проаналізувати міжнародний досвід змішаного навчання здобувачів вищої освіти таких країн як Канада, США та Німеччина; охарактеризувати найбільш поширені моделі змішаного навчання; запропонувати рекомендації до організації змішаного навчання в Україні із урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення змішане навчання як різновид електронного навчання широко входить у практику роботи закладів вищої освіти. Тому організація змішаного навчання, етапи роботи, моделі і стратегії цієї технології розглядаються як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. Так, Л. Мовчан, Н. Комісаренко доводять, що змішане навчання складається із *трьох етапів: дистанційного вивчення, освоєння практичних аспектів у формі денних занять та підсумкового контролю*. Підставою для виділення моделей змішаної форми навчання є варіант співвідношення традиційної форми навчання з електронною і ступінь самостійності студентів при освоєнні навчального матеріалу та виборі розділів курсу для самостійного вивчення (Мовчан Л., Комісаренко Н., 2022: с. 191). Ці вчені виокремлюють такі найбільш поширені моделі змішаного навчання, а саме:

1. *Модель «Face-to-Face Driver»* вивчення основної частини навчальної програми в режимі аудиторних занять, а використання електронного навчання в якості доповнення до основної програми.

2. *Модель «Rotation»* – навчальний час розподілено між самостійним онлайн навчанням і традиційним навчанням в аудиторії разом із викладачем, який може здійснювати координування електронного навчання.

3. *Модель «Flex»* – більша частина навчальної програми засвоюється в умовах онлайн навчання, викладач супроводжує студентів дистанційно, виступає адміністратором або тьютором освітнього процесу.

4. *У моделі «Online Lab»* навчальна програма засвоюється в умовах онлайн навчання на спеціальних сайтах, яке організовано в аудиторіях, обладнаних комп'ютерною технікою і супроводжується викладачем.

5. *У рамках моделі «Self-blend»* студенти мотивовані до навчання самостійно вибирають додаткові курси до основних предметів, що представлені освітніми платформами інших навчальних закладів.

6. *Модель «Online Driver»* передбачає вивчення навчальної програми через активне онлайн інформаційно-освітнє середовище, процедури аудиторних зустрічей носять консультативний характер (Мовчан Л., Комісаренко Н., 2022: с. 192). Як зазначає Т. Клименко саме ці моделі змішаного навчання використовуються у дослідженні університету Британської Колумбії

(Канада), яке має під собою досвід реалізації електронного навчання в країнах Європи, США, Канади (Клименко Т. І., 2018: с. 56).

Вважаємо, що означені моделі змішаного навчання є класичними, які обмежено використовуються у чистому вигляді та комбінуються із іншими. Означений перелік не є єдиним, а класифікація – досить умовна. Важливими є базові підходи до реалізації конкретної моделі змішаного навчання, а специфіка кожної дисципліни й індивідуальні уподобання викладачів створюють передумови до формування власних ефективних моделей змішаного навчання. Автори й укладачі можуть включати в свої силабуси відкриті онлайн-курси таких платформ як Moodle, Sakai, Litmos, Claroline, DotLRN, BrainCert, Open edX, Canvas, Prometheus, VUMonline, EdEra, Coursera, edX, FutureLearn тощо.

Цей висновок підтверджує досвід змішаного навчання в університетах Делхаузі та Ватерлоо Канади, які вже багато років є членами групи канадських університетів U15, що описаний О. Ласточкіною. Узагальнення ученою практичних напрацювань щодо організації комбінованого/змішаного навчання в університетах Канади – Делхаузі та Ватерлоо засвідчує, на думку цього автора, про необхідність системного підходу до нього завдяки залученню додаткових, спеціальних університетських методичних і технічних служб та позауніверситетських державних і недержавних організацій, які налаштовують підготовку (у подальшому й освітній процес), викладачів і студентів до роботи в змішаному форматі. Так, в *університеті Делхаузі* створено модель підтримки – дві взаємодіючі служби: *навчально-технологічний осередок* (АТС), що пропонує організаційно-контентно-технологічну допомогу для дистанційного компоненту змішаного навчання і мережевий (має підрозділи при факультетах) – *Центр навчання й викладання* (ЦНВ), який консулює викладачів щодо питань дизайну, реалізує обраний педагогом варіант моделі змішаного навчання, пропонує доречні технології та цифрові інструменти доступності; в університеті Ватерлоо – *Центр педагогічної майстерності* (ЦПМ), що забезпечує варіативні умови моделювання освітнього середовища з урахуванням принципів доступного дизайну, стратегій добору навчальних заходів та адекватних інформаційно-комунікаційних технологій. Для студентів *університету Делхаузі* представниками АТС створено чотири типи навчальних курсів за змішаним типом функціоналу: класична модель змішування – поєднання аудиторного й онлайн спілкування; дистанційна модель – поєднання синхронного й асинхронного навчання; розподілена модель зі змішаною синхронністю синхронне поєднання аудиторного (face -to-face) й онлайн спілкування; модель подвійного режиму – Dual Mode (повна онлайн версія курсу синхронному й асинхронному режимі й одночасно цей же навчальний предмет у повному аудиторному режимі) та гнучка модель – NuFlex (можливість обирати різні версії Dual Mode для певних періодів навчання). Комбіновані курси в *університеті Ватерлоо* будують різними способами: деякі викладачі використовують онлайн-середовище для читання лекційного контенту, а класну кімнату – для активних можливостей навчання (модель перевернутого класу); інші педагоги реалізують лекційний курс в аудиторному форматі, а онлайн-середовище використовують для обговорень, оцінювання й інших видів навчальної діяльності; також мають місце альтернативні комбінації аудиторно-дистанційної взаємодії (Ласточкіна О. В., 2022). Отже, для студентів університетів Канади використовуються різні моделі змішаного навчання, що забезпечують варіативне (згідно спектру створених моделей комбінованих курсів) та доступне (додаткові сервіси підтримки, навчальні ресурси, цифрові інструменти доступності тощо) навчальне середовище з урахуванням індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти.

Г. Ткачук стверджує, що як сучасна педагогічна концепція змішане навчання має *світовий характер*. Вона була створена в кількох передових країнах як вагоме оновлення системи навчання та виховання, а згодом була впроваджена в інших країнах. Серед більшості країн, які вперше дослідили та впровадили змішане навчання, були освітні заклади *Європи та США*, де ІКТ, технології дистанційної освіти, новітні стратегії навчання, упроваджуються упродовж 10 – 15 років і починались із проведення різноманітних семінарів, форумів, конференцій, присвячених цій новій педагогічній проблемі. Серед університетів США, які активно впроваджують змішане

навчання Г. Ткачук називає Університет центральної Флориди, Стенфордський університет, Інститут Клейтон Крістен у Каліфорнії. Так, фахівці Університету центральної Флориди були першими в упровадженні змішаного навчання; науковці Стенфордського університету організували безкоштовний ЕНК «Blended and Online Learning Design from Stanford» («Дизайн змішаного і онлайн-навчання від Стендфорду»); вчені Інституту Клейтон Крістен у Каліфорнії здійснили ряд досліджень щодо змішаного навчання (моделі, досвід їх упровадження тощо) (Ткачук Г., 2019: с. 109-112).

Цікавим у плані запозичення є досвід змішаного навчання в Університеті США штату Монклер (МДУ), що проаналізований І. Задорожною. Учена акцентує увагу на добре розробленому *веб-сайті університету* з всеосяжною і зрозумілою інформацією про технічні та організаційні питання, включаючи службу підтримки університету, що вміщує дані про рекомендоване апаратне, програмне забезпечення, послуги, ресурси та їх основні характеристики; інструкції щодо усунення технічних труднощів і проблем, експлуатації різного обладнання; щотижневі оновлені технічні поради, які повідомляють про нові технологічні інструменти та нагадують спільноті щодо інструментів, які зараз доступні, із чітким описом дій (наприклад, збереження файлу Microsoft Office Document як файл PDF, групування повідомлень у Mozilla Thunderbird тощо). Кожному викладачу в університеті призначається *інструкційний дизайнер*, який підтримує розвиток гібридних/онлайн-курсів. Для забезпечення якісної допомоги викладачам рекомендовано заповнити форму запиту принаймні за 2 місяці до початку онлайн-або гібридного курсу. Дизайнер допомагає як із технічними, так і з педагогічними проблемами. Усім викладачам, які збираються вперше викладати онлайн або гібридні курси в Університеті штату Монклер, рекомендується брати участь у *програмі розвитку викладачів*, яка працює в Інтернеті та знайомить їх із найкращими онлайн-практиками й рекомендаціями щодо використання відповідних технологій навчання. Програма триває чотири тижні, вміщує чотири модулі та зосереджена на різних підходах й аспектах змішаного навчання студентів. Викладач витрачає 2-4 години на тиждень для участі в програмі, яка пропонується навесні, восени та влітку (Задорожна І. П. 2015: с. 140-141). Отже, важливим інструментом успішного змішаного навчання виступає технологічна й методична підтримка викладачів (*професійно розроблений веб-сайт університету, допомога інструкційного дизайнера, участь у програмі розвитку викладачів тощо*).

Серед європейських держав, що стоять біля витоків створення і поширення змішаного навчання, виділяється Німеччина, яка має цікаві знахідки і розробки в цій технології навчання. Так, Т. Гірмером та А. Генріхом презентовано емпіричне дослідження, проведене в Університеті Бамберга (Німеччина), в якому оцінювалися основні вимоги для запису лекцій у конкретному сценарії змішаного навчання. Стосовно організаційних рекомендацій науковці пропонували викладачам більше робити інтерактивних навчальних відео. Як програмне забезпечення для запису відео-лекцій цими науковцями рекомендувалися *Camtasia, OBS-Studio, Active Presenter і Panopto*. *Camtasia* підходила для багатьох цілей запису та передбачала потужний програвач HTML5, однак основним її недоліком була залежність від презентаційного комп'ютера. *OBS-Studio* – єдина з трьох програм для запису, яка дозволяла дистанційно керувати записом, проте була обмежена щодо функцій програвача та сценаріїв додатків. *Active Presenter* як інструмент електронного навчання мав можливість алаптивного дизайну, записувач екрана та відеоредактор, однак недоліком його була залежність від презентаційного комп'ютера, а також власний формат файлу. *Panopto* як комплексне рішення керування відеовмістом було найбільш доцільним, оскільки мало функції запису, перегляду, редагування, публікації та інтегрованого керування відео. Розглядаючи програмне забезпечення для розповсюдження та презентації відео-лекцій, авторами рекомендовано застосовувати *OpenCast і Panopto, інтегровані з Moodle*. Порівняно з *Panopto*, *OpenCast* пропонує більше гнучкості щодо нових функцій завдяки вільно доступному вихідному коду. Проте *Panopto* було б набагато простішим рішенням через підтримку провайдера (Hirmer and Henrich, 2019).

Окрім окресленої стратегії базування змішаного навчання на основі відео-лекцій (Т. Гірмер, А. Генріх) К. Осадча виділяє цілий ряд сучасних стратегій змішаного навчання, які розробляються німецькими науковцями, а саме: стратегія попередньої розробки матеріалів для очного навчання та наступної розробки матеріалів для електронного навчання із урахуванням індивідуальних уподобань студентів (Й. Даммайер, С. Мертен); створення гібридного навчального середовища, що дозволяє послуговуватись перевагами електронного подання та складання звітів студентами з практичних робіт (М. Амелунг, Д. Рознер); ретельне планування етапів онлайн-навчання на основі дидактичного трикутника (Д. Петко); дотримання ідеї «перевернутого класу», коли заняття в класі використовуються для інтерактивного діалогового навчання, замість розповсюдження знань, орієнтованого на викладача (М. Брандб, К. Малке); створення гібридного кампусу на основі мультимодального навчання (А. Скульмовський, Г. Д. Рей); хронологічне розташування елементів навчальної пропозиції для бажаного успіху в навчанні (К. Келлер, Д. Клінкхаммер, Є.-М. Ротлендер) тощо (Осадча К., 2022: с. 157). Отже, виокремлені сучасні стратегії доводять, що змішане навчання активно вивчається та поширюється в Німеччині, що доводить необхідність та перспективність вивчення досвіду цієї країни в організації означеної технології. Особливим поштовхом до швидкого розвитку і популярності онлайн та змішаного навчання для усіх країн світу стала пандемія COVID-19. М. Чурсанова, Ф. Гарєєва, Д. Савченко наводять статистичні дані служби DAAD щодо організації освітнього процесу в німецьких університетах у літньому семестрі 2020 року, де майже їх половина перейшли виключно на віртуальне навчання (47 %), і майже стільки ж – на змішану модель із поєднанням очного та онлайн навчання (45 %) (Чурсанова М., Гарєєва Ф., Савченко Д., 2021: с. 68). Таким чином, змішане навчання є дуже поширеним у Німеччині поряд із дистанційним навчанням.

Погоджуємося із науковою позицією М. Іващенко та Т. Бикової, що закордонна методологія змішаного навчання вирізняється фінансово виправданими підходами (М. Chester) щодо використання технології Smartboards (можливість надання доступу до цифрового та традиційного контенту шляхом використання смартфонів під час аудиторних занять), стратегії Rocketship (значну кількість індивідуальних завдань виконують в аудиторії онлайн), індивідуальної моделі (One-to-one models) (використання кожним студентом в аудиторній та позааудиторній роботі портативних електронних пристроїв (ноутбук або планшет)). Потужним інструментом змішаного навчання визначено технологію Wiki (Т. Jungmann, D. May), що забезпечує організацію особливої підтримки для активної, спільної, рефлексивної роботи й самостійного навчання шляхом використання додатків Web 2.0. Отже, в основу змішаного навчання покладено поєднання індивідуалізації освітнього процесу здобувачів із використанням сучасних інформаційних технологій. М. Іващенко та Т. Бикова відзначають, що сьогодні передовий досвід упровадження змішаного навчання у більшості розвинених країн світу набув масового характеру (Іващенко М. та Бикова Т., 2019: с. 218).

Висновки. Отже, змішане навчання як сучасна модель навчання поєднує у собі кращі сторони традиційного аудиторного й електронного навчання та набуває у світі масового характеру. Досвід використання змішаного навчання в університетах різних країн світу сприяє підвищенню якості навчання й його ресурсоефективності, відкриває нові перспективи для студентів у прозорості та контрольованості освітнього процесу, а для викладачів – у вдосконаленні й автоматизації роботи у вищій школі. В той же час запровадження змішаного формату навчання вимагає від викладацького персоналу необхідності підготовки якісного навчального контенту. Із урахуванням міжнародного досвіду *запропоновано ряд рекомендацій до організації змішаного навчання в Україні, а саме:*

- використання системного підходу у сфері вищої освіти з метою залучення додаткових, спеціальних університетських методичних і технічних служб та позауніверситетських державних і недержавних організацій до організації роботи викладачів і студентів у змішаному форматі;
- застосування різних моделей змішаного навчання і ефективного їх комбінування;

- широке використання відомих і розробка нових стратегій змішаного навчання із урахуванням індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти;
- забезпечення варіативного (згідно спектру створених моделей комбінованих курсів) та доступного (додаткові сервіси підтримки, навчальні ресурси, цифрові інструменти доступності, програми розвитку викладачів і студентів тощо) навчального середовища для змішаного навчання.

Аналіз міжнародного досвіду змішаного навчання таких країн як Канади, США, Німеччини довів, що означена технологія навчання є перспективним напрямом організації освітнього процесу та сприяє підвищенню якості професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Фахівці зарубіжних закладів вищої освіти сприяють удосконаленню навчання із використанням ряду технологій і стратегій (*блоги, відеолекції, планування етапів онлайн-навчання на основі дидактичного трикутника, створення гібридного кампусу на основі мультимодального навчання, використання додатків Web 2.0., Rocketship тощо*). Важливим аспектом упровадження змішаного навчання є організація як внутрішніх університетських, так і зовнішніх міжнародних проєктів, що надають змогу вивчити стан і перспективи застосування змішаного навчання, здійснити цілеспрямовану інтеграцію інформаційних технологій в освітню галузь, об'єднати інноваційні практики та системні стратегії навчання.

Список використаних джерел і літератури

1. Задорожна І. П. (2015). Використання досвіду США в організації дистанційного та змішаного навчання у вітчизняних університетах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. № 3. С. 138–143. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5743/1/Zadorozhna.pdf>
2. Іващенко М., Бикова Т. (2019). Порівняльно-педагогічний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження змішаного навчання в освітній процес. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». С. 208–223.
3. Клименко Т. І. (2018). Міжнародний досвід реалізації змішаного навчання у викладанні іноземних мов. *Використання моделі змішаного навчання при викладанні іноземних мов: тези доповідей*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, С. 55–57.
4. Ласточкина О. В. (2022). Змішане навчання в освітньому середовищі університетів Канади. *Перспективи та інновації науки. Сер.: «Педагогіка», «Психологія», «Медицина»*. № 6 (11). С. 227–240. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1543/1541>
5. Мовчан Л., Комісаренко Н. (2022). Змішане навчання як інноваційна організація освітнього процесу у закладах вищої освіти України на основі зарубіжного досвіду. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 48. Т. 2. С. 189–194.
6. Осадча К. (2022). Досвід Німеччини у запровадженні стратегій змішаного навчання. *Освітологічний дискурс*. Вип. 3-4. С. 147–162.
7. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. (2020). МОН України. 58 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchannya/zmishanonavchannia-bookletsreads-2.pdf>
8. Ткачук Г. В. (2018). Зарубіжний досвід реалізації змішаного навчання. *Фізико-математична освіта*. Вип. 1(15). С. 98–102.
9. Ткачук Г. В. (2019). Теоретичні і методичні засади практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання: дис.... доктора пед. наук: сп. 13.00.02 – Теорія та методика навчання (технічні дисципліни) / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 447 с.
10. Чурсанова М., Гарєєва Ф., Савченко Д. (2021). Досвід використання технологій дистанційного навчання в освітньому просторі Європи під час пандемії COVID-19. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки*. Вип. 2. С. 63–74.
11. Hirmer T., Henrich A. Lecture Recordings at the University – Analysis and Evaluation of Implementation Possibilities. (2019). *Blended Learning: Educational Innovation for Personalized Learning*. Vol. 11546. P. 151–163. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21562-0_13.

References

1. Zadorozhna, I. P. (2015). Vykorystannia dosvidu SSHA v orhanizatsii dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia u vitchyznianskykh universytetakh. [Using the experience of the USA in the organization of distance and blended education in domestic universities]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Pedahohika – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series Pedagogy*, 3, 138–143. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5743/1/Zadorozhna.pdf> [in Ukrainian].

2. Ivashchenko, M. & Bykova, T. (2019). Porivnialno-pedahohichniy analiz vitchyznianoho ta zarubizhnoho dosvidu vprovadzhennia zmishanoho navchannia v osvitnii protses. [Comparative-pedagogical analysis of domestic and foreign experience of introducing blended learning into the educational process]. DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity», 208–223[in Ukrainian].
3. Klymenko T. I. (2018). Mizhnarodnyi dosvid realizatsii zmishanoho navchannia u vykladanni inozemnykh mov. [International experience of implementing blended learning in teaching foreign languages]. Vykorystannia modeli zmishanoho navchannia pry vykladanni inozemnykh mov: tezy dopovidei [*Using the blended learning model in teaching foreign languages: abstracts*]. Kyiv.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 55–57 [in Ukrainian].
4. Lastochkina, O. V. (2022). Zmishane navchannia v osvitnomu seredovyschi universytetiv Kanady. [Blended learning in the educational environment of Canadian universities]. Perspektivy ta innovatsii nauky. Ser.:«Pedahohika», «Psykhologhiiia», «Medytsyna» – *Prospects and innovations of science. Series: «Pedagogy», «Psychology», «Medicine»*, 6 (11), 227–240. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1543/1541> [in Ukrainian].
5. Movchan, L. & Komisarenko N. (2022). Zmishane navchannia yak innovatsiina orhanizatsiia osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy na osnovi zarubizhnoho dosvidu. [Blended learning as an innovative organization form of the educational process in higher education institutions of Ukraine based on foreign experience]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – *Current issues in the humanities*, 48, 2, 189–194 [in Ukrainian].
6. Osadcha, K. (2022). Dosvid Nimechchyny u zaprovadzhenni stratehii zmishanoho navchannia. [Germany's experience in implementing blended learning strategies]. Osvitolohichniy dyskurs – *Educational discourse*, 3-4, 147–162 [in Ukrainian].
7. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. (2020). [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of professional pre-higher and higher education]. MON Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf> [in Ukrainian].
8. Tkachuk, H. V. (2018). Zarubizhnyi dosvid realizatsii zmishanoho navchannia. [Foreign experience of implementing of blended learning]. Fyzyko-matematychna osvita – *Physics and mathematics education*, 1 (15), 98–102 [in Ukrainian].
9. Tkachuk, H. V. (2019). Teoretychni i metodychni zasady praktychno-tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky v umovakh zmishanoho navchannia [Theoretical and methodological principles of practical and technical training of future computer science teachers in the conditions of blended education]: dys... doktora ped. nauk: sp. 13.00.02 – Teoriia ta metodyka navchannia (tekhnichni dystsypliny)/ Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M.P.Drahomanova, Kyiv [in Ukrainian].
10. Chursanova, M., Harieieva, F., & Savchenko, D. (2021). Dosvid vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia v osvitnomu prostori Yevropy pid chas pandemii Covid-19. [The experience of using distance learning technologies in the educational space of Europe during the Covid-19 pandemic]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky – *Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 2, 63–74 [in Ukrainian].
11. Hirmer, T., & Henrich, A. Lecture Recordings at the University – Analysis and Evaluation of Implementation Possibilities. (2019). *Blended Learning: Educational Innovation for Personalized Learning*. Vol. 11546. P. 151–163. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21562-0_13.

УДК 378.6:61.016:8:37.09-048.78

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/41-47

Наталія Зінченко

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
nataliazinchenko81@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3247-3836>
Полтавський державний медичний університет
(вул. Шевченка 23, м. Полтава, 36011, Україна)

Тетяна Харченко

кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та суспільних наук
t.kharchenko.0108@gmail.com
<https://orcid.org/0000-000-9896-6126>
(вул. Шевченка 23, м. Полтава, 36011, Україна)

Наталія Хрептак

викладач кафедри філософії та суспільних наук
Natalijakorshak1993@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7711-4506>
Полтавський державний медичний університет
(вул. Шевченка 23, м. Полтава, 36011, Україна)

**ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ
ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті розглядаються безпрецедентні проблеми сьогодення, які мотивують суспільство до запровадження та ефективного використання інноваційних технологій. Суспільство споживання створює різноманітні локаційні області з використанням нанотехнологій і медична освіта не залишається осторонь. Ефективний функціональний потенціал освітніх інституцій та їх модернізовані форми, сприяють активізації в складних сучасних умовах. Реалії сьогодення вимагають комплексного вирішення проблем. Інформаційне суспільство, яке змінило постіндустріальне, насичене інформаційними та комунікаційними технологіями, сприяє і вимагає модернізації педагогічних технологій. Епідемії, війни та інші глобалізаційні проблеми детермінують суттєві зміни в організації суспільства. Осторонь не залишився і інститут освіти. Зокрема саме гуманітарні дисципліни сприяють формуванню емпіричних конотативів. Як зазначає, В. Загвязинський, нове у педагогіці – це не лише ідеї, підходи, методи, технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або ще не використовувались, а й той комплекс елементів чи окремі елементи педагогічного процесу, які несуть у собі прогресивне начало, що дає змогу в ході зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти. Евристичний потенціал та можливості інформаційного суспільства першочергово переваги надають технологіям, знанням та комунікативним здібностям, медична освіта реагує на суспільні маркери першочергово. Завдяки перерахованим чинникам забезпечується продуктивність і конкурентоздатність індивіда в медичній галузі. В умовах інформаційного суспільства лікар сприймається як когнітивний, творчий і вільний суб'єкт, який самостійно визначає свій життєвий шлях. Саме такі потреби вимагають від майбутнього лікаря і суспільства в цілому нових параметрів мислення «критичного, креативного, яке активізує здібності, талант та професійні вміння, а також активності суб'єкта у ситуації вирішення екзистенціальних та соціальних проблем» (Зінченко Н. О., 2017: с. 20).

Ключові слова: «педагогічні технології», проектна робота, інформаційне суспільство, soft skills, технологія портфоліо.

Nataliia Zinchenko

Ph.D. in Philosophy,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences,
nataliazinchenko81@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3247-3836>
Poltava State Medical University
(23, Shevchenko Str., Poltava, Ukraine, 36011)

Tetiana Kharchenko

Candidate of Sciences in History,
Lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences,
t.kharchenko.0108@gmail.com
<https://orcid.org/0000-000-9896-6126>
Poltava State Medical University
(23, Shevchenko Str., Poltava, Ukraine, 36011)

Nataliia Khreptak

Lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences,
Natalijakorshak1993@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7711-4506>
Poltava State Medical University
(23, Shevchenko Str., Poltava, Ukraine, 36011)

THE HUMANITIES COMPONENT OF THE QUALITY OF MEDICAL EDUCATION WITH THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

The article examines the unprecedented problems of today, which motivate society to introduce and effectively use innovative technologies. The consumer society creates a variety of location areas using nanotechnology, and education is not left out. The effective functional potential of educational institutions and their modernized forms contribute to activation in complex modern conditions. Today's realities require complex solutions to problems. The information society, which replaced the post-industrial one, is saturated with information and communication technologies, promoting and requiring the modernization of pedagogical technologies. Epidemics, wars, and other globalization problems determine significant changes in the organization of society. The institute of education, which is functionally obliged to prepare a person for life in modern conditions, was not left out. As noted by V. Zagvyazynskyi, the new dimension in pedagogy embraces not only ideas, approaches, methods, technologies that have not yet been put forward or used in such combinations, but also that complex of elements or individual elements of the pedagogical process that carry a progressive principle that makes it possible to effectively solve the tasks of upbringing and education in the course of changing conditions and situations. The heuristic potential and opportunities of the information society give priority to technologies, knowledge, and communication skills. Thanks to the abovementioned factors, the productivity and competitiveness of the individual are ensured. In the conditions of the information society, the individual is considered a cognitive, creative, and free subject who independently determines their life path. It is these needs that demand from a person and the entire society new parameters of thinking, which is "critical, creative, activating abilities, talent, and professional skills, as well as the activity of the subject in the situation of solving existential and social problems" (Zinchenko N., 2017: 20).

Key words: pedagogical technologies, project work, information society, soft skills, portfolio technology.

Постановка проблеми. Виклики сьогодення вимагають від суспільства негайної реакції, а особливо зараз, коли переважають інноваційні технології та нанотехнології. Розвиток комп'ютерних, інформаційних та комунікаційних технологій відкриває необмежене перспективне освоєння об'єктивної дійсності. Медична освіта не стоїть осторонь, а одна з перших реагує на соціально-гуманітарні зміни. Тому підготовка медичних фахівців формується перш за все на викликах та потребах інформаційного суспільства. Саме активний розвиток освітніх технологій забезпечує ефективне формування чіткої архітектури освітнього процесу. Освітні послуги набувають нового рівня, який в свою чергу вимагає запровадження і використання інноваційних педагогічних технологій у вищій медичній освіті.

Аналіз останніх досліджень. Проблематикою інноваційних педагогічних технологій при формуванні майбутнього спеціаліста у вищій школі займалися видатні українські педагоги, такі як: Михайліченко М. В., Рудик Я. М., Носко М. О., Гаркуша С. В., Цигура Г. О., Савченко В., Приходько В. В., Прокопенко І. Ф., Шевченко В. М., Загвизянський В. і т.д. Ретроспективна рефлексія доводить, що виклики «інформаційного суспільства» вимагають переосмислення освітньої парадигми, а проектування навчального процесу потребує систематизації завдань та інформації, враховуючи рівень підготовки здобувачів освіти.

Метою даної роботи є демонстрація актуальності гуманітарних дисциплін під час формування компетентних здібностей майбутнього лікаря та здійснення комплексної ретроспекції ефективності інноваційних педагогічних технологій при вивченні гуманітарних дисциплін у вищій медичній школі. За для досягнення поставленої мети було використано загальнотеоретичні методологічні принципи та методи компаративного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Історично поняття «технологія» виникає як протиставлення діючому поняттю «метод», оскільки остання категорія була не чітко сформованою, саме її недоліки сприяли появі «технології». Даний термін набув поширення світового масштабу у 40-х рр. ХХ ст., а в 60-х рр. модифікувало і розглядалося з позиції програмного навчання. Тобто поняття «технологія» відповідно до тлумачного словника з інформаційно-педагогічних технологій означає «у перекладі із грецького “technē” – 1) мистецтво, майстерність, вміння й сукупність методів обробки; 2) сукупність прийомів, застосовуваних у будь-якій справі; 3) сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо (Крупський Я. В., Михалевич В. М., 2010: с. 72). Що ж стосується «педагогічних технологій», то дана категорія з'являється у 80-х роках. Якщо не деталізувати вище зазначену категорію, узагальнено можна сказати, що «педагогічна технологія» – це системний метод створення, застосування, визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з використанням комп'ютера і людських ресурсів, завданням якого є оптимізація форм освіти (ЮНЕСКО).

Сьогодні палітра видів педагогічних технологій представлена від класики до інноваційного креативу, так в «Енциклопедії педагогічних технологій та інновацій», яка входить до матеріалів навчального видання «Золота педагогічна скарбниця» визначають наступні види технологій: технологія традиційного навчання, технологія проблемного навчання, ігрові технології навчання, технологія особистісно орієнтованого навчання, технологія розвивального навчання, технологія колективного способу навчання, технологія розвитку критичного мислення, технологія програмного навчання, технологія інтерактивного навчання, проектна технологія, технологія модульного навчання, технологія колективного творчого виховання.

У сучасних умовах передбачається багатогранність теоретичної бази педагогічних технологій, вона безмежна та креативна. У зв'язку з цим поняття «інновації», «педагогічні технології», «проектування» мають неоднозначне трактування. Наприклад, Козубовська І. В. і Повідайчик О. С. у короткому тлумачному словнику психолого-педагогічних термінів зазначають, що педагогічні технології сукупність психолого-педагогічних настанов, які визначають спеціальний підхід, поєднання форм, методів, засобів у навчально-виховному процесі (Козубовська І. В. та Повідайчик О. С., 2021: с. 28). А от, І. П. Волков, говорить, що

педагогічні технології – це змістовна техніка реалізації навчального процесу. Проаналізувавши праці українських та європейських педагогів – реформаторів, ми узагальнили вище зазначене поняття – це сукупність психолого-педагогічних прийомів, що визначають спеціальні комплекси форм, методів та прийомів навчально-виховного процесу, тобто вона є організаційно-методичним інструментом педагогіки.

Слід пам'ятати, що медицина належить до професій системи «людина-людина» (Дубініна В., Харченко Т, Липій Є., Біланов О., 2022: с. 42), у зв'язку з цим лікар ХХІ століття потребує висококваліфікованої та різнопланової підготовки. Світогляд сучасного лікаря не обмежується особистим кабінетом, саме він сьогодні впливає на соціальні ситуації, забезпечує національну безпеку та імідж країни. Тому абсолютно логічно, що наразі в питанні підготовки майбутніх кадрів медичної галузі саме гуманізація є стратегічним напрямом перетворень усього інституту освіти (Бондаренко С. В., Пилипишин О. І., 2016: с. 55).

Існуюче різноманіття трактування поняття «педагогічна технологія» не випадковість, оскільки кожен дослідник за основу бере загально-визначений підхід розуміння сутності технології в загальному. Таким чином, сучасні педагогічні технології визначаються наступними чіткими факторами:

- за основу технології визначається методологічна, філософська позиція, вона проектується під конкретно-визначений педагогічний проект;
- технологічна послідовність має гносеологічний характер і чіткість побудови у відповідності до поставлених завдань і цілей, які мають форму чітко-визначеного, описового результату;
- продуктивна діяльність педагогічної технології реалізується завдяки взаємній праці викладача закладу вищої освіти та здобувача у форматі «діалог», «спілкування» з урахуванням індивідуального та диференційованого принципів задля оптимальної реалізації людських і технічних можливостей;
- послідовність втілення, поетапне планування компонентів педагогічних технологій повинні містити дві обов'язкові складові – відтворення викладача та гарантовані досягнення здобувачів освіти;
- діагностична робота, її діяльність формується на основі критеріїв, показників та інструментів опрацювання результатів навчально-виховного процесу, є невід'ємною частиною педагогічних технологій.

Інноваційна педагогічна технологія – це чітко конкретизована концепція педагогічної діяльності, яка реалізується на практиці завдяки прогресивним ідеям сучасності, а креативність постає фундаментом.

Опрацювання і використання інноваційних технологій потребує не лише активної діяльності викладача, а й здобувача освіти. Активність викладача демонструється на рівні організатора: глибоке знання психологічних, вікових особливостей учасників, вільне володіння інформаційною базою. А от, що стосується здобувача освіти, то його статус в даному процесі може змінюватися і це логічно, в процесі він отримує статус «зростаючий самостійник». Таким чином, інноваційна педагогічна технологія розглядається як технологія приватного типу, де використовуються чітко сплановані до відповідного проекту, упорядковані дії, процедури та операції, інструментально-забезпечуючі досягнення, які було заплановано у відповідності до цілей в діяльності конкретизованої групи. Відповідно невід'ємною частиною інноваційних педагогічних технологій постають: особистісний підхід, творчий початок, професіоналізм і фундаментальна освіта.

Розглянемо деякі інноваційні технології, які доречно використовувати в професійній підготовці майбутніх лікарів. Сьогодні лікар, це не лише лікуючий лікар, в першу чергу – це Янгол охоронець, це майбутнє країни. Тому, здобуваючи освіту за фахом, вони формуються як психолого стійкі, універсальні особистості. Адже реформаторські зміни в медичній сфері, кризові умови сьогодення потребують не лише професійних навичок. Сучасний лікар зобов'язаний володіти soft skills – це м'які навички, більше відомі в області бізнесу, але зміни

інформаційного суспільства вимагають від медицини онтологічних та гносеологічних змін. Soft skills – це оволодіння соціально – економічними навичками, саме вони дозволяють бути успішним і емпатійним. Тому використання таких інноваційних технологій, як портфоліо та проектування має високий рівень в навчально – виховному процесі під час формування м'яких навичок спеціалістів. Вище зазначені педагогічні технології рекомендуємо використовувати під час вивчення гуманітарного блоку дисциплін, таких як «Філософія», «Демократія: філософія та механізми», «Історія медицини» і т.д. Методичний комплекс є невіддільною частиною будь-якої дисципліни.

Для ефективною реалізації поставлених завдань і цілей на практиці сучасні педагогічні технології, мають обов'язково структурно формуватися з наступних компонентів:

- мультимедійне забезпечення, котре демонструє інформаційне наповнення кейсів під час проведення різнопланових занять, в медичній практиці актуально під час практичних;
- багатоаспектний комплект інтерактивних засобів навчання.

Пропонуємо більш конкретизовано зупинитися на зазначених педагогічних технологіях і їх структурних елементах при вивченні гуманітарних дисциплін у вищій медичній школі. Великої популярності у країнах Європи набуває портфоліо. Портфоліо визначається як колекція робіт і результатів здобувача освіти з тієї чи іншої дисципліни. Інформаційна колекція студента чи аспіранта наочно демонструє гносеологічний процес, успіхи і прогрес всебічно. Дана технологія є доповненням до традиційних контрольних – оцінюючих засобів, які спрямовані, як правило на перевірку алгоритмічних, фактологічних знань і умінь репродуктивного рівня засвоєння інформації майбутніми лікарями. Технологія портфоліо дозволяє врахувати результати, здобуті здобувачем освіти у різноманітних видах діяльності, - навчальної, суспільної, творчої, комунікативної та ін.

Сьогодні портфоліо оцінюється фахівцями, як одна з ефективних форм контролю знань, що допомагає вирішувати важливі педагогічні завдання: підтримувати високу навчальну мотивацію здобувачів освіти, розширювати можливості навчання і самонавчання, сприяти їх самостійності і активності, розвивати навички оцінюючої і рефлексивної діяльності майбутніх лікарів. Таким чином, проаналізовані особливості портфоліо презентують його перспективною формою індивідуальної демонстрації досягнень здобувача освіти, як загальним так і професійним. Даний спосіб оцінювання (портфоліо), дозволяє активізувати навчальну активність здобувачів освіти, рівень усвідомлення ними завдань, цілей і можливостей.

Наступна педагогічна технологія «проект», основне завдання якого – розвиток критичного і аналітичного мислення, вміння самостійно конструювати, накопичувати і узагальнювати здобуті знання, чітко орієнтуватися в інформаційному просторі. Слід зазначити, що технологія «проект» орієнтована на самостійну діяльність здобувачів, але передбачає варіації роботи, наприклад, – парна чи групова, індивідуальна, змішана. Має часові рамки, які визначає викладач закладу вищої освіти.

Опрацювавши літературу з даної проблематики, ми б хотіли визначити основні вимоги використання технології «проект»:

- наявність актуальної науково – дослідницької чи креативно-творчої тематики, яка потребує інтегрованого знання для вирішення постановлених завдань;
- практична, теоретична, пізнавальна цінність очікуваних результатів;
- самостійна активність здобувачів освіти;
- дотримання чіткого алгоритму при оформленні «проекту»;
- обов'язкове застосування дослідницьких методів;
- викладач корегує обговорення методів та способів дослідження;
- оформлення отриманих результатів;
- ретроспекція отриманих даних;
- чітко визначені висновки.

Слід акцентувати увагу, що навчальний процес базується на активній, цілеспрямованій діяльності здобувача, komponуючи завдання викладач обов'язково врахує можливості та інтереси

студентів. Отримана інформація повинна слугувати не разовим матеріалом, а повинна бути систематичною епістемологічною складовою гносеологічного процесу. На наш думку, для майбутнього лікаря з перших занять важливо акцентувати увагу на поняттях здоров'я, людини, смерть – взаємозв'язок та незворотність даних категорій. Не нехтувати і соціально – політичними категоріями: демократія, медицина, вакцинація, національна безпека. Головне завдання викладача – навчити здобувача освіти не лише здобувати інформацію, а використовувати її раціонально і креативно, з користю для суспільства.

Вище зазначені педагогічні технології традиційно мають декілька етапів: перший – пошук, визначення мети і цілей проекту, чітко сформульована проблема, організаційний момент, означити об'єкт і предмет дослідження, використати синергетичний підхід щодо гіпотез.

Наступний етап – конструкторський, іде пошук актуальної інформації, чітко розмежовуються методи дослідження, розподіл функціональних обов'язків, якщо передбачена.

Технологічний етап передбачає не лише самостійну роботу здобувачів медичної освіти, а й обмін інформацією. На завершення технологічного етапу викладач обов'язково повинен здійснити поточний контроль з метою аналізу здобутої інформації. Дана фаза взаємної роботи направлена на формування чіткого плану захисту проекту. Важливо відзначити, що план захисту доцільно структурувати за чітким алгоритмом: назва теми, актуальність, мета і завдання роботи, оприлюднення здобутої інформації, захист своїх досліджень і висновки.

Заключний етап ґрунтується на колективному обговоренні та аналізі результатів виконаного проекту. Здобувачі освіти, використавши набуті знання, повинні отримати реальний, наочний і відчутний результат, вирішивши проблему самостійно.

Технологія проектування розвиває не лише критичне та аналітичне мислення, а й сприяє формуванню пізнавальних навичок, вміння самостійно моделювати і накопичувати знання, вільно орієнтуватися у інформаційному просторі.

Висновки. Вище зазначена інформація доводить, що показником ефективності медичної освіти в інформаційному суспільстві є використання інноваційних педагогічних технологій, які демонструють креативний потенціал здобувачів вищої медичної освіти. Реформаторські процеси сьогодення в медичній галузі автоматично відображаються в інституті освіти. Тобто ми бачимо, що саме інноваційні педагогічні технології дають можливість реалізувати не лише освітні технології, а й вирішити питання медичної галузі та створити комфортні освітні умови і вивести освітній процес на конкурентоспроможні міжнародні ринкові відносини. Професійні компоненти майбутнього лікаря повинні відповідати потребам інформаційного суспільства. Сучасне суспільство має сприймати медичну вищу освіту не лише як соціальну інституцію, а як загально-філософський контент.

Список використаної літератури:

1. Дубініна В. О., Харченко Т. О., Липій Є. А., Біланов О. С. (2022). Соціально-гуманітарний компонент системи вищої медичної освіти в Україні. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Сер.: соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. Вип. 2 (16). С. 40–52.
2. Зінченко Н. О. (2017). Необхідність трансформації інституту освіти в умовах інформаційного суспільства. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. Польща. Том. 76 (II). С. 19–29.
3. Козубовська І. В., Повідайчик О. С. (2021). Короткий тлумачний словник психолого-педагогічних термінів. Ужгород. С. 41.
4. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. (2016). Освітні технології: навч. посіб. Київ: ЦП «КОМПРИНТ». 583 с.
5. Наволокова Н. П. (2009). Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків: Видавнича група «Основа». 176 с.
6. Носко М. О., Гаркуша С. В., Цигура Г. О. (2020). Педагогічні технології: поняття, структура та зміст. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. № 8 (164). С. 3–11.
7. Крупський Я. В., Михалевич В. М. (2010). Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій. Вінниця. 74 с.

References

1. Dubinina, V. O., Kharchenko, T. O., Lypiy, Ye. A., Bilanov, O. S. (2022). Sotsialno-humanitarnyy komponent systemy vyshchoyi medychnoyi osvity v Ukraini [Social and humanitarian component of the system of higher medical

education in Ukraine]. *Visnyk Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: sotsialno-filosofski problemy rozvytku lyudyny i suspilstva – Bulletin of Donbas State Pedagogical University. Series: Socio-philosophical problems of human and social development*, 2 (16), 40–52 [in Ukrainian].

2. Zinchenko, N. O. (2017). Neobkhidnist transformatsiyi instytutu osvity v umovakh informatsiynoho suspilstva [The need to transform the institution of education in the information society]. *Vyshcha osvita Ukrayiny u konteksti intehratsiyi do yevropeyskoho osvitnoho prostoru – Higher Education in Ukraine in the Context of Integration into the European Education Area*, 76 (II), 19–29 [in Ukrainian].

3. Kozubovska, I. V., Povidaychuk, O. S. (2021). Korotkyy tlumachnyy slovnyk psykholoho-pedahohichnykh terminiv [Short explanatory dictionary of psychological and pedagogical terms]. Uzhhorod [in Ukrainian].

4. Mykhaylichenko, M. V., Rudyk, Ya. M. (2016). Osvitni tekhnolohiyi: navch. posib. [Educational technologies: a study guide]. Kyiv: TsP «KOMPRYNT» [in Ukrainian].

5. Navolokova, N. P. (2009). Entsyklopediya pedahohichnykh tekhnolohiy ta innovatsiy [Encyclopedia of Pedagogical Technologies and Innovations]. Kharkiv: Vydavnycha hrupa «Osнова» [in Ukrainian].

6. Nosko, M. O., Harkusha, S. V., Tsyhura, H. O. (2020). Pedahohichni tekhnolohiyi: ponyattya, struktura ta zmist [Pedagogical technologies: concept, structure and content]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihiv'kyi kolehium» im. T. H. Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Chernihiv Collegium*, 8 (164), 3–11 [in Ukrainian].

7. Krupskyy, Ya. V., Mykhalevych, V. M. (2010). Tlumachnyy slovnyk z informatsiyno-pedahohichnykh tekhnolohiy [Explanatory Dictionary of Information and Pedagogical Technologies]. Vinnytsya [in Ukrainian].

УДК 378.147:81'25:004

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/48-56

Олена Кулик

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української лінгвістики і методики навчання;
професор кафедри професійної освіти,
olenakulyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9116-4403>
Researcher ID: AAF-6921-2019
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213191188>
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті авторка поставила за мету з'ясувати роль та місце Систем автоматичного перекладу (CAT) у вдосконаленні професійної підготовки майбутніх перекладачів. У публікації розглянуто значення CAT у перекладацькій практиці, основні компоненти CAT, аспекти навчання перекладачів із використанням CAT, виклики, пов'язані з використанням CAT, перспективи майбутнього розвитку CAT та вплив їх на професію перекладача. Увагу, зокрема, зацікавлено на досвіді закладів вищої освіти Франції у підготовці майбутніх перекладачів. Доведено, що CAT є незамінним інструментом у перекладацькій практиці; компоненти CAT взаємодіють між собою для створення ефективної системи автоматичного перекладу; навчання перекладачів з використанням CAT включає низку аспектів, які спрямовані на оволодіння необхідними компетентностями, зокрема: розуміти принципи роботи CAT; ефективно використовувати CAT-інструменти; провадити термінологічну роботу; редагувати та коригувати автоматичний переклад; адаптуватися до нових інструментів CAT; критично мислити та оцінювати переклад для ідентифікації помилок, недоліків чи неправильних перекладів; професійна підготовка майбутніх перекладачів у Франції в епоху штучного інтелекту адаптована до нових викликів і можливостей, що засвідчують програми підготовки перекладачів, які пропонують, зокрема, такі університети, як L'université Paris III Sorbonne Nouvelle, l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco), Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis), L'Université d'Aix-Marseille, Université Lyon II (Lumière). Висновковано, що в професійній підготовці майбутніх перекладачів у Франції в епоху ШІ забезпечено баланс між розвитком традиційних навичок перекладу та новими навичками, пов'язаними з використанням ШІ. Такий підхід дає можливість майбутнім перекладачам ефективно себе зреалізувати у сучасному середовищі, де штучний інтелект відіграє все більшу роль.

Ключові слова: підготовка майбутніх перекладачів, заклади вищої освіти, штучний інтелект, системи автоматизованого перекладу, досвід Франції.

Olena Kulyk

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Methods of Education;
Professor of the Department of Professional Education,
olenakulyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9116-4403>
Researcher ID: AAF-6921-2019
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213191188>
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TRANSLATORS IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

In the article, the author set the goal of clarifying the role and place of Computer Assisted Translation (CAT) in improving the professional training of future translators. The publication examines the significance of CAT in translation practice, the main components of CAT, aspects of training translators using CAT, challenges associated with the use of CAT, prospects for the future development of CAT and their impact on the translation profession. Attention, in particular, is focused on the experience of French higher education institutions in training future translators. It has been proven that CAT is an indispensable tool in translation practice; CAT components interact with each other to create an effective automatic translation system; the training of translators using CAT includes a number of aspects aimed at mastering the necessary competencies, in particular: understanding the principles of operation of CAT; use CAT tools effectively; conduct terminological work; edit and correct automatic translation; to adapt to new CAT tools; think critically and evaluate the translation to identify errors, shortcomings or incorrect translations; the professional training of future translators in France in the era of artificial intelligence is adapted to new challenges and opportunities, as evidenced by the translator training programs offered, in particular, by universities such as L'université Paris III Sorbonne Nouvelle, l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco), Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis), L'Université d'Aix-Marseille, Université Lyon II (Lumière). It is concluded that the professional training of future translators in France in the age of IA provides a balance between the development of traditional translation skills and new skills related to the use of IA. This approach enables future translators to effectively realize themselves in the modern environment, where artificial intelligence plays an increasingly important role.

Keywords: *training of future translators, institutions of higher education, artificial intelligence, automated translation systems, French experience.*

Постановка проблеми. Останнім часом ми є свідками того, що системи штучного інтелекту радикально трансформують практично всі сфери професійної діяльності. Можливості штучного інтелекту зростають разом із розвитком технологій. Урядом України затверджена Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні (реалізація передбачена на період до 2030 року), одним із пріоритетних напрямів якої є впровадження технологій штучного інтелекту у **сфері освіти** та інших сферах для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України на міжнародному ринку (Сайт Міністерства цифрової трансформації України. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, с. 4) (курсив наш).

Використання інструментів штучного інтелекту (ШІ) в галузі перекладу ніби варто розглядати як можливості, а не як загрози, однак вони (інструменти ШІ) безперечно змінюють роль/місію/щоденні завдання перекладача. Тому в майбутніх вступників та їхніх батьків цілком закономірно виникають запитання на кшталт: «Як штучний інтелект уже впливає і впливатиме в майбутньому на перекладацьку індустрію?», «Який вплив ШІ на професійну підготовку перекладачів?», «Які переваги й недоліки автоматизованих систем перекладу?», «Чи здатні вони повністю замінити перекладача як фахівця?», «Чи не зникне професія перекладача через науково-технічний прогрес?», «Вітчизняний чи зарубіжний ЗВО краще обрати для того, щоб отримати фах перекладача?» й багато інших.

В епоху ШІ важливим є підвищення рівня цифрової компетентності майбутніх фахівців у будь-якій галузі, зокрема й перекладачів, а отже, дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх перекладачів до фахової діяльності з використанням інструментів штучного інтелекту вважаємо своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище та потенціал штучного інтелекту в сучасному світі є актуальною темою для досліджень в різних галузях наук (технологія, економіка, медицина, освіта, педагогіка та інші). Дослідження зосереджені на технологічних та етичних аспектах, впливові на суспільство, економіку, робочі місця й професії, застосуванні ШІ в

конкретних галузях та ін. Щодо застосування ШІ в перекладацькій практиці та процесі підготовки майбутніх перекладачів у закладах вищої освіти варто зауважити на дослідженнях С. Амеліної, Р. Тарасенко; Ю. Головацької; А. Красулі, М. Турчини; В. Муратової; А. Ольховської; Р. Поворознюка, В. Антонової; Р. Тарасенка; А. Янковця; С. Bédard; L. Bowker; T. Christensen, S. Anne; C. Colominas; S. Dillon, F. Janet; B. Dragsted; I. Garcia; D. Kenny, W. Andy; M. LeBlanc; Mirza C.; T. Tomaszkiwicz й ін. Однак, попри розмаїття досліджень в означеній сфері, багато аспектів залишаються недостатньо висвітленими, зокрема які заклади освіти у європейських країнах проводять дослідження чи розробляють підходи до підготовки майбутніх перекладачів із урахуванням застосування САП.

У статті ми поставили собі за мету з'ясувати роль та місце Систем автоматичного перекладу (САТ) у вдосконаленні професійної підготовки майбутніх перекладачів. У публікації розглянуто значення САТ у перекладацькій практиці, основні компоненти САТ, аспекти навчання перекладачів із використанням САТ, виклики, пов'язані з використанням САТ, перспективи майбутнього розвитку САТ та вплив їх на професію перекладача. Увагу, зокрема, зацентровано на досвіді закладів вищої освіти Франції у підготовці майбутніх перекладачів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернімося до Словника української мови, щоб зрозуміти, як у ньому подають тлумачення слова «перекладач»: ПЕРЕКЛАДА́Ч, а́, ч. 1. Той, хто займається перекладами з однієї мови на іншу. 2. *інформ.* Комп'ютерна програма або спеціальний пристрій, які здійснюють переклад слів або текстів з одних мов на інші (Словник української мови у 20 томах онлайн, 2010).

Тепер звернімося до професій Довідника кваліфікаційних характеристик працівників (Довідник кваліфікаційних характеристик, 2015), у якому, зокрема, визначено завдання та обов'язки перекладача й вимоги до його знань (рис. 1).

43. ПЕРЕКЛАДАЧ

Завдання та обов'язки. Перекладає наукову, технічну, суспільно-політичну, економічну та іншу спеціальну літературу, патентні описи, нормативно-технічну та товаросупровідну документацію, матеріали листування із зарубіжними установами, а також матеріали конференцій, нарад, семінарів тощо. Виконує в установлені строки усні та письмові, повні і скорочені переклади, забезпечуючи при цьому точну відповідність перекладів лексичному, стилістичному і смислово змісту оригіналів, дотримання встановлених вимог стосовно наукових і технічних термінів та означень. Здійснює редагування перекладів. Готує анотації та реферати іншомовної літератури і науково-технічної документації. Бере участь у складанні оглядів з тематики матеріалів, які перекладає. Бере участь у складанні тематичних оглядів за зарубіжними матеріалами. Веде роботу з уніфікації термінів, удосконалення використовуваних понять і визначень у відповідній галузі економічної діяльності, науки, техніки; облік і систематизацію виконаних перекладів, анотацій, рефератів.

Повинен знати: мови, що використовує під час перекладу; методику науково-технічного перекладу; чинну систему координації перекладів; спеціалізацію діяльності підприємства, установи (організації); термінологію з тематики досліджень і розробок мовами, що використовуються для перекладу; словники, термінологічні стандарти, збірники, довідники; основи наукового та літературного редагування; граматику та стилістику мови.

Рис. 1. Завдання та обов'язки перекладача й вимоги до його знань згідно з Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (видання п'яте, доповнене та перепрацьоване)

Останні зміни й доповнення, внесені до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників наказом № 951 Міністерства праці та соціальної політики України, датовані 22 вересня 2015 року. Як бачимо, вимог щодо вмінь та навичок використання систем автоматизованого перекладу в Довідникові не віддзеркалено, хоча вміння та навички використовувати САТ (Computer Assisted Translation) сьогодні є обов'язковою вимогою у конкурсному відборі перекладача для участі його в серйозних перекладацьких проектах.

Якщо ж звернутися до міжнародних стандартів щодо реалізації перекладацьких проєктів (зокрема загальноєвропейського стандарту BS EN ISO 17100:2015), ґрунтовно проаналізованих С. Амеліною та Р. Тарасенко, спостерігаємо, що в перелікові й змісті компетентностей у BS EN ISO 17100:2015 є *технічна компетентність* перекладача – знання, здатності та вміння, необхідні для виконання технічних завдань у процесі перекладу шляхом застосування інструментів та ІТ-систем, які підтримують весь процес перекладу, а окремої уваги заслуговує наведений у цьому стандарті опис технологій перекладу, що передбачає набір інструментів, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій, з-поміж яких інструменти пам'яті перекладів (Translation memory – TM) і системи автоматизованого перекладу (Computer aided translation – CAT). (British Standards, 2015: p. 17), (Амеліна, Тарасенко, 2016).

Тепер розгляньмо спеціалізації перекладачів. Спеціалізацію перекладач обирає відповідно до своїх уподобань і здібностей, які він зазвичай виявляє під час практики. Спеціалізації, які пропонують заклади вищої освіти Франції, стосуються різних галузей: технічний, літературний, комерційний, юридичний, маркетинговий, туристичний, юридичний, податковий, культурологічний, фінансовий, фондовий, науковий переклад, переклад жестовою мовою, аудіовізуальний, навіть вичитка та переписування перекладів.

Переклад – це основа професії, тобто він передбачає переклад тексту з однієї мови на іншу із дотриманням оригінального формату вихідного тексту. Однак до сфери діяльності перекладача входять і:

- *вичитка* (перевірка перекладу, зробленого іншим перекладачем);
- *перегляд/виправлення* (перегляд і виправлення перекладу, оригінальний текст якого було змінено після початкового перекладу, перекладач-редактор повинен оновити відповідні частини перекладу);
- *транскреація* (творче переосмислення сегмента оригінального тексту з подальшим створенням нового й збереження при цьому авторського стилю і контексту, до прикладу, брошури, теле- й радіореклама, плакати, банери, вебсайти тощо);
- *постредагування* (перегляд перекладу, повністю створеного автоматичним перекладачем, така практика наявна, однак не адаптована до специфічних текстів, які вимагають лише перекладу людиною);
- *присяжний переклад* (офіційний переклад, який виконує перекладач, зареєстрований в офіційному списку; особи, яким потрібен, до прикладу, переклад офіційно-ділового документа, мають звернутися до присяжного перекладача);
- *створення глосарію* (зазвичай глосарій створюють для компанії, яка його замовляє);
- *субтитрування* (аудіовізуальний переклад, що передбачає переклад субтитрів, призначених для аудіовізуальної продукції, а також створення та вбудовування цих перекладених субтитрів за допомогою програмного забезпечення субтитрів);
- *локалізація* (буває у двох випадках: коли перекладач перекладає комп'ютерний вміст (до прикладу, локалізація програмного забезпечення) і коли перекладач адаптує переклад до певного мовного ринку (до прикладу, переклад французькою мовою з Франції для Швейцарії);
- й низка інших.

Штучний інтелект (ШІ або ІА – англ. artificial intelligence) з'явився в 1950-х рр. Його уналежнюють до тих методів і засобів, які використовує машина для імітації здатності людини вирішувати проблеми чи приймати рішення. На основі масиву даних ШІ створює алгоритми, що дає можливість машині відтворити поведінку людського мозку (який, до слова, вважають найдовершенішим процесором у світі), до прикладу, міркування, планування, творчість (Подгаєцький, 2012). До штучного інтелекту в галузі перекладу уналежнюють засоби автоматизованого перекладу. CAT-інструменти (Computer Assisted Translation – CAT) є одним із ефективних засобів автоматизованого перекладу. Вони дають можливість, по-перше, уникнути рутинної роботи, по-друге, оперативно і ефективно виконати переклад, по-третє, заощадити кошти клієнтові без зниження якості послуг.

Пересічні мовці ототожнюють поняття *машинний переклад* та *автоматизований переклад*, а науковці і фахівці-практики розуміють їхню відмінність. Під час автоматизованого перекладу комп'ютерна програма лише допомагає людині перекладати тексти, під час машинного – весь процес здійснює програма майже без участі людини (Красуля, Турчина, 2020).

Машинний переклад, до прикладу, Google Translate, зручний у використанні, миттєво перекладає фрагменти текстів, однак дослівний і часто вміщує грубі мовні помилки, тому потребує втручання людини для редагування. Машинний переклад, зазвичай, здійснюють задля загального розуміння змісту тексту. Програмне ж забезпечення CAT не перекладає текстовий вміст із однієї мови на іншу одним натисканням миші. CAT охоплює *низку простих та складних інструментів*: системи пам'яті перекладів; системи машинного перекладу; електронні словники; термінологічні бази даних та системи управління термінологією; системи повнотекстового пошуку та пошуку за схожістю; системи обробки паралельних текстів; система управління перекладацькими проектами; текстові процесори; системи перевірки орфографії та граматики й ін.

Ми не ставимо за мету проаналізувати інструменти CAT, оскільки є багато наукових публікацій на цю тематику, однак зауважимо на найпопулярніших та надійних платформах комп'ютерного перекладу або інструментів CAT для створення вмісту та перекладу, якими активно послуговуються перекладачі: memoQ Translator Pro, Redokun, TextUnited, Trados Studio, Smartling, MateCat, OmegaT, Memsource, Smart CAT, Star Transit й інші.

Професійні перекладачі уникають машинного перекладу, однак активно використовують CAT. Принцип роботи CAT базується на комбінації лінгвістичних та комп'ютерних методів для автоматичного перекладу тексту з однієї мови на іншу. Основна ідея полягає у використанні комп'ютерних алгоритмів та правил, щоб автоматично перетворити вхідний текст із однієї мови на текст у цільовій мові.

Основні етапи роботи CAT:

- *аналіз вихідного тексту* (CAT аналізує вихідний текст для розпізнавання лексичних, граматичних та семантичних особливостей. Це може включати поділ тексту на речення, визначення частин мови, розпізнавання відношень між словами та розуміння контексту);
- *перетворення тексту* (на основі аналізу вихідного тексту CAT застосовує відповідні правила трансформації для створення тексту у цільовій мові. Цей етап включає використання лексичних баз даних, граматичних правил та синтаксичних шаблонів для генерації вихідного перекладу);
- *генерація вихідного перекладу* (CAT створює вихідний переклад на основі результатів трансформації тексту. У підсумку отримуємо переклад, який намагається відтворити значення та зміст вихідного тексту у цільовій мові);
- *перевірка та коригування* (CAT може включати механізми перевірки та коригування перекладу. До прикладу, автоматична перевірка граматики, правопису, стилістики та інших аспектів мови для поліпшення якості вихідного перекладу).

Важливо зазначити, що CAT може використовувати різні підходи, такі як статистичні моделі, машинне навчання та нейромережі, для досягнення оптимальних результатів перекладу. Принцип роботи CAT може варіюватися залежно від конкретної системи та методів, що використовуються. Одна з важливих функцій CAT – запам'ятовування попередньо виконаних перекладів: кожний сегмент тексту чи висловлення фіксується в базі даних, яку називають пам'яттю перекладів, де його можна знайти в будь-який момент, що, своєю чергою, економить час перекладача та кошти клієнта, оскільки, чим більше збігів у пам'яті перекладів, тим менше, по суті, платить клієнт, бо перекладач витрачає менше часу і сил на переклад.

Але цілком закономірно постають запитання: чи не зводить CAT нанівець роботу перекладача? Чи не знижує CAT кваліфікацію перекладача? Вочевидь, що ні. CAT є ефективним допоміжним інструментом в перекладі, особливо великих за обсягом текстів. CAT може забезпечити перекладачеві підтримку та допомогу, але він не здатен повністю замінити професійну експертизу перекладача. Перекладачі володіють лінгвістичними знаннями,

контекстуальним розумінням та здатністю передати нюанси мови, що є надважливим у високоякісному перекладі.

Чи потрібно майбутнім перекладачам вивчати інструменти CAT? Чи не впливає це на якість навчання? Вивчення інструментів CAT є необхідним у навчанні майбутніх перекладачів, оскільки CAT стають все більш поширеними в професійному середовищі. Володіння навичками використання CAT уможливить майбутніх перекладачів бути конкурентоспроможними. Однак це не має впливати на формування основних компетентностей перекладача, таких, зокрема, як розуміння мови, граматичних та стилістичних її особливостей, здатностей аналізувати та критично мислити тощо. Важливо зберігати баланс між використанням інструментів CAT і розвитком фундаментальних навичок перекладу. Якість навчання повинна включати ознайомлення з різними інструментами та технологіями, *однак із акцентом* на розвиток широкого спектру перекладацьких навичок.

Навчання майбутніх перекладачів використанням CAT має кілька важливих переваг:

- *підвищення продуктивності*: CAT-інструменти надають набір корисних функцій, таких як автоматичні пам'яті перекладу, глосарії, підказки, автоматична заміна та інші, що допомагають перекладачам прискорити робочий процес та підвищити продуктивність. Вивчення та використання CAT-інструментів дає можливість ефективніше виконувати перекладацькі завдання;

- *забезпечення якості перекладу*: CAT-інструменти уможливають створювати та управляти базою даних перекладів, що забезпечує єдність та послідовність перекладу. Вони також дають змогу виявляти та виправляти помилки, забезпечуючи високу якість перекладу;

- *збереження ресурсів*: CAT-інструменти дають можливість використовувати попередні переклади, що створює ефект «пам'яті перекладу». Це означає, що перекладачі можуть використовувати вже перекладені сегменти тексту зі своїх попередніх проєктів або зовнішніх джерел, що сприяє економії часу та ресурсів;

- *співпраця та злагодженість*: CAT-інструменти часто використовують в професійному середовищі, де перекладачі співпрацюють на проєктах з командою або клієнтами. Вивчення CAT-інструментів допомагає перекладачам ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими учасниками проєкту, забезпечуючи злагодженість та уніфікованість перекладу;

- *технічні навички*: використанням CAT вимагає розуміння технічних аспектів та вміння працювати з перекладацькими програмами та інструментами. Це робить майбутнього перекладача більш привабливим на ринку праці.

Усе вищезазначене свідчить про те, що вивчення CAT-інструментів є важливим для майбутніх перекладачів. CAT допомагають покращити якість перекладу, підвищити продуктивність, сприяють співпраці в професійному середовищі, удосконалюють цифрову компетентність. Урешті-решт, якщо під час навчання за обраною програмою перекладач не вивчав CAT, він змушений буде опановувати їх самотужки, оскільки інакше не буде конкурентоспроможним на ринку праці.

Хочемо зосередити увагу на досвіді підготовки перекладачів у Франції. Чому саме Франції? Тому, що перекладачів у Французькій Республіці готують, як правило, викладачі, які працювали / працюють в художньому / науково-технічному / синхронному (усному чи письмовому) чи іншому перекладі, отже, мають практичний досвід, в Україні може готувати перекладачів будь-хто, хто не має практичного досвіду, але володіє іноземною мовою, має диплом філолога чи перекладача й необхідну кількість публікацій; Франція дбає про підтримку уряду у фаховій діяльності перекладачів під час перекладу художньої, наукової, енциклопедичної франкомовної літератури, Україна такою підтримкою похвалитися не може; французькі ЗВО готують безпосередньо фахівців-перекладачів, українські – філологів-викладачів і перекладачів розмежування між якими на сьогодні, по суті, немає. Існує й низка інших причин, які переконали нас в тому, що осмислення досвіду французьких шкіл та університетів у професійній підготовці перекладачів буде корисним задля впровадження його найкращих практик у процес професійної підготовки майбутніх перекладачів в Україні.

Отож ми розглянули, чи включені CAT у програми підготовки перекладачів у Франції. Так. Університети та інші заклади освіти у Франції, що пропонують програми з перекладу або лінгвістики, включають у свої курси модулі, скеровані на вивчення майбутніми перекладачами систем автоматичного перекладу. Ці модулі, до прикладу, можуть охоплювати такі аспекти, як огляд історії та розвитку автоматичного перекладу, ознайомлення з різними системами та інструментами перекладу, оцінку якості автоматичного перекладу, а також практичні вправи з використанням систем автоматичного перекладу.

Мета включення CAT у програми підготовки перекладачів полягає в тому, щоб ознайомити студентів із сучасними технологіями перекладу та показати їм, як ефективно використовувати ці інструменти для поліпшення продуктивності та якості перекладу. У французькому перекладацькому освітньому середовищі використовуються різні *комерційні* CAT, такі як SDL Trados, MemoQ, Wordfast тощо. Залежно від програми навчання студенти отримують навички роботи з тими чи тими інструментами.

Вивчення функцій систем автоматичного перекладу допомагає майбутнім перекладачам краще розуміти можливості / обмеження, переваги / недоліки таких систем, навчитися ефективно використовувати їх у своїй роботі та розвивати навички редагування й виправлення автоматичного перекладу. Однак важливо зауважити, що навчання CAT є лише одним із багатьох аспектів підготовки майбутніх перекладачів. Інші важливі аспекти, такі як мовні навички, культурна компетенція, вміння аналізувати та розуміти текст й інші, залишаються так само важливими для успішної професійної кар'єри в перекладі.

Ось кілька прикладів університетів, які під час підготовки перекладачів беруть до уваги навчання їх використовувати системи автоматизованого перекладу:

L'université Paris III Sorbonne Nouvelle (Університет Париж III Сорбонна-Нова) має вищу школу усних і письмових перекладачів (ESIT), яка пропонує магістерські програми з судового перекладу, перекладознавства, конференц-перекладу, усного та письмового перекладу французька / французька мова жестів і LSF / французька, редакційний, економічний та технічний переклад, що включають вивчення систем автоматизованого перекладу (Sait of L'université Paris III Sorbonne Nouvelle).

L'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco) (Національний інститут мов і мов східної цивілізації) пропонує, окрім програм перекладу та усного перекладу (TI), міжнародних відносин й ін., магістерську програму з автоматичної обробки мови (TAL) спільно акредитовану Paris III, Paris X, призначену, зокрема й для студентів, які вивчають лінгвістику й не обов'язково мають технічні навички, але бажають отримати спеціалізацію, що сприятиме їхній інтеграції у сфері перекладу, редагування та управління багатомовним контентом (Sait of l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco)).

Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis) (Університет Париж VIII (Венсан-Сен-Дені)) також пропонує програми з перекладу та лінгвістики, які включають вивчення систем автоматизованого перекладу (Sait of Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis)).

L'Université d'Aix-Marseille (Університет Аік-Марсель) має програму магістра з письмового та усного перекладу, зокрема курс 1 «Технічний переклад» передбачає використання ІТ-інструментів та програмного забезпечення CAT (комп'ютерний переклад) (Sait of l'Université d'Aix-Marseille).

Université Lyon II (Lumière) (Університет Ліон II (Люм'єр)). Цей університет пропонує програми з перекладу та лінгвістики, де студенти вивчають сучасні тенденції в автоматичному перекладі, зокрема пам'ять перекладу (Sait of Université Lyon II (Lumière)).

Навчання перекладачів із використанням CAT у Франції в порівнянні з іншими країнами залежить від особливостей перекладацької освіти та підходів до навчання. До прикладу, навчання перекладачів у Франції базується на конкретних теоретичних підходах до перекладу (як-от дескриптивний чи функціоналістський, які, своєю чергою, впливають на методи навчання та підходи до використання CAT); використання комерційних CAT (у французькому перекладацькому середовищі популярні конкретні комерційні CAT, такі як SDL Trados, MemoQ

або Wordfast, а отже, навчання майбутніх перекладачів включає навички роботи саме з цими конкретними інструментами, оскільки вони є поширеними в професійній практиці); фокус на спеціалізованих галузях (навчання перекладу з використанням CAT включає практичні завдання та вправи з текстами, пов'язаними з конкретною галуззю теоретичних знань (право, медицина, технічний переклад) або у різних галузях) тощо.

Варто зауважити, що навчання перекладу з використанням CAT у Франції варіюється в різних університетах та закладах освіти. Конкретні підходи та програми залежать від кожного конкретного закладу та спеціалізації у перекладацькій освіті.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В епоху ШІ перекладачі повинні бути здатними ефективно використовувати різні CAT для підвищення продуктивності та якості перекладу. CAT є незамінним інструментом у перекладацькій практиці, який допомагає підвищити продуктивність, забезпечити стандартизацію, контроль якості та ефективне управління перекладацькими проектами. Компоненти CAT (машинний переклад, термінологічна база даних, глосарій, редактор перекладу, контекстуальний аналіз, управління проектами) взаємодіють між собою для створення ефективної системи автоматичного перекладу. Навчання перекладачів з використанням CAT включає низку аспектів, які спрямовані на оволодіння необхідними компетентностями, зокрема: розуміти принципи роботи CAT, що допоможе ефективно використовувати їх у перекладацькій практиці; ефективно використовувати CAT-інструменти для забезпечення швидкості, точності та якості перекладу; провадити термінологічну роботу для створення та управління термінологічними базами даних, розробки глосаріїв та використання їх під час перекладу; редагувати та коригувати автоматичний переклад, щоб поліпшити його якість; адаптуватися до нових інструментів CAT, щоб залишатися компетентними у сучасній перекладацькій практиці; критично мислити та оцінювати переклад для ідентифікації помилок, недоліків чи неправильних перекладів.

Навчання перекладачів із використанням CAT спрямоване на розвиток практичних навичок, що допомагають здобувачам освіти працювати більш ефективно, швидко та точно. Однак важливо пам'ятати, що, хоча CAT мають багато переваг у перекладацькій практиці, жодна система автоматичного перекладу не є ідеальною, тому існує ризик неточності (через спеціалізовану термінологію та/чи складність текстів), неправильного потлумачення, недостатнього розуміння контексту, помилок у перекладі, технічних проблем через несумісність форматів файлів чи відсутність доступу до вебсервісів, тощо. CAT є лише інструментом, який використовує перекладач для полегшення і покращення своєї роботи. Компетентний, кваліфікований та досвідчений перекладач використовує CAT як допоміжний інструмент, враховуючи його можливості та обмеження, для досягнення кращих результатів і задоволення потреб клієнта.

Професійна підготовка майбутніх перекладачів у Франції в епоху штучного інтелекту адаптована до нових викликів і можливостей, що засвідчують програми підготовки перекладачів, які пропонують, зокрема, такі університети, як L'université Paris III Sorbonne Nouvelle, l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco), Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis), L'Université d'Aix-Marseille, Université Lyon II (Lumière).

У професійній підготовці майбутніх у Франції в епоху ШІ забезпечено баланс між розвитком традиційних навичок перекладу та новими навичками, пов'язаними з використанням ШІ. Такий підхід дає можливість майбутнім перекладачам ефективно себе зреалізувати у сучасному середовищі, де штучний інтелект відіграє все більшу роль.

Перспективами подальших розвідок є порівняльний аналіз програм навчання перекладачів у Франції та Україні з використанням CAT.

Список використаних джерел і літератури

1. Амеліна С., Тарасенко Р. (2016). Орієнтація професійної підготовки перекладачів на вимоги міжнародних стандартів щодо реалізації перекладацьких проектів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Випуск № 51 (104). С. 60–65.

2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (2015). URL: <http://surl.li/hfcdl> (дата звернення: 25.03.2023).
3. Красуля А., Турчина М. (2020). Використання інструментів штучного інтелекту: порівняльний аналіз систем автоматизованого перекладу. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 8. С. 108–113. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/1983> (дата звернення: 25.03.2023).
4. Подгаєцький О. (2012). Еволюція розробок у галузі штучного інтелекту в Україні та світі. *Дослідження з історії техніки*. Випуск 16. С. 48–54. URL: <http://surl.li/hfcbu> (дата звернення: 25.03.2023).
5. Сайт Міністерства цифрової трансформації України. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <http://surl.li/glyhc>. (дата звернення 18.04.2023).
6. Словник української мови онлайн (2010). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=72090&page=2267> (дата звернення: 05.04.2023).
7. British Standards EN ISO 17100:2015 Translation Services. Requirements for translation services (2015). London: British Standards Institution, 2015. 30 p.
8. Site of L'université Paris III Sorbonne Nouvelle. URL: <http://www.univ-paris3.fr/>; <http://surl.li/hfcbz> (дата звернення: 05.05.2023).
9. Site of l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco). URL: <http://www.inalco.fr/>; <http://surl.li/hfccg> (дата звернення: 08.05.2023).
10. Site of Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis). URL: <https://www.univ-paris8.fr/> (дата звернення: 09.05.2023).
11. Site of l'Université d'Aix-Marseille. URL: <https://formations.univ-amu.fr/>; <https://formations.univ-amu.fr/fr/master/5HTI> (дата звернення: 10.05.2023).
12. Site of Université Lyon II (Lumière). URL: <https://www.univ-lyon2.fr/>; <https://www.univ-lyon2.fr/master-2-traduction-et-interpretation> (дата звернення: 10.05.2023).

References

1. Amelina, S. & Tarasenko, R. (2016). Oriientatsiia profesiinoini pidhotovky perekladachiv na vymohy mizhnarodnykh standartiv shchodo realizatsii perekladatskykh proektiv [Orientation of Translators Training to the Requirements of International Standards for the Implementation of Translation Projects]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 51 (104), 60–65 [in Ukrainian].
2. Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv [Handbook of qualification characteristics of employees' professions] (2015). <https://ips.ligazakon.net/> Retrieved from <http://surl.li/hfcdl> [in Ukrainian].
3. Krasulia, A. & Turchyna, M. (2020). Vykorystannia instrumentiv shtuchnoho intelektu: porivnialnyi analiz system avtomatyzovanoho perekladu [Artificial intelligence tools applications: automated translation systems comparative analysis]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys» – Scientific Journal of Lviv State University of Life Safety «Lviv Philological Journal»*, 8, 108–113 [in Ukrainian].
4. Podhaietskyi, O. (2012). Evoliutsiia rozrobok u haluzi shtuchnoho intelektu v Ukraini ta sviti [Evolution of research in the field of artificial intelligence in Ukraine and the World]. *Doslidzhennia z istorii tekhniki – Research on the history of technology*, 16, 48–54. <https://ela.kpi.ua/> Retrieved from <http://surl.li/hfcbu> [in Ukrainian].
5. Sait Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [The Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine]. *thedigital.gov.ua*. Retrieved from <http://surl.li/glyhc> [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukraïnskoi movy online [Ukrainian Dictionary online]. (n. d.). services.ulif.org.ua <http://services.ulif.org.ua/expl> [in Ukrainian].
7. British Standards EN ISO 17100:2015 Translation Services. Requirements for translation services (2015). London: British Standards Institution, 2015, 30 [in English].
8. Site of L'université Paris III Sorbonne Nouvelle. <http://www.univ-paris3.fr/> Retrieved from <http://surl.li/hfcbz> [in French].
9. Site of l'Institut national des langues et civilisations orientales (Inalco). <http://www.inalco.fr/> Retrieved from <http://surl.li/hfccg> [in French].
10. Site of Université Paris VIII (Vincens-Saint-Denis). <https://www.univ-paris8.fr/> Retrieved from <https://www.univ-paris8.fr/> [in French].
11. Site of l'Université d'Aix-Marseille. <https://formations.univ-amu.fr/> Retrieved from <https://formations.univ-amu.fr/fr/master/5HTI> [in French].
12. Site of Université Lyon II (Lumière). <https://www.univ-lyon2.fr/> Retrieved from <https://www.univ-lyon2.fr/master-2-traduction-et-interpretation> [in French].

УДК 378.147

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/57-64

Оксана Мкртічан

доктор педагогічних наук, доцент,
в.о. завідувачки кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
oksana.mkrtychan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4962-3631>
(вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61022)

Ірина Доброскок

член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри професійної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
irina.dobroskok@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3937-8428>
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401

**ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НУШ**

У даній статті розглядаються особливості підготовки вчителя початкових класів до інноваційної діяльності в умовах НУШ. Мета статті – охарактеризувати особливості підготовки вчителя початкових класів до інноваційної діяльності в НУШ. Встановлено, що інноваційна діяльність у початковій школі в умовах НУШ включає технічні, навчальні та позанавчальні інновації. У зв'язку з оновленням та новим змістом освіти виділяють методико-орієнтовані та проблемно-орієнтовані інноваційні процеси. Впровадження інновації в початкову школу сприяє підвищенню мотивації у молодших школярів до навчання, оновлення технологій освіти, поліпшення різного характеру: інноваційні процеси; інноваційна діяльність; інновації; інноваційні технології; початкова школа; нововведення; технічні інновації; навчальні інновації; позанавчальні інновації. Інноваційна діяльність вчителя початкових класів спрямована на розвиток інтересу до навчання у молодших школярів, формування їх особистості, підвищення якості освіти. Сучасний вчитель початкових класів в умовах НУШ має бути готовий до використання у навчальному процесі нових методик та технологій. Серед використаних методів дослідження визначальними були такі: аналіз та узагальнення науково-методичних джерел задля теоретичного обґрунтування проблеми дослідження, моделювання, синтез отриманих даних.

Ключові слова: *учень, вчитель початкових класів, інноваційна діяльність, підготовка, загальноосвітня школа.*

Oksana Mkrtychian

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Primary and Professional Education
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
oksana.mkrtychian@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4962-3631>
(29 Alchevsky Str., Kharkiv, Ukraine, 61022)

Iryna Dobroskok

Correspondent Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor,
Head of the Vocational Education Department
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
irina.dobroskok@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3937-8428>
(30, Sukhomlynskyi Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

FEATURES OF PRIMARY CLASS TEACHER TRAINING FOR INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF NEW UKRAINIAN SCHOOL

*This article examines the specifics of primary school teacher training for innovative activities in the conditions of the New Ukrainian School. **The purpose** of the article is to characterize the peculiarities of primary school teacher training for innovative activities at New Ukrainian School (NUS). The following decisive **research methods** were used: analysis and generalization of scientific and methodical sources for the theoretical substantiation of the research problem, modelling, synthesis of the obtained data. **Results.** The authors note that it has been established that innovative activity in elementary school in the conditions of the NUS includes technical, educational and extracurricular innovations. In connection with the renewal and new content of education, method-oriented and problem-oriented innovative processes are distinguished. The introduction of innovation in primary school helps to increase the motivation of younger schoolchildren to study, to update education technologies, to improve different types of: innovative processes; innovative activity; innovations; innovative technologies; Elementary School; novelties; technical innovations; educational innovations; extracurricular innovations. The innovative activities of primary school teachers are aimed at developing interest in learning among younger students, forming their personality, and improving the quality of education. The authors also state that a modern teacher of primary classes in the conditions of NUS should be ready to use new methods and technologies in the educational process; a teacher is no longer a source of information, because students independently acquire knowledge and test it in practice. Moreover, innovative activity includes technical (ICT-technologies, electronic educational resources, and an interactive whiteboard etc.), educational and extracurricular innovations. **Conclusions.** The authors conclude that the most important quality of a professional teacher, thanks to which it is possible to achieve a high level of pedagogical skill, is the introduction of innovations into the educational process at school. The implementation of innovation into elementary school in the conditions of the NUS contributes to increasing the younger students' motivation to study, updating educational technologies, improving the quality of educational services, and fulfilling public orders.*

Key words: student, primary school teacher, innovative activity, training, comprehensive school.

Постановка проблеми. У сучасному світі найважливішим чинником сталого розвитку держави є його конкурентоспроможність. Багато в чому вона визначається якістю людського капіталу, у формуванні якого провідну роль відіграє освіта. Ось чому освіта розглядається як один із ресурсів реалізації положень Стратегії дій із соціально-економічної модернізації нашої країни. Час вимагає від вчителя початкових класів високого професіоналізму, мобільності та креативності мислення, готовності до постійного підвищення своєї кваліфікації.

Нововведення у початкових класах спрямовані на підвищення якості виховання та освіти молодших школярів. У різні періоди свого становлення ці новоутворення мають різні цілі, завдання, зміст, прояв. До сучасних педагогів висуваються нові вимоги, серед яких обов'язковим є застосування ними інноваційних методик та технологій. Вчителі постають перед вибором ефективних засобів здійснення інноваційних педагогічних ідей у початковій школі. Вчитель вже не є джерелом інформації: учні самостійно здобувають знання та перевіряють їх на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській та зарубіжній науці активно обговорюються різні аспекти інноваційної діяльності вчителя, в тому числі вчителів початкових класів. Дана проблема розглядається за декількома напрямками: проблеми, що стосуються запровадження інновацій в освіту як одного з основних механізмів розвитку системи освіти (Островська, 2021b); базові положення педагогічної інноватики (Химинець, 2017)); підготовку вчителя до інноваційної діяльності (Островська, 2021a); різні аспекти педагогічних інноваційних явищ (Гончаренко, 2008; Ostrovska, 2020; The Global Innovation Index, 2016). Цюняк О. П. визначила сукупність взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних і взаємозалежних педагогічних умов моделювання системи професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності та змодельовала систему професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності як логічну конструкцію взаємопов'язаних теоретико-методологічного, змістово-процесуального, діагностувально-результативного блоків, яка спрямована на формування професійної готовності майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності як результату професійної підготовки (Цюняк, 2020). Утім слід визнати, що в педагогічній теорії недостатньо вивчені аспекти, пов'язані з дослідженням особливостей підготовки вчителя до інноваційної діяльності в умовах НУШ та мінливих, невизначених умовах сьогодення.

Мета статті – охарактеризувати особливості підготовки вчителя початкових класів до інноваційної діяльності в НУШ.

Виклад основного матеріалу. У початковій школі у розвитку інновацій виділяються такі напрями: створення нових типів шкіл з метою індивідуалізації та диференціації навчання; акцентування уваги на дисциплінах естетичного циклу; створення та впровадження нових навчальних курсів, зміна змісту освіти; велику увагу приділяти формуванню екологічної культури; розробка підручників, створення навчально-методичних експериментальних майданчиків, класів; впровадження у освітній процес комп'ютерних технологій (Бабіля, 2019; Цюняк, 2020; Донець, 2020).

Використання цифрових технологій поряд із традиційною технологією навчання може допомогти вчителю початкових класів у підборі цікавішого та різноманітнішого навчального матеріалу, здійснити диференційований підхід до кожного з учнів, і тим самим сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Учні у початковій школі вже мають певний рівень підготовки до провадження навчально-дослідницької діяльності. Найважливішою умовою повноцінного розвитку дитини буде її управління за допомогою підтримки ініціативи та самостійності дітей з боку батьків та педагогів, надання їм продуктивної допомоги. Так, наприклад, маючи інтерес до пізнання навколишнього світу, дитина не володіє ще необхідними знаннями та способами дій для її вивчення та розуміння. Їй потрібна дбайлива допомога з боку уважних до його пізнавальних потреб дорослих.

Від педагога вимагається прояв управлінської компетенції, спрямованої на конструювання специфічних умов, що зумовлюють формування основ уміння вчитися та здатності до самоорганізації. У молодшому шкільному віці ці умови забезпечуються навчальною діяльністю, керівництвом якої цілеспрямовано опікується педагог. Науковці підкреслюють, що «дитина засвоює якийсь матеріал у формі навчальної діяльності лише тоді, коли він має внутрішню потребу і мотивацію такого засвоєння. Далі це пов'язані з перетворенням засвоєного матеріалу і з отриманням нового духовного продукту, тобто знання про цей матеріал» (Резнік, 2018). Якщо педагог створює умови, що вимагають отримання знань про предмет засвоєння шляхом експериментування, можна говорити про здійснення навчальної діяльності. І тут можна говорити про особливості прояву управлінської компетенції педагога. Дитина за своєю природою націлена на дорослішання шляхом отримання нової інформації, саме завдяки цьому відбувається формування особистості людини.

Говорячи про молодший шкільний вік, можна також відзначити, що це той період, коли діти особливо вразливі та налаштовані на засвоєння та здобуття знань. Щодо вчителів загальноосвітньої школи, то їх основним завданням для роботи з учнями є підтримка та допомога

у формуванні особистісних якостей кожного учня. Тому необхідно виявляти рівень здібностей учнів, а також вносити різноманітність до урочної та позаурочної діяльності.

У дітей потреби виражаються у пошуковій та дослідній діяльності, це дозволяє учням більш ефективно навчатися та засвоювати нове. Зазвичай в них яскраво виражений потяг до нових знань, відкриттів, і навіть до самопізнання. Тому вчителі мають знайти підхід до кожного учня. Знайшовши правильний підхід до кожного з них, вчитель сприятиме не лише високим результатам діяльності учнів, а й здоровому клімату у дитячому колективі. Також варто зазначити, що вчителі повинні приділяти особливу увагу взаєминам між дітьми. Адже добре відомо, що якщо не розвивати ту чи іншу здатність, то згодом вона вичерпається та заповнити її буде досить складно (Жук, 2016).

Таким чином, інноваційна діяльність у початковій школі в умовах НУШ включає технічні, навчальні та позанавчальні інновації. У зв'язку з оновленням та новим змістом освіти виділяють методико-орієнтовані та проблемно-орієнтовані інноваційні процеси (Мотуз, 2020).

Сучасні умови життя диктують впровадження в освітній процес школи інновацій, що у свою чергу є найважливішою якістю професійного педагога, завдяки якому можна досягти високого рівня педагогічної майстерності.

Впровадження інновації в початкову школу сприяє підвищенню мотивації у молодших школярів до навчання, оновлення технологій освіти, поліпшення різного характеру: інноваційні процеси; інноваційна діяльність; інновації; інноваційні технології; початкова школа; нововведення; технічні інновації; навчальні інновації; позанавчальні інновації.

Сучасна освітня система має відповідати запитам свого часу. Основним завданням програми розвитку освітнього процесу ставиться підготовка високоінтелектуального учня. Виходячи з цього, вчитель початкових класів повинен володіти психологічними прийомами, що застосовуються індивідуально до кожного учня; вміти взаємодіяти з учнями на уроці та поза класом; бути здатним застосовувати у своїй професійній діяльності інновації (Хващевська & Кишкар, 2018).

Інноваційна діяльність вчителя початкових класів спрямована на розвиток інтересу до навчання у молодших школярів, формування їх особистості, підвищення якості освіти.

Інноваційна діяльність вчителя початкових класів – це багатоаспектне явище, що характеризується впровадженням в освітній процес нововведень.

При здійсненні інноваційної діяльності багато вчителів початкових класів стикаються з труднощами, які насамперед пов'язані з віковими та індивідуальними особливостями молодших школярів. Це накладає відбиток на специфіку та характер інновацій у початковій школі.

За змістом та формами прояву інновації різноманітні:

- 1) за видами діяльності: педагогічні, управлінські;
- 2) за характером змін, що вносяться: радикальні комбінаторні, модифікаційні;
- 3) за масштабом змін, що вносяться: локальні, модульні, системні;
- 4) за масштабом використання: поодинокі, дифузні;
- 5) за джерелом виникнення: зовнішні, внутрішні.

Інноваційна діяльність характеризується такими ознаками:

- 1) вчитель початкових класів створює та застосовує в освітньому процесі інтелектуальний продукт, тобто щось нове для себе та для учнів;
- 2) основна освітня діяльність обов'язково має бути інтегрована у додаткову;
- 3) підвищенням у молодших школярів інтересу до навчання.

Нововведення в початкових класах спрямовані насамперед на підвищення якості виховання та освіти молодших школярів. Але в різні періоди свого становлення ці новоутворення мають різні цілі, завдання, зміст, прояв.

У XVII столітті Я. А. Коменським розроблено класно-урочну систему навчання та виховання. Ґрунтуючись на наступності дошкільної та початкової освіти, ним створено єдину освітню систему. Нововведеннями у його системі є дидактичні та виховні цілі. Ж.-Ж. Руссо висловлює думку, що діти від природи досконалі. Завдяки йому в педагогічній науці

розвиваються теорії «вільного виховання» та «педоцентризму», що ґрунтуються на тому, що не варто заважати мимовільному розвитку дітей і необхідно повністю керуватися їхніми потягами та бажаннями.

Інновацією І. Песталоцці прийнято вважати теорію елементарної початкової освіти. Ним розроблено концепцію морального виховання та навчання школярів. Одним із перших запропонував комбінувати теорію з практикою в освітніх закладах. І. Гербарта також прийнято розглядати новатором у початковій освітній системі. Ним висловлена думка про необхідність навчання, що виховує. Велику роль відводив моральному вихованню. Розвиваючи теорію навчання, ним виділено такі етапи:

- ясність (знайомство з матеріалом має відбуватися у наочній формі);
- асоціація (встановлення зв'язків між новим матеріалом та вивченим раніше);
- система (викладення матеріалу має бути пов'язаним);
- метод (використання наявних знань практично).

Джоном Дьюї сформульовано ідею реформування шкільної системи. Він пропонує не навчати дітей, а створювати їм комфортні умови, що сприяють розвитку вроджених здібностей. Ним висловлена думка, що в учнів необхідно розвивати пізнавальну активність, а не давати їм певні знання, орієнтовані на конкретну професію. Навчати дітей варто лише тоді, коли вони самі відчують у цьому потребу. На думку Дьюї, у всій навчально-виховній роботі головною є праця. Проте педагог у освітньому процесі пропонував використовувати ігри, екскурсії, імпровізації. З погляду Дьюї, батьки мають залучатися до навчального процесу.

Багато науковців пропонували організувати для селян загальнодоступні школи, що виступали за свідоме навчання. Ними була висловлена думка про фіксацію у спеціальній книзі знань кожного учня. Також говорилося про необхідність видання підручників, які можна використовувати як у час, так і після занять. Ці посібники пропонувалося оформити за принципом самовчителя.

Останнім десятиліттям в Україні пильну увагу приділяється вивченню педагогічних інноваційних процесів, які включають нововведення, інновації у систему шкільної освіти, зокрема й у початкову школу.

Сучасний вчитель початкових класів в умовах НУШ має бути готовий до використання у навчальному процесі нових методик та технологій. Основним компонентом сучасного навчального процесу є діяльність. Вчитель вже не є джерелом інформації: учні самостійно здобувають знання та перевіряють їх на практиці.

Інноваційна діяльність включає технічні, навчальні та позанавчальні інновації. До перших належать ІКТ-технології, електронно-освітні ресурси, інтерактивна дошка. Для здійснення ефективної інноваційної діяльності сучасному вчителю початкових класів важливо зрозуміти її специфіку, виявити у собі педагогічні вміння, які необхідні для її реалізації. Інноваційним в освітньому процесі початкової школи вважається застосування активних та інтерактивних методів навчання (Бріцкан, 2017).

Багато вчителів початкових класів у рамках інноваційного процесу використовують не конспект уроку, а технологічну карту, в якій пропонуються рекомендації для вчителя, й учнів. Технологічна карта спрямована на досягнення основної мети навчання молодших школярів: навчити вчитися.

Інновацією є і організація уроку, який планується та проводиться за новою схемою. На перший план виходить не просте пояснення та його закріплення, а учень стає учасником процесу освіти, тобто акцент робиться на взаємодію учнів та вчителя. Також інноваційний процес у початковій школі в умовах НУШ має охопити і позаурочну діяльність. Сьогодні важливо зацікавити дітей заняттями після уроків, це дає можливість перетворити позаурочну діяльність на повноцінний простір для освіти та виховання. Нині вчитель отримав можливість по-новому збудувати позаурочну діяльність для учнів, застосовуючи інноваційні технології.

У початковій школі у розвитку інновацій можна назвати такі направлення:

- створення нових типів шкіл з метою індивідуалізації та диференціації навчання;

- акцентування уваги на дисциплінах естетичного циклу;
- створення та впровадження нових навчальних курсів, зміна змісту освіти;
- велику увагу приділяти формуванню екологічної культури;
- розробка підручників, навчально-методичних посібників, програм;
- впровадження інноваційних технологій, методик; створення експериментальних майданчиків, класів;
- впровадження у освітній процес комп'ютерних технологій.

У зв'язку з оновленням та новим змістом освіти виділяють методико-орієнтовані та проблемно-орієнтовані інноваційні процеси. Перші передбачають використання освітніх технологій та методик (сучасні інформаційні технології, проектне навчання, модульне навчання, розвиваюче навчання, проблемне навчання, диференційоване навчання, програмоване навчання). Проблемно-орієнтовані інноваційні процеси покликані вирішувати певні завдання, спрямовані на усвідомлення своєї особистості та соціальної значущості.

Як було зазначено раніше, інноваційна діяльність вчителя початкових класів в умовах НУШ передбачає використання нових форм, методів, прийомів навчання. Ще нещодавно молодші школярі займалися однією методикою, використовуючи у навчанні буквар. Нині ж, у світі, існує безліч методик і програм освіти. Метою модернізації системи освіти є підвищення освіти, розвитку таланту та якостей особистості, зберігаючи здоров'я учня. Після переходу на державний освітній стандарт у всіх школах навчання стає процесом виховання вміння вчитися, вироблення саморегуляції тощо. Широке впровадження інноваційних технологій ми отримуємо у процесі модернізації. Державний освітній стандарт початкової загальної освіти дає рекомендації щодо роботи з інформацією, виділяти її з тексту, застосовуючи у роботі комп'ютер. Саме у молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток розумових здібностей. Використовуючи на цьому етапі сучасні технології, можна закладати міцний фундамент його подальшого навчання. Комп'ютерні технології розвиваються прогресивно. Їхнє застосування в початковій школі робить урок насиченим, збагаченим корисною інформацією, призводить до необхідності переглянути різні способи подачі навчального матеріалу.

Одним із нововведень є застосування MacBook у початковій школі. MacBook – це надтонкий ноутбук серії MacBook, що випускається компанією Apple. MacBook дозволяє вчителям початкових класів полегшити процес навчання, зробити його цікавим. MacBook можна використовувати для створення навчальних проектів із зображеннями, відеороликами та звуковим супроводом. За допомогою MacBook можна записувати та монтувати пісні, створювати цифрові презентації та портфоліо, готувати відео. Використовувати MacBook та його програми дуже легко. Застосування їх у процесі повністю відповідає вимогам навчального плану. Виходячи з цього, використання MacBook у початковій школі вирішує такі завдання:

- 1) знайомство з можливостями роботи на Macbook;
- 2) демонстрація ефективності застосування Macbook;
- 3) полегшення та різноманітність навчання молодших школярів.

Вчителі можуть застосовувати MacBook на заняттях з навчання грамоти та комп'ютерного письма. Він сприяє збагаченню та розвитку мовлення молодших школярів, формуванню творчих та математичних умінь, алгоритмічного мислення, освоєнню мультимедійних технологій та основ програмування, а також навичок колективної роботи.

Висновок. Таким чином, найважливішою якістю професійного педагога, завдяки якому можна досягти високого рівня педагогічної майстерності, є запровадження до освітнього процесу школи інновацій. Впровадження інновації у початкову школу в умовах НУШ сприяє підвищенню мотивації у молодших школярів до навчання, оновлення технологій освіти, покращення якості освітніх послуг, виконання громадського замовлення.

Список використаних джерел і літератури

1. Ostrovska M. Scientific and Methodological Principles of Forming Critical Thinking of Elementaru School Students in the Context of the Turohtan Edukation Area. *The System of Management and Peculiarities of Continuous Professional*

- Development of Pedagogues in Conditions of a Multicultural Environment and European Integration*. Editors: Yaroslav Syvokhop, Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. 242 pp.: P. 212–221.
2. The Global Innovation Index 2016. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf (дата звернення: 05.03.2023).
 3. Бабіля А. М., Ліба О. М. Інтерактивні методи як інноваційна діяльність сучасного вчителя початкової школи. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачеве, 24–25 жовтня 2019 р. Мукачеве: Вид-во МДУ, 2019. С. 29–31.
 4. Бріцкан Т. Г. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкових класів до інноваційної діяльності. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 36. С. 23–27.
 5. Гончаренко С. У. *Методологія. Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 498–500.
 6. Донець В. Формування готовності до інноваційної діяльності вчителів початкових класів в умовах інклюзії у процесі фахової діяльності. *New pedagogical thought*. 2020. Вип. 103(3). С. 131–135.
 7. Жук М. І. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – важлива професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2016. Вип. 233. С. 94–101.
 8. Мотуз Т. В. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 70, Т. 3. С. 85–88.
 9. Островська М. Я. Інноваційне середовище в початковій школі: монографія / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України А. Кузьмінського. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. 288 с.
 10. Островська М. Я. Особливості підготовки майбутніх учителів у контексті реформи початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 1(48), С. 315–319. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.315-319>.
 11. Резнік Н. О. (2018). Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до інноваційної діяльності під час проходження виробничої педагогічної практики. *Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції*. Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2018., С. 117–119.
 12. Хвашевська О., Кишкар, Є. Мотиваційна готовність майбутніх учителів початкових класів до впровадження інновацій в освітній процес. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Вип. 7. С. 179–190.
 13. Химинець В. В. Інтеграція до європейського освітнього простору розпочинається із змін у початковій школі. *Освіта Закарпаття*. 2017. № 25–26. С. 105–113.
 14. Цюняк О. П. Система професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2020. 517 с.

References

1. Ostrovska, M. (2020). Scientific and Methodological Principles of Forming Critical Thinking of Elementary School Students in the Context of the Turohtan Education Area. *The System of Management and Peculiarities of Continuous Professional Development of Pedagogues in Conditions of a Multicultural Environment and European Integration*. (Eds.) Ya. Syvokhop, T. Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 212–221.
2. The Global Innovation Index (2016). Retrieved from http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf
3. Babilia, A. M., & Liba, O. M. (2019). Interaktyvni metody yak innovatsiina diialnist suchasnoho vchytelia pochatkovoi shkoly [Interactive methods as an innovative activity of a modern primary school teacher]. *Proceedings from: III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Osvita i formuvannia konkurentospromozhnosti fakhivtsiv v umovakh yevrointehratsii» – III International Scientific and Practical Conference «Education and formation of competitiveness of specialists in the conditions of European integration»*, Mukachevo: Vyd-vo MDU, 29–31 [in Ukrainian].
4. Britskan, T. H. (2017). Osoblyvosti pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do innovatsiinoi diialnosti [Peculiarities of training future primary school teachers for innovative activities]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of Izmil State University for the Humanities*, 36, 23–27 [in Ukrainian].
5. Honcharenko, S. U. (2008) Metodolohiia [Methodology]. *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of Education*. V. H. Kremen (Ed.) Kyiv : Yurinkom Inter, 498–500 [in Ukrainian].
6. Donets, V. (2020). Formuvannia hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti vchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh inkluzii u protsesi fakhovoi diialnosti [Formation of readiness for innovative activity of primary school teachers in conditions of inclusion in the process of professional activity]. *New pedagogical thought*, 103(3), 131–135 [in Ukrainian].
7. Zhuk, M. I. (2016). Hotovnist do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti – vazhlyva profesiina yakist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Readiness for innovative pedagogical activity is an important professional quality of the future primary school teacher]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series : Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 233, 94–101 [in Ukrainian].
8. Motuz, T. V. (2020). Tsinnosti profesiinoi diialnosti vchytelia pochatkovykh klasiv Novoi ukrainskoi shkoly [Values of the professional activity of the primary school teacher of the New Ukrainian School]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi*

osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools, 70(3), 85–88 [in Ukrainian].

9. Ostrovska, M. Ya (2021). Innovatsiine seredovyshche v pochatkovii shkoli [Innovative environment in primary school]. A. Kuzminskyi (Ed). Berehove–Uzhhorod: ZUI im. F.Rakotsi II – TOV «RIK-U» [in Ukrainian].

10. Ostrovska, M. (2021). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh uchyteliv u konteksti reformy pochatkovoii shkoly [Features of Training of Future Teachers in the Context of Primary School Reform]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, (1(48)), 315–319. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.315-319> [in Ukrainian].

11. Reznik, N. O. (2018). Pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv do innovatsiinoi diialnosti pid chas prokhozhenia vyrobnychoi pedahohichnoi praktyky [Preparation of future primary school teachers for innovative activities during industrial pedagogical practice]. *Proceedings of the Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Pidhotovka suchasnoho pedahoha doshkilnoi ta pochatkovoii osvity v umovakh rozbudovy Novoi ukrainskoi shkoly» – All-Ukrainian scientific-practical conference «Preparation of a modern teacher of preschool and primary education in the context of the development of the New Ukrainian School»*, Kherson: TOV «Borysfen-pro», 117-119 [in Ukrainian].

12. Khvashchevska, O., & Kyshkar, Ye. (2018). Motyvatsiina hotovnist maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do vprovadzhennia innovatsii v osvitnii protses [Motivational readiness of future primary school teachers to implement innovations in the educational process]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty – Professionalism of the teacher: theoretical and methodological aspects*, 7, 179-190 [in Ukrainian].

13. Khymynets, V. V. (2017). Intehratsiia do yevropeiskoho osvitnoho prostoru rozpochynaietsia iz zmin u pochatkovii shkoli [Integration into the European educational space begins with changes in primary school]. *Osvita Zakarpattia – Education of Transcarpathia*, 25–26, 105–113 [in Ukrainian].

14. Tsiuniak, O. P. (2020). Systema profesiinoi pidhotovky maibutnikh mahistriv pochatkovoii osvity do innovatsiinoi diialnosti [System of professional training of future masters of primary education for innovative activities]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education [in Ukrainian].

УДК: 355.237:305

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/65-73

Руслан Мусевич

старший викладач кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення
оперативного факультету,
радник (позаштатний) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків
Національної академії Національної гвардії України
akademikusck@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6110-5952>
Researcher ID Web of Science: IQV-0006-2023
(майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, Україна)

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ**

Метою статті є визначення на основі проведених теоретичних і емпіричних досліджень педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу.

На основі аналізу новітніх досліджень розкрито сутність дефініції «педагогічні умови» та конкретизовано поняття «готовність майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу», що стало основою для обґрунтування систематики умов, а саме: соціально-педагогічні, що впливають на мотивацію курсантів; інноваційні, що розширюють можливості використання різних методів навчання; організаційно-педагогічні, що сприяють особистісному саморозвитку курсантів та формуванню у них професійних навичок; навчально-методичні, що полягають у готовності науково-педагогічних працівників до постійного навчання та розвитку; діагностичні, що дозволяють здійснювати оцінку рівня прогресу курсантів шляхом отримання зворотного зв'язку від них; інституційно-організаційні, що забезпечують інституційну спроможність закладу вищої освіти реалізовувати державну гендерну політику України та організовувати практичне забезпечення рівності прав.

У ході дослідження встановлено, що для ефективного формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу у вищому військовому навчальному закладі необхідно здійснювати: створення розвивального освітнього простору, що стимулює відповідні соціальні, педагогічні та психологічні механізми формування ціннісного орієнтуру для забезпечення гендерної рівності; стимулювати усвідомлення учасниками освітнього процесу залежності готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу від запровадження гендерних аспектів в освітню діяльність; спеціальну психологічну підготовку посадових осіб вищого військового навчального закладу з метою формування у них психологічної готовності до запровадження гендерної рівності в освітньому процесі; забезпечення можливості психологічної діагностики та корекції гендерних настанов науково-педагогічних працівників на основі їх рефлексивного самопізнання та прийняття власного типу гендерної ідентичності; застосування інтерактивних методів навчання в освітньому процесі з метою профілактики стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки в українському суспільстві та формування толерантного ставлення до всіх суб'єктів освітньої діяльності незалежно від їхньої статі.

Ключові слова: майбутні офіцери Національної гвардії, гендерний підхід, педагогічні умови, формування готовності, професійна взаємодія, освітній процес.

Ruslan Musevych

senior lecturer of the department of military-social and psychological support of the operational faculty,
adviser (free-lance) on issues of ensuring equal rights and opportunities for women and men in the National Academy of the National Guard of Ukraine
e-mail: akademikusck@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6110-5952>
Researcher ID Web of Science: IQV-0006-2023
(3, Zahysnykiv Ukrainy maidan, Kharkiv, Ukraine, 61001)

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING THE READINESS OF FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE FOR PROFESSIONAL INTERACTION WITH MILITARY OFFICERS ON THE BASIS OF A GENDER APPROACH

The purpose of the article is to determine, on the basis of theoretical and empirical research, pedagogical conditions for the formation of the readiness of future officers of the National Guard of Ukraine for professional interaction with military personnel based on the principles of a gender approach.

Based on the analysis of the latest research, the essence of the definition of «pedagogical conditions» was revealed and the concept of «readiness of future officers of the National Guard of Ukraine for professional interaction with military personnel based on the principles of a gender approach» was specified, which became the basis for substantiating the systematics of conditions, namely: socio-pedagogical, influencing on the motivation of cadets; innovative ones that expand the possibilities of using various teaching methods; organizational and pedagogical ones that contribute to the personal self-development of cadets and the formation of their professional skills; educational and methodical, consisting in the readiness of scientific and pedagogical workers for continuous training and development; diagnostic, allowing to evaluate the level of progress of cadets by receiving feedback from them; institutional and organizational, which ensure the institutional capacity of the higher education institution to implement the state gender policy of Ukraine and to organize the practical ensuring of equal rights.

In the course of the study, it was established that in order to effectively form the readiness of future officers of the National Guard of Ukraine for professional interaction on the basis of a gender approach in a higher military educational institution, it is necessary to implement: the creation of a developmental educational space that stimulates the appropriate social, pedagogical and psychological mechanisms for the formation of a value orientation to ensure gender equality; to stimulate awareness among the participants of the educational process of the dependence of the readiness of future officers for professional interaction with military personnel on the basis of a gender approach on the introduction of gender aspects into educational activities; special psychological training of officials of a higher military educational institution with the aim of forming their psychological readiness for the introduction of gender equality in the educational process; ensuring the possibility of psychological diagnosis and correction of gender guidelines of scientific and pedagogical workers based on their reflexive self-knowledge and acceptance of their own type of gender identity; the use of interactive learning methods in the educational process with the aim of preventing stereotypical ideas about the role of men and women in Ukrainian society and forming a tolerant attitude towards all subjects of educational activity, regardless of their sex.

Key words. *future officers of the National Guard, gender approach, pedagogical conditions, formation of readiness, professional interaction, educational process.*

Постановка проблеми. Державна гендерна політика України та зростання уваги до питань гендерного підходу в військовій освіті країн-членів та партнерів НАТО надає поштовх для

пошуку шляхів розвитку вітчизняної військової освіти на засадах гендерного підходу. Одним із способів реалізації цього питання у вищих військових навчальних закладах Національної гвардії України є розробка та створення педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу,

У сучасній науково-педагогічній літературі поняття «педагогічні умови» розкрито. Цей термін розглядається в наукових працях багатьох учених (Бабанський, 1989; Манько, 2000; Хриков, 2011; Бойчук, 2016; Горбатюк, 2011; Дольнікова, 2016; Іонова, 2000; Лозова, 2020; Мороз, 2011; Олійник, 2017; Підласний, 2019; Хазова, 2010; Прокопенко, 2008; Шереметова, 2009 та ін.), кожен з них має своє бачення й розкриває різні аспекти цієї категорії. Але сьогодні в науковій літературі не розкрито поняття «педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу» і воно потребує додаткового дослідження з урахуванням : потреб суспільства на підготовку офіцера; вимог стандартів вищої освіти; результатів аналізу педагогічних і методичних джерел щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів; специфіки гендерного підходу; результатів діагностування рівнів сформованості готовності до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу майбутніх офіцерів.

Гендерний підхід є частиною освітньої практики та сприяє формуванню майбутніх офіцерів Національної гвардії України, розвиває у них навички, знання та розуміння потенційних можливостей жінок і чоловіків на військовій службі (Пінчук І. О., 2023: с. 51). Це в свою чергу потребує визначення комплексу педагогічних умов з урахуванням: потреб суспільства на підготовку офіцера; вимог стандартів вищої освіти; результатів аналізу педагогічних і методичних джерел щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів; специфіки гендерного підходу; результатів діагностування рівнів сформованості готовності до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу майбутніх офіцерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довідкова література трактує умову як «необхідну обставину, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (Іщенко В. С., 2017). Відтак, в контексті освіти та навчання, умова – це засадничі обставини, необхідні для створення сприятливого освітнього середовища, що допомагатиме освітянам успішно досягати поставлених цілей у навчанні та в житті.

В. Загвязінський розглядає умови як зовнішні та внутрішні обставини, що сприяють або перешкоджають дії факторів розвитку, наприклад, готовність до діяльності, стимулююче середовище, матеріально-технічна й ресурсна забезпеченість тощо. Якщо поняття «умови» трактується широко, тоді до них включають причини, фактори розвитку, технології, методики, засоби навчання, виховання й розвитку, адміністративний супровід тощо (Педагогический словарь, 2008).

В. Мельніченко під умовами розуміє необхідні і достатні обов'язкові обставини, що визначають, зумовлюють існування та розвиток відповідного освітнього простору. Фундаментально розглянув понятійно-термінологічний апарат педагогіки В. Полонський. На його думку, умови повинні впливати на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її навчання й виховання, формування особистості (Полонский В. М., 1999).

У словнику-довіднику з професійної педагогіки педагогічні умови ототожнюються з обставинами, за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006: с. 243].

Погоджуємося з В. Андреевим, який вбачає в педагогічних умовах результат цілеспрямованого відбору, констатування та застосування елементів змісту, методів, прийомів та організаційних форм для досягнення дидактичних цілей. В. Курок педагогічними умовами називає «сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, засобів, методів, прийомів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на досягнення поставленої мети» (Курок В., 2004).

Згідно розуміння Р. Серьожникової педагогічні умови втілені у сукупності об'єктивних можливостей, змістовних форм, методик та прийомів (Серьожникова Р. К., 2003). С. Висоцький визначав педагогічні умови як сукупність можливостей навчання та методів його здійснення для досягнення кінцевої результату. В даному контексті умови є динамічним регулятором інформаційних, особистісних, психологічних та педагогічних чинників освітнього процесу (Висоцький С. В., 1999).

Хриков Є. педагогічні умови визначає як обставини, які обумовлюють певний напрямок розвитку педагогічного процесу (Хриков Є., 2022).

Проведений аналіз свідчить про те, що сучасне розуміння поняття «педагогічні умови» ускладнюється різноманіттям напрямів досліджень науковців. Педагоги та дослідники розглядають педагогічні умови формування і розвитку особистості (як педагога, так і суб'єкта, на який спрямовано процес навчання), організації, активізації та модернізації предметної підготовки тощо. Таке різноманіття формулювань свідчить про багатофункціональність та глибокий зміст даного поняття.

У результаті нашого дослідження нами також було встановлено, що в літературі зовсім не розглянуті педагогічні умови формування готовності взаємодіяти на засадах гендерного підходу та педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу, що робить наше дослідження актуальним.

Мета статті. На основі проведених теоретичних і емпіричних досліджень визначити педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу.

Виклад основного матеріалу. Провівши теоретичний аналіз останніх досліджень і публікацій зазначимо, що педагогічні умови є якісною характеристикою основних факторів, процесів і явищ освітнього середовища і для них притаманні такі характеристики: створюються цілеспрямовано й реалізуються в освітньому середовищі; забезпечують вирішення поставленого педагогічного завдання; сприяють планомірності наукового пошуку та надають можливість перевірки його результатів; позитивно впливають на ефективність і результативність освітнього процесу.

У наших попередніх дослідженнях ми дійшли висновку, що «готовність майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу» є стійкою здатністю майбутнього офіцера Національної гвардії України здійснювати професійну взаємодію з військовослужбовцями з урахуванням соціальних характеристик та можливостей жінок або чоловіків, стосунків між ними та серед них для задоволення потреб громадян, суспільства і держави під час виконання Національною гвардією України військових та правоохоронних функцій. Цей процес включає такі аспекти: мотиви, інтереси, здібності, темпераментні й характерологічні особливості, знання і уміння, що дозволяють досягти високих результатів професійної діяльності офіцера.

Отже слід визначити педагогічні умови, що дадуть можливість підготувати майбутнього офіцера Національної гвардії України, який буде здатний ефективно здійснювати професійну взаємодію з військовослужбовцями з урахуванням соціальних характеристик та можливостей жінок або чоловіків, стосунків між ними під час виконання Національною гвардією України військових та правоохоронних функцій.

Враховуючи результати аналізу досліджень визначимо педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу. Для цього використаємо такі критерії: потреба суспільства на підготовку офіцера; вимоги стандартів вищої освіти; результати аналізу педагогічних і методичних джерел щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів; специфіка гендерного підходу; результати діагностування рівнів сформованості готовності до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу майбутніх офіцерів.

Відповідно до критеріїв було запропоновано експертній групі визначити педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу. До опитування було залучено 69 представників Національній академії Національної гвардії України, із них: 18 представників/ць науково-педагогічного складу, 21 інструктора/ку з гендерних питань, 30 офіцерів-слухачів оперативного рівня випускного курсу Академії. Результати опитування представлені на рис. 1.

Рис. 1. Результати опитування експертів щодо визначення педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу.

За результатами опитування були визначено шість основних чинників, які на думку експертів якнайбільше сприятимуть формуванню готовності майбутніх офіцерів до формування готовності до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу.

1. Соціально-педагогічні – чинники, що впливають на освітній процес, а також дозволяють керувати ним шляхом встановлення раціональної відповідності із предметним змістом шляхом застосування таких форм, методів та прийомів, що забезпечують ефективність формування готовності.

Заклад вищої освіти має враховувати комплекс стимулів, що заохочують до пізнання та саморозвитку, – в цьому сенсі доречною є індивідуалізація навчання, що передбачає врахування індивідуальних особливостей та потреб курсантів.

При цьому може відбуватися сприяння соціалізації в майбутній професійній взаємодії шляхом створення умов розвитку соціальних і комунікативних навичок, формування цінностей і норм поведінки. Варто враховувати роль індивідуального підходу, особливо в контексті навчання щодо застосування гендерного підходу, адже всі курсанти та курсантки мають свої індивідуальні особливості та потреби, – тому для формування готовності курсантів ці особливості мають бути враховані.

2. Інноваційні – умови, що дають можливість змінити систему освіти, причому усвідомлено й цілеспрямовано з метою удосконалення існуючої системи шляхом використання засобів

інформаційно-комунікаційних технологій під час формування готовності, що сприяє інклюзивності навчання та контролю за навчальною діяльністю.

Інновації в педагогіці розширюють можливості використання різних методів навчання, курсанти можуть краще засвоювати знання через різні методи, такі як візуальне, аудіальне чи кінестетичне навчання.

3. Організаційно-педагогічні – умови, що сприяють особистісному саморозвитку курсантів, допомогу в усвідомленні своїх сильних і слабких сторін, а також формування професійних навичок. Вони включають в себе забезпеченість інформаційно-матеріальним оснащенням, модернізацію форм контролю, посилення структурної взаємодії в навчальному закладі, інтенсифікацію самостійної підготовки курсантів та консультацій з боку викладачів, активізацію самоконтролю курсантами власного рівня формування готовності.

Крім того, важливим є створення комфортного освітнього середовища та стимулювання культури толерантної колективної співпраці, що дає можливість курсантам вчитися один у одного та, водночас розвивати свої соціальні навички.

4. Навчально-методичні – умови, що спонукають науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти до підвищення кваліфікації з питань гендерного підходу.

5. Діагностичні – умови, що забезпечують реалізацію моніторингу використання гендерного підходу в освітньому процесі. Також під час оцінки освітніх результатів повинна відбуватися перманентна оцінка прогресу кожного курсанта та курсантки, де вкрай важливим є надання зворотного зв'язку з метою надання допомоги у покращенні навичок та вмій у теоретико-практичному розумінні застосування гендерного підходу на військовій службі.

6. Інституційно-організаційні – умови, що сприяють підвищенню інституційної спроможності закладу вищої освіти реалізовувати державну гендерну політику України та організації практичного забезпечення рівності прав та можливостей в освітньому середовищі. З точки зору прикладних аспектів формування даної педагогічної умови слід відзначити такі напрямки дій:

- усунення загроз безпеці чоловіків/жінок (здоров'ю, життю, насильство, порушення прав тощо);
- врахування потреби жінок/чоловіків в побутових умовах на військовій службі;
- забезпечення якісним речовим майном;
- підтримка колег на робочому місці;
- протидія булінгу, насильству, дискримінації та сексуальних домагань.

Практика використання гендерного підходу в освітньому процесі показала, що гендерний підхід має стати наскрізною складовою освітнього процесу, це на нашу думку може бути забезпечено за рахунок повної реалізації принципів формування якостей майбутніх офіцерів на засадах гендерного підходу таких як:

1. Принцип недискримінації – рівне ставлення до осіб незалежно від статі, гендерної ідентичності, інвалідності, раси, кольору шкіри, релігії, переконань, соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового стану або за іншою ознакою.

2. Принцип різноманітності – залучення та включення різних осіб і груп осіб в процес прийняття рішень з метою забезпечення врахування різних точок зору та досвіду.

3. Принцип толерантності – повага до свободи іншої особи, її поглядів, думок, поведінки, розуміння та прийняття людської різноманітності.

4. Принцип інклюзивності – забезпечення рівного доступу до можливостей та ресурсів.

5. Принцип справедливості – забезпечення оцінювання військовослужбовців за результатами їх професійної діяльності, розподіл ресурсів з урахуванням їх індивідуальних потреб.

6. Принцип згуртованості – взаємодія військовослужбовців в ході досягнення цілей та завдань професійної діяльності на умовах доброзичливості, взаємопідтримки та взаєморозуміння.

Провівши теоретичний аналіз літератури та емпіричний аналіз результатів опитування учасників освітнього процесу було визначено основні педагогічні умови підготовки науково-педагогічних працівників та посадових осіб управління вищого військового навчального закладу, що можуть сформувати у них гендерну компетентність для формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу:

1. Формування розвивального освітнього простору, що стимулює відповідні соціальні, педагогічні та психологічні механізми як засоби формування ціннісного орієнтуру для забезпечення гендерної рівності.

2. Усвідомлення учасниками освітнього процесу залежності готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу від ефективності запровадження гендерних аспектів в освітню діяльність вищого військового навчального закладу.

3. Здійснення спеціальної психологічної підготовки посадових осіб вищого військового навчального закладу з метою формування у них психологічної готовності до запровадження гендерної рівності в освітньому процесі.

4. Забезпечення можливості психологічної діагностики та корекції гендерних характеристик особистості науково-педагогічних працівників на основі їх рефлексивного самопізнання, сприяння позитивному ставленню до себе як до представника певної статі, усвідомлення та прийняття власного типу гендерної ідентичності тощо (Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежди О. М. та ін. 2013).

5. Застосування інтерактивних методів навчання в освітньому процесі з метою профілактики стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки в українському суспільстві та формування толерантного ставлення до всіх суб'єктів освітньої діяльності незалежно від їхньої статі.

Як засвідчило опитування учасників освітнього процесу, ефективній реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу можуть стати негативні дії, що потребують розробки алгоритму щодо протидії їм. Це такі дії як:

1. Навмисне обмеження доступу до необхідної правомірної інформації.
2. Постійна необґрунтована критика та незадовільна оцінка роботи з боку керівництва, надмірна прискіпливість та перевірка поточної роботи.
3. Безпідставна зміна чи погіршення умов роботи та відпочинку (перенесення відпустки на не зручний для час, постійне включення до графіку чергування, періодичне перенесення робочого місця, погіршення умов матеріально-технічного забезпечення).
4. Умисне систематичне встановлення строку, який унеможливило належне виконання доручення (завдання надходять з необґрунтовано коротким строком або після строку виконання чи у кінці останнього дня строку виконання).
5. Вербальна агресія (умисні висловлювання інших осіб, спрямовані викликати негативні переживання, образи, погрози).
6. Поширення чуток та недостовірної інформації серед колективу, що мають негативний вплив на репутацію людини чи групи людей.
7. Соціальна ізоляція в колективі.
8. Навмисне надмірне завантаження роботою у порівнянні з іншими працівниками та/або доручення завдань, які не відповідають рівню компетенції.
9. Непристойні жарти, коментарі, сексуальне домагання чи переслідування.
10. Пошкодження документів, робочого майна тощо.
11. Дискримінація за ознакою статі.

Наведений у статті матеріал дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. У науковій літературі не розкрито поняття «педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу» і воно потребує додаткового дослідження.

2. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу повинні створювати можливості для підготувати майбутнього офіцера Національної гвардії України, який буде здатний ефективно здійснювати професійну взаємодію з військовослужбовцями з урахуванням соціальних характеристик та можливостей жінок або чоловіків, стосунків між ними під час виконання Національною гвардією України військових та правоохоронних функцій.

3. Основними чинниками, які якнайбільше сприятимуть формуванню готовності майбутніх офіцерів до формування готовності до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу є: соціально-педагогічні; інноваційні; організаційно-педагогічні; навчально-методичні; діагностичні; інституційно-організаційні.

4. Гендерний підхід має стати наскрізною складовою освітнього процесу за рахунок повної реалізації принципів формування якостей майбутніх офіцерів на засадах гендерного підходу таких як: принцип недискримінації; принцип різноманітності; принцип толерантності; принцип інклюзивності; принцип справедливості; принцип згуртованості.

5. Визначено основні педагогічні умови та напрями підготовки науково-педагогічних працівників та посадових осіб управління вищого військового навчального закладу, що можуть сформувані у них гендерну компетентність для формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу: створення розвивального освітнього простору, що стимулює відповідні соціальні, педагогічні та психологічні механізми формування ціннісного орієнтиру для забезпечення гендерної рівності; стимулювати усвідомлення учасниками освітнього процесу залежності готовності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу від запровадження гендерних аспектів в освітню діяльність; спеціальну психологічну підготовку посадових осіб вищого військового навчального закладу з метою формування у них психологічної готовності до запровадження гендерної рівності в освітньому процесі; забезпечення можливості психологічної діагностики та корекції гендерних настанов науково-педагогічних працівників на основі їх рефлексивного самопізнання та прийняття власного типу гендерної ідентичності; застосування інтерактивних методів навчання в освітньому процесі з метою профілактики стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки в українському суспільстві та формування толерантного ставлення до всіх суб'єктів освітньої діяльності незалежно від їхньої статі.

Подальші перспективи досліджень формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії на засадах гендерного підходу доцільно спрямовувати на розробку моделі формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до професійної взаємодії з військовослужбовцями на засадах гендерного підходу.

Список використаних джерел і літератури

1. Висоцкий С. В. (1999). Структура психолого-педагогических условий формирования поисково-творческой направленности личности в процессе обучения. *Научный вестник Південноукраїнського державного університету ім. К. Д. Ушинського : Збірник наукових праць*. Одеса, Вип. 8–9. С. 90–94.
2. Іщенко В. С. (2017). Педагогічні умови формування аналітичної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності. *Народна освіта*. Вип. 3. С. 27–33. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5017
3. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. та ін. (2013). Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / За наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 448 с.
4. Курок В. (2004). Концепція інженерної підготовки майбутніх учителів трудового навчання. *Вища освіта України*. № 3 (13). С. 73–78.
5. Педагогический словарь (2008). / Под. ред. В. Загвязинского, А. Закировой. Академия. 352 с.
6. Пінчук І. О. (2023). Реалізація гендерної політики в умовах суспільних трансформацій: збірник тез доповідей учасників Науково-практичної конференції, Черкаси, Черкаси: Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 252 с.
7. Полонский В. М. (1999). Понятийно-терминологический аппарат педагогики. *Педагогика*. № 8. С. 17.
8. Серьожникова Р. К. (2003) Основы психологии і педагогіки. Київ: Центр навч. літератури, 243 с.
9. Словник-довідник з професійної педагогіки (2006) / Ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса. 272 с.
10. Хриков Є. (2022). Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 4. С. 5–10.

References

1. Vysotskyi, S. V. (1999). Struktura psykholoho-pedahohycheskykh uslovyi formyrovanya poyskovo-tvorcheskoi napravlennosti lychnosti v protsesse obucheniya [The structure of psychological and pedagogical conditions for the formation of search and creative orientation of personality in the learning process]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho*

derzhavnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho – Scientific Bulletin of the South Ukrainian State University named after K. D. Ushynsky. Odesa, 8–9, 90–94 [in Ukrainian].

2. Kurok, V. (2004). Kontseptsiia inzhenernoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia [The concept of engineering training of future labor education teachers]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 3 (13), 73–78 [in Ukrainian].

3. Ishchenko, V. S. (2017). Pedagogichni umovy formuvannia analitychnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv iz dokumentoznavstva ta informatsiinoi diialnosti [Pedagogical Conditions for the Formation of Analytical Competence of Future Specialists in Documentation and Information Activities]. *Narodna osvita – Public education*, 3, 27–33. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5017 [in Ukrainian].

4. Serozhnykova, R. K. (2003). *Osnovy psykholohii i pedahohiky [Fundamentals of psychology and pedagogy]*. Kyiv: Tsentr navch. Literatury [in Ukrainian].

5. *Slovyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky (2006) [Dictionary and reference book on professional pedagogy]* / red.-uporiad. A. V. Semenova. Odesa [in Ukrainian].

6. Pinchuk, I. O. (2023). Realizatsiia hendernoï polityky v umovakh suspilnykh transformatsii: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv Naukovo-praktychnoi konferentsii, Cherkasy, Cherkasy: Skhidnoievropeiskyi universytet imeni Raufa Abliazova [ukr., anh., movy].

7. *Genderni doslidzhennia : prykladni aspekty : monohrafiia (2013) [Gender studies: applied aspects: a monograph]* / [V. P. Kravets, T. V. Hovorun, O. M. Kikinezhdi ta in.] ; za nauk. red. V. P. Kravtsia. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].

8. *Pedagogicheskii slovar (2008) [Pedagogical dictionary]*; pod. red. V. Zagvyazinskogo, A. Zakirovoy. Akademiya [in Russian].

9. Polonskiy, V. M. (1999). Ponyatiyno-terminologicheskii apparat pedagogiki [The conceptual and terminological apparatus of pedagogy]. *Pedagogika – Pedagogy*, 8, 17 [in Russian].

10. Khrykov, Ye. (2022). Pedagogichni umovy v strukturi naukovoho znannya [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia «Pedagogichni nauky» – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Series «Pedagogical Sciences»*, 4, 5–10 [in Ukrainian].

УДК: 37001.895]:929 Сковорода

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/74-81

Антоніна Розсоха

кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
anrozsoha@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8877-4243>

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

ВИТОКИ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Актуальність теми зумовлена дослідженням вітчизняного філософа, педагога Григорія Сковороди та можливістю впровадження його ідей про навчання і виховання в інноваційний розвиток сучасної педагогічної освіти. Мета написання статті полягає в аналізі, осмисленні педагогічної спадщини Григорія Сковороди, його універсального світогляду та інноваційності у формуванні інтелектуальної та духовної особистості учня. Проаналізовано внесок учених у галузі філософії, педагогіки і психології щодо обґрунтування ідей і поглядів Григорія Сковороди на освіту, навчання і виховання. Аналізується застосування педагогом різноманітних інструментів, методів та прийомів впливу на особистість учня, розвиток його творчої активності і самостійності з використанням інноваційних підходів, які не втратили свою цінність і актуальність в сучасному освітньому процесі. Йдеться про особистісно орієнтоване навчання, інтерактивне навчання, ігровий метод, що застосовував у педагогічній діяльності Григорій Сковорода. У статті обґрунтовується морально-ціннісний підхід Григорія Сковороди до навчання і виховання особистості, який проявляється у дотриманні гуманістичних принципів, норм і правил, в альтруїстичному характері почуттів і переживань, перевазі соціально цінних мотивів поведінки. Самопізнання і «сродний труд» філософа знаходять вираження у визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на свободу волевиявлення, здатності до духовного самовдосконалення, гармонії зі світом для становлення і реалізації себе як особистості. Рекомендовано впроваджувати педагогічні інновації Григорія Сковороди в сучасну педагогічну освіту.

Ключові слова: *творча спадщина Григорія Сковороди, педагогічні інновації, морально-ціннісний підхід, особистісно орієнтоване навчання, інтерактивне навчання, ігровий метод, навчання і виховання особистості, інноваційний підхід в освіті.*

Antonina Rozsokha

doctor of philosophy, professor,
professor of the department of general pedagogy and pedagogy of the higher school
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
anrozsoha@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8877-4243>

(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

THE ORIGINS OF MODERN PEDAGOGICAL INNOVATIONS IN THE CREATIVE HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA

The relevance of the study is due to the research of the national philosopher, educator Hryhorii Skovoroda and the possibility of introducing his ideas about education and upbringing into the innovative development of modern teacher education. The purpose of the article is to analyze and

comprehend the pedagogical heritage of Hryhorii Skovoroda, his universal outlook and innovativeness in shaping the intellectual and spiritual personality of a student. The contribution of scientists in the field of philosophy, pedagogy and psychology to the substantiation of Hryhorii Skovoroda's ideas and views on education, training and upbringing is analyzed. The author analyzes the use of various tools, methods and techniques by the teacher to influence the student's personality, develop his or her creative activity and independence using innovative approaches that have not lost their value and relevance in the modern educational process. It is about personality-oriented learning, interactive learning, and the game method used by Hryhorii Skovoroda in his pedagogical activity. The article substantiates Hryhorii Skovoroda's moral and value-based approach to teaching and upbringing of a personality, which is manifested in the observance of humanistic principles, norms and rules, in the altruistic nature of feelings and experiences, and in the prevalence of socially valuable motives of behavior. The philosopher's self-knowledge and «kindred work» finds expression in the recognition of the needs and interests of another person, his right to freedom of expression, the ability to spiritual self-improvement, harmony with the world for the formation and realization of oneself as a person. It is recommended to introduce Hryhorii Skovoroda's pedagogical innovations into modern pedagogical education.

Key words: *creative heritage of Hryhorii Skovoroda, pedagogical innovations, moral and value-based approach, personality-oriented learning, interactive learning, game method, education and upbringing of a personality, innovative approach in education.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану боротьби України з агресором за незалежність, територіальну цілісність та ідентичність, серед наукової та педагогічної громадськості значно зріс інтерес до національної системи навчання і виховання. Модернізація системи освіти в Україні потребує вивчення, узагальнення, перегляду і переосмислення перспективних авторських ідей, досвіду науковців, педагогів минулого, які сприятимуть інноваційним перетворенням в суспільстві та системі української освіти.

Актуальним на сьогодні є осмислення творчої спадщини Григорія Сковороди, його ідей моральної філософії, виховання ціннісного ставлення до навколишнього світу, формування моральної особистості, інноваційний підхід до навчання і виховання. Дослідження витоків інноваційних ідей у творчості Григорія Сковороди своєчасне в умовах сьогодення, де виховання громадянина України і патріота своєї держави, формування активної громадянської позиції є пріоритетним у системі освіти. У сучасній педагогічній освіті інноваційні ідеї Сковороди є важливим елементом культурної і педагогічної спадщини України, мають великий потенціал для творчого використання в освітньому і виховному процесі та педагогічній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послідовниками вчення, світогляду Григорія Сковороди стали: І. Котляревський, Г. Квітка Основ'яненко, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Леся Українка та інші, які дослідили і створили образ Сковороди-провісника національного відродження, прообразу нового всеукраїнського провідника-визволителя.

Сучасну когорту дослідників і послідовників наукової, творчої, літературної і педагогічної спадщини Григорія Сковороди представляють І. Драч, М. Корпанюк, Я. Мишанич, І. Пільчук, М. Попович, Г. Токмань, Д. Чижевський, В. Шевчук, Н. Федорак, які висвітлюють внесок філософа-письменника, педагога в загальнонаціональний культурний та визвольний рух, обґрунтовують його вчення на націоцентричних засадах.

Інноваційний розвиток освіти, впровадження сучасних освітніх технологій у педагогічну практику сьогодні активно досліджуються педагогами-теоретиками, таким як Н. Бібік Г. Васянович, І. Дичківська, М. Михайліченко, В. Паламарчук, Я. Рудик, О. Шапран та ін.

Водночас наукових праць щодо дослідження педагогічних інновацій у творчій спадщині Григорія Сковороди не було знайдено.

Мета статті полягає в обґрунтуванні витоків сучасних педагогічних інновацій в творчій спадщині Григорія Сковороди, морально-ціннісного підходу до навчання і виховання, значущості інноваційного простору у формуванні гармонійної, розвиненої особистості.

Матеріали і методи дослідження. *Теоретичні* методи (аналіз, синтез, узагальнення) дали змогу узагальнити та систематизувати філософські, педагогічні, психологічні джерела з проблеми дослідження. *Історико-педагогічні* методи (ретроспективний, логіко-системний, зіставно-порівняльний), дозволили виявити особливості вітчизняної педагогічної думки, визначити підходи до дослідження творчої спадщини Григорія Сковороди, обґрунтувати значущість інноваційних ідей Григорія Сковороди у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо творчу спадщину відомого філософа і педагога в контексті розвитку педагогічної освіти, оскільки формування гармонійно розвиненої особистості у сучасному навчально-виховному процесі належить вчителю, професійна самосвідомість якого обумовлюється високим рівнем моральності, відповідальності за наслідки своєї праці, педагогічним типом мислення та інноваційністю. Впровадження творчих ідей Григорія Сковороди у сучасну педагогічну освіту сприяє вдосконаленню змісту, методів, організаційних форм навчання і виховання молоді.

Українська психолого-педагогічна думка знайомить нас із механізмами морально-духовного перетворення особистості, такими як самооцінка, самопізнання, самоставлення, самосприйняття, совість і воля. Головний механізм, на думку І. Беха, – це свідомі вольові зусилля особистості, це ядро самосвідомості особистості, комплексна система уявлень особистості про себе, в основі якої лежать думки, ставлення себе, сприймання свого «Я» (Бех, 2006: с. 106).

Обґрунтовуючи ідеї про освіту, Григорій Сковорода вважав, що це не тільки передача знань, але й розвиток особистості з індивідуальними здібностями, потребами та цінностями. Формування цінностей та світогляду визначає поведінку особистості в життєвих ситуаціях, яка базується на розумінні принципів та механізмів функціонування суспільства, є вільною, визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями й почуттям громадянської відповідальності.

Сьогодні такий підхід у педагогічній освіті є актуальним і своєчасним в умовах швидкого розвитку технологій та змін у соціальному середовищі; успішного навчання у сучасному світі; ціннісного виховання, розвитку критичного мислення, творчого потенціалу та самостійності особистості; взаємодії учнів, учителів, батьків і громади.

Педагогічна діяльність і творчість Григорія Сковороди яскраво уособлює єдність виховання і розвитку особистості, формує теоретичні і методичні основи вітчизняної освіти. На формування науково-педагогічного світогляду Григорія Сковороди великий вплив мали: родинне виховання на православних традиціях, навчання у Києво-Могилянській академії, європейські філософські ідеї, наукова спадщина вітчизняних і зарубіжних учених, філософів і педагогів. Виховання моральних цінностей у працях Григорія Сковороди співзвучне з актуальними проблемами сучасної освіти. Він наголошував на дидактично правильному виборі принципів, методів, форм та засобів навчання для ефективного засвоєння знань, указував на важливість розвитку творчих можливостей і здібностей учнів.

Важливим елементом інноваційного підходу до педагогічної освіти є використання *сучасних інноваційних технологій*, які дозволяють ефективніше та цікавіше організувати навчальний процес – це *особистісно орієнтоване навчання, інтерактивне навчання, ігрові методи* тощо. Педагогічна спадщина Григорія Сковороди свідчить про активне застосування ним різноманітних інструментів та прийомів впливу на особистість учня, розвитку його творчої активності і самостійності з використанням інноваційних для свого часу вищезазначених методів і підходів.

Непересічний підхід до виховання у Григорія Сковороди базувався на особистісному розвитку людини, її самостійності, а введення ним поняття *«самовиховання»*, полягало в допомозі особистості розвивати творчі здібності та навички самостійного вирішення завдань. Прикладом можуть бути його так звані *«сократівські»* (Сковорода Г., 2011: с. 21) діалоги з друзями в побутовому, подієвому і психологічному рівнях, що розкривають внутрішній духовний світ просвітителя. Діалог *«Наркісс. Разглагол о том: узнай себе»* (Сковорода Г., 2011: с. 231-251)

про самопізнання людини, внутрішній світ її, міру добра і зла. Самовиховання слід розглядати у Сковороди як саморозвиток, у якому, згідно з вимогами суспільства, загальнолюдськими, моральними цінностями та інтересами самої людини, творчо формуються та постійно розвиваються спроектовані нею сили та здібності й, водночас, нівелюються недоліки.

Закон «Про освіту» (2014) освітній процес розглядає як систему науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. Сучасна освіта ґрунтується на компетентнісному підході і формує соціальну, мотиваційну, функціональну та багато інших компетентностей. У цьому контексті, педагогічна діяльність Григорія Сковороди дає можливість простежити обрані ним методичні шляхи застосування інноваційних підходів у навчанні і вихованні з метою формування гармонійно розвинутої особистості.

У сучасній педагогіці активно застосовується концепція *особистісно орієнтованого навчання*, яке спрямоване на розвиток самостійності учнів, критичного мислення, творчого потенціалу в них. Такий підхід дозволяє кожному здобувачу освіти розвиватися відповідно до його індивідуальних можливостей, обмежень та потреб, надаючи ідеальний індивідуальний розвиток кожному. Особистісно орієнтоване навчання виконує такі функції: людинотворча (гуманістична), культуротворча, соціалізуюча, формування культури життєдіяльності, сприяння розвитку здібностей особистості тощо.

Засновниками особистісно-орієнтованого інноваційного підходу прийнято вважати А. Макаренка, Ж. Ж. Руссо, К. Ушинського. Реалізацію ціннісно-орієнтованого підходу у процесі підготовки майбутніх учителів досліджували С. Гончаренко, М. Гриньова, О. Дубасенюк, та ін. У центрі моделі особистісно-орієнтованого навчання і є особистість учня, його самобутність і самоцінність. Основні принципи такого підходу полягали в стимулюванні самореалізації, критичному мисленні, розвитку моральних цінностей особистості. О. Дубасенюк розглядає ціннісні орієнтації як сукупність знань та переконань, що визначають спрямованість особистості, її світогляду, систему цінностей і моральних норм, а також внутрішню основу відношень людини до різних цінностей матеріального, морального, політичного і духовного порядку (Дубасенюк, 2008: с. 12).

Особистісно орієнтоване навчання допоможе нам сформулювати власне розуміння положень філософії Григорія Сковороди і збагнути їх актуальність для сьогодення. Педагог підтримує ідею активної участі учня у навчальному процесі, вважаючи за необхідне створити умови для самостійного мислення та вільного вираження власних думок, віддаючи перевагу стимулюванню ініціативи замість нав'язування знань, і творчій активності учнів, можливості розкриття свого потенціалу.

Особистісно орієнтований підхід у діяльності Григорія Сковороди відстежуємо у методиці навчання учнів самостійно аналізувати та обґрунтовувати власну думку, вмінню залучати до дискусій та самостійного розв'язання проблеми. Така інноваційність педагога сприяла формуванню критичної свідомості учнів, допомагала розвинути їх здатність до аргументації та креативного мислення. Прикладом можуть бути його листи до друзів, зокрема до Г. Ковалинського (Сковорода Г., 2011: с. 1282-1283.), де він застосовує ідеї видатних культурних діячів. При цьому перевага надається видатним постатям минулого, які ніби залучаються до бесіди за участю декількох осіб. Серед них – Сковорода та учень, до якого адресовано лист. Педагогічна мета, що переслідується при використанні такого методу, полягає в особистій «присутності» учня на бесіді з видатними людьми. Думки учня органічно входять у контекст діалогу, що сприяє розумінню складних істин, розвитку мислення.

Законодавча база визначає метою освіти всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству (Закон «Про освіту», 2017: с. 1).

Григорій Сковорода акцентував увагу на моральності освіти, вважаючи навчання таким, що сприяє формуванню в учнів моральних цінностей, етичного мислення та свідомого ставлення до себе та інших. Розвиток особистості, на його думку, повинен базуватися на моральній свідомості, яка дає основу для справедливого та етичного співжиття у суспільстві. Надзвичайно важливим завданням у вихованні сучасної молоді є формування у неї гуманістичних цінностей, які характеризують активне ставлення до людини і всього живого, що ґрунтується на повазі до будь-якої форми життя, усвідомлення його недоторканості, визнання життя найвищою цінністю у світі.

Твори Григорія Сковорода: «Бджола та Шершень» (Сковорода Г., 2011: с. 172), «Собака і Вовк» (Сковорода Г., 2011: с. 168); вірші «Всякому місту – звичай і права» (Сковорода Г., 2011: с. 60), «De libertate» (Сковорода Г., 2011: с. 116); трактат «Вступні двері до християнської добродетельності» (Сковорода Г., 2011: с. 213-231); афоризми (наявні у всій творчості) дають можливість зрозуміти християнські морально-етичні ідеали. У навчальних планах закладів загальної середньої освіти мають бути вибіркові курси «Біблійна історія», «Християнська етика», які розглядатимуть біблійну основу творчості Григорія Сковорода та його вчення про самопізнання і «сродний труд».

Аналізуючи лірику і байки поета важливо поєднувати тлумачення ідейного змісту, повчальної спрямованості творів просвітителя. Ціннісний підхід Сковорода до навчання і виховання особистості проявляється у відповідних переконаннях, постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і правил, в альтруїстичному характері почуттів і переживань, перевазі соціально цінних мотивів поведінки. Аналіз притчі «Вдячний Єродій» свідчить про наявність у ній розвитку дії, що відбувається між символом істини та людиною, яка має її збагнути (Сковорода Г., 2011: с. 893-910).

Самопізнання і «сродний труд» філософа знаходить вираження у визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на свободу волевиявлення, здатності до духовного самовдосконалення, гармонії зі світом для становлення і реалізації себе як особистості. Свідченням цього є його байки «Зозуля і Коник» «Бджола і Шершень» (Сковорода, 2011: с. 166, 172).

Оскільки ключовими компонентами національних закладів освіти є наскрізний процес виховання, який формує цінності, то змістова його частину має бути реалізована у навчальних програмах через конкретизацію ціннісного компоненту та визначення наскрізних змістовних ліній у формуванні компетентностей. Такий підхід впроваджував Григорій Сковорода у навчанні і вихованні своїх учнів.

Значну роль у сучасній інноваційній педагогіці відіграє *інтерактивне навчання*, яке забезпечує взаємодію між учнями та вчителем, сприяє формуванню комунікативних та соціальних навичок, розвиває творчу активність учнів. У сквородинівських діалогах та трактатах таких як «Наргісс. Разглагол о том: Узнай себе» (Сковорода, 2011: с. 231), «Имя Ему: Потоп Змеин» (Сковорода, 2011: с.961-968), «Разглагол о древнем мире» (Сковорода, 2011: с. 476) персонажі покликані підводити підсумки обговорених ідей, представляти істину максимально повно та глибоко, активно включаючись у взаємодію зі співрозмовником.

Саме такі методичні підходи застосовує Сковорода у своїй практиці, коли виховує сина свого товариша Степана Томари, Василя. Проведення уроків було побудовано на тісній взаємодії та співпраці з учнем, на основі розвитку і підтримки його активності, самостійності. Використовував філософ такі методи навчання як діалог, рольові ігри, які допомагали більш активно долучатися до навчання та розвивати соціальні навички, такі як емпатія, співпраця, розв'язання конфліктів тощо. Методика Григорія Сковорода є інноваційною і сьогодні, сприяє розвитку творчих і критичних навичок учнів, можливості самовдосконалюватися і розвиватись духовно.

Інноваційний розвиток педагогічної освіти на сучасному етапі потребує не лише використання нових методів та технологій, а й відповідної підготовки вчителів, які повинні мати високий рівень професійної майстерності, вміння застосовувати нові технології у педагогічній

діяльності. Прикладом для сучасного вчителя є інноваційна педагогічна діяльність Григорія Сковороди як учителя так і викладача Переяславського і Харківського колегіумів.

У педагогічній діяльності Григорій Сковорода активно застосовував ігрові методи, тим самим розвивав творчість, фантазію та креативне мислення учнів. Він використовував ігри як засіб для активного навчання і стимулювання самовірування, вважаючи гру природним способом навчання і розвитку. Про це свідчить використання ним загадок і головоломок, щоб залучити учнів до активної участі у навчальному процесі і зробити його більш захоплюючим. Сковорода активно проводив філософські диспути, де учні мали можливість висловлювати особисті погляди на ті чи інші питання та дискутувати щодо них. Такі дискусії у більшості проходили в ігровій формі, що формувало аналітичне мислення учнів (Федорак, 2021: с. 162-164).

Слід зазначити, що ідеї та підходи Григорія Сковороди, зокрема його погляди на роль навчання та виховання стали цінними для розвитку інноваційної педагогіки в Україні. Виховання, за переконанням педагога, повинно бути спрямованим на формування громадянської свідомості, виховання людини розумної, з духовними цінностями, яка б могла позитивно змінювати суспільство, про що свідчить праця «Начальная Дверь ко Християнскому Добронравію» (Сковорода, 2011: с. 213-221).

Сьогодні необхідно поєднувати традиційні підходи до навчання з інноваційними методами та технологіями, що дасть змогу використовувати кращі практики, сучасні науково-педагогічні досягнення, створити різноманітну та цікаву навчальну атмосферу.

Творча спадщина Григорія Сковороди є джерелом інспірації для сучасних педагогів та вчителів, які прагнуть застосовувати інноваційні підходи до навчання та виховання; а її дослідження може допомогти розвинути та збагатити педагогічну культуру, усвідомити систему цінностей, стимулювати творчість та інновації у педагогічному процесі. Саме творча спадщина Григорія Сковороди може стати важливим джерелом натхнення для педагогів, які прагнуть бути творчими і креативними, сміливо впроваджують інновації в освітній процес.

Педагогічні новаторства у творчості Григорія Сковороди можуть бути корисними для розробки уроків, проведення практичних занять, педагогічної практики студентів педагогічних закладів освіти. Його твори містять безліч посилань до різних культурних традицій та філософських концепцій, що може допомогти розширити зміст, форми і методи навчання і виховання, надати можливість порівнювати та аналізувати різні підходи до розв'язання освітніх проблем.

Творча спадщина Григорія Сковороди є багатогранною, має вагоме значення для формування високих моральних цінностей та патріотизму, може допомогти розширити знання про українську та світову культуру, сприяти розвитку міжкультурної компетентності, інноваційних підходів у педагогічній практиці.

Важливим елементом використання творчої спадщини Григорія Сковороди є створення у сучасних закладах освіти сприятливого середовища для її впровадження і дослідження. Прикладом є розробка спецкурсів, в яких досліджують філософські та педагогічні ідеї, проводяться щорічні Сковородинівські читання (Університет Григорія Сковороди в Переяславі), філософські диспути, круглі столи, з метою ефективного впровадження ідей вченого у педагогічну практику.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Творча спадщина відомих мислителів, філософів, педагогів стала однією з найбільш важливих складових інтелектуального доробку української культури, яка зберігає свою актуальність та інноваційність до нашого часу. Ідеї та погляди Григорія Сковороди на навчання і виховання можуть стати частиною інноваційних підходів у педагогічній освіті і впроваджуватися шляхом використання нових технологій, інтерактивних форм та методів навчання, створення інноваційних програм та проєктів. Творча спадщина Григорія Сковороди, її інноваційність є перспективною для подальших досліджень і запроваджень в освітньому процесі з метою сприяння духовному і культурному розвитку українського суспільства на його євроінтеграційному шляху.

Список використаних джерел і літератури

1. Бех І. Д. (2006). Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ, 272 с.
2. Дубасенюк О. А. (2008). Психолого-педагогічні чинники ціннісно орієнтованої підготовки майбутніх учителів. *Ціннісні орієнтації навчальної діяльності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у контексті сучасних вимог до освіти: наук.-метод. зб.* / [за заг. ред. О. А. Дубасенюк, В. І. Слінчук]. Житомир, С. 11–19.
3. Інноваційні педагогічні технології : посібник (2015) / За ред. О. І. Огієнко. Київ, 314 с.
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Rozsokha, A; Lokhvytska, L; Azman, C. (2021). Nature of Moral Philosophy in the Human Universe: Retrospective Analysis and Modern Paradigms. *Philosophy and cosmology – Filosofiya i cosmologiya* – Web of Science. Vol. 26. P. 100-113. DOI:10.29202/phil-cosm/26/8
6. Костенко Д. (2018). Формування міжкультурної компетентності студентів: реалії та виклики сучасного освітнього середовища. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка*. № 2(4). С. 23.
7. Ситченко А. (2021). Сила дотепної мудрості в байках Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. Вип. 7. С. 412–448.
8. Сковорода Г. (2011). Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій. 1400 с.
9. Смікал В. О. (2020). Інноваційні освітні технології змішаного навчання в професійній підготовці викладача вищої школи. *Історико-педагогічні студії: Науковий часопис / гол. ред. Н. М. Дем'яненко*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. 13–14. С. 153.
10. Токмань Г. (2022). Поетична сквородіана у фаховій підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури: метод проєктів. *Переяславські сквородинівські студії. Спецвипуск: навчальний посібник-антологія «Поетичний славень Сковороді»*: [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. Переяслав, Вип. 8. С. 50–88.
11. Ушкалов Л. (2017). Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ, 368 с.
12. Федорак Н. (2022). «Любомудріє» на руїнах січі: Григорій Сковорода і «національне питання». *Переяславські Сковородинівські студії*. Вип. 9. С. 147–164.
13. Шапран О., Шапран Ю. (2010). Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Вип. 9. С. 108–110.

References

1. Bekh, I. D. (2006). Vychovannya osobystosti: Skhodzhennya do dukhovnosti [Education of the individual: Climbing to spirituality]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Dubasenyuk, O. A. (2008). Psykholoho-pedahohichni chynnyky tsinnisno oriyentovanoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv [Psychological and pedagogical factors of value-based training of future teachers]. *Tsinnisni oriyentatsiyi navchalnoyi diyalnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u konteksti suchasnykh vymoh do osvity: nauk.-metod. zb.* – Value orientations of educational activity of pupils of general educational institutions in the context of modern requirements for education: scientific and methodological collection. Zhytomyr, 11–19 [in Ukrainian].
3. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi : posibnyk (2015). [Innovative pedagogical technologies: a manual]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» (2017) [The Law of Ukraine «On Education»]. 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
5. Rozsokha, A; Lokhvytska, L; Azman, C. (2021). Nature of Moral Philosophy in the Human Universe: Retrospective Analysis and Modern Paradigms. *Philosophy and cosmology – Filosofiya i cosmologiya*. Vol. 26. P. 100-113. DOI:10.29202/phil-cosm/26/8
6. Kostenko, D. (2018). Formuvannya mizhkuturnoyi kompetentnosti studentiv: realiyi ta vyklyky suchasnoho osvitn'oho seredovyshcha [Formation of students' intercultural competence: realities and challenges of the modern educational environment]. *Visnyk natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2(4), 23 [in Ukrainian].
7. Sytchenko, A. (2021). Syla dotepnoyi mudrosti v baykakh Hryhoriya Skovorody [The power of witty wisdom in the fables of Hryhorii Skovoroda]. *Pereyaslavski Skovorodynivski studiyi – Pereyaslav Skovoroda Studies*, 7, 412–448 [in Ukrainian].
8. Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv [The complete academic collection of works]. Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maydan; Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrayinskykh Studiy [in Ukrainian].
9. Smikal, V. O. (2020). Innovatsiyni osvitni tekhnolohiyi zmishanoho navchannya v profesiyinny pidhotovtsi vykladacha vyshchoyi shkoly [Innovative Educational Technologies of Blended Learning in Higher Education Teacher Training]. *Istoryko-pedahohichni studiyi: Naukovyy chasopys – Historical and Pedagogical Studies: A scientific journal*, 13–14, 153 [in Ukrainian].
10. Tokman, H. (2022). Poetychna skovorodiana u fakhoviy pidhotovtsi maybutn'oho vchytelya ukrayins'koyi movy i literatury: metod proyektiv [Poetic frying pan in the professional training of a future teacher of Ukrainian language and literature: the project method]. *Pereyaslavski skovorodynivski studiyi. Spetsvypusk: navchal'nyy posibnyk-antolohiya – Pereyaslav Skovoroda Studies. Special issue: a textbook-anthology «Poetic Glory to Skovoroda»*, 8, 50–88 [in Ukrainian].

11. Ushkalov, L. (2017). *Lovytva nevlovnogo ptakha: zhyttya Hryhoriya Skovorody* [Catching an elusive bird: the life of Hryhorii Skovoroda]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Fedorak, N. (2022). «Lyubomudriye» na ruyinakh sichi: Hryhoriy Skovoroda i «natsional'ne pytannya» [«Wisdom» on the ruins of the Sich: Hryhoriy Skovoroda and the «national question»]. *Pereyaslavs'ki Skovorodynivs'ki studiyi – Pereyaslav Skovorodynivka studios*, 9, 147–164 [in Ukrainian].
13. Shapran, O., Shapran, Yu. (2010). *Stvorennya innovatsiynoho osvitynoho seredovyscha v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya* [Creating an Innovative Educational Environment in the Process of Future Teacher Training]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 9, 108–110 [in Ukrainian].

УДК 355.23(477)

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/82-91

Василь Світак

полковник, аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
vsvitak@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0009-5574-8765>

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РІВНЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано авторську методику оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України. Розкрито теоретичні основи методології математичного моделювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання. Визначено підготовку військових фахівців у НЦ (школах військових спеціалістів) як комплексне проведення навчальної, методичної, організаційної, виховної та іншої роботи інструкторсько-викладацьким складом (ІВС) для виконання замовлення відповідно до стандартів (програм) підготовки. Зазначено, що методологія базується на системному аналізі та теорії прийняття рішень, зокрема реалізується множина функцій, які на різних етапах діяльності мають різну значимість і тому, по-різному впливають на узагальнений критерій. З урахуванням того, що оцінювання об'єктів індивідуальної підготовки відбувається за частковими показниками, обґрунтовано необхідність застосування системного підходу, який буде характеризуватися багатокритеріальною функціональною залежністю та передбачає багатокритеріальне оцінювання їх рівня підготовленості. Подальшого розвитку набув мультиплікативний підхід до агрегації частинних оцінок значущості показників ефективності та ступеня їхньої виразності в загальну оцінку, а саме характеристику показника ефективності підготовки та подальшу агрегацію цих оцінок у цілісний критерій підготовки військових фахівців. Для ілюстрування закономірності розподілу ступеня інтегративних оцінок розроблено критерій (узагальнений показник оцінки ефективності), який сприяє повному кількісно-якісному дослідженню індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання. Зазначено, що критерій ефективності індивідуальної підготовки – це узагальнений показник оцінки її ефективності, який відповідає основній меті її функціонування і складається із сукупності кількісних (якісних) часткових показників, що відображають окремі властивості, які впливають на нього.

Ключові слова: методика оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців, рівень індивідуальної підготовки, критерій ефективності, часткові показники, багатокритеріальне завдання, об'єкт індивідуальної підготовки, військовий фахівець, навчальний центр Збройних Сил України.

Vasyl Svitak

colonel, graduate student of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
vsvitak@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0009-5574-8765>

(30, Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

METHODICAL APPROACH TO PERFORMANCE ASSESSMENT LEVEL OF INDIVIDUAL TRAINING OF MILITARY SPECIALISTS IN EDUCATIONAL CENTERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The article substantiates the author's methodology for assessing the level of individual training of military specialists in the training centers of the Armed Forces of Ukraine. The theoretical foundations of the methodology of mathematical modeling of the level of individual training of military specialists in the training center of the Armed Forces of Ukraine by means of innovative training technologies have been revealed. The training of military specialists in military centers (schools of military specialists) is defined as the comprehensive implementation of educational, methodical, organizational, educational and other work by the instructor-teaching staff (IMS) to fulfill the order in accordance with the standards (programs) of training. It is noted that the methodology is based on system analysis and decision-making theory, in particular, a set of functions are implemented, which at different stages of activity have different significance and therefore have different effects on the generalized criterion. Taking into account the fact that the evaluation of individual training objects is based on partial indicators, the need to use a system approach, which will be characterized by multi-criteria functional dependence and involves multi-criteria evaluation of their level of preparation, is substantiated. The multiplicative approach to the aggregation of partial evaluations of the significance of performance indicators and the degree of their expressiveness into a general evaluation, namely the characteristics of the training effectiveness indicator and further aggregation of these evaluations into a holistic criterion for the training of military specialists, gained further development. To illustrate the regularity of the distribution of the degree of integrative evaluations, a criterion (generalized performance evaluation indicator) has been developed, which contributes to a complete quantitative and qualitative study of the individual training of military specialists in the training centers of the Armed Forces of Ukraine by means of innovative training technologies. It is noted that the criterion of the effectiveness of individual training is a generalized indicator of its effectiveness, which corresponds to the main purpose of its functioning and consists of a set of quantitative (qualitative) partial indicators reflecting individual properties that affect it.

Key words: *method of assessing the level of individual training of military specialists, level of individual training, efficiency criterion, partial indicators, multi-criteria task, object of individual training, military specialist, training center of the Armed Forces of Ukraine.*

Постановка проблеми. В умовах війни з росією та реалізації стратегічного курсу держави на приєднання до структур європейської спільноти Збройним Силам України потрібні компетентні військові фахівці з глибокими професійними знаннями, спроможні виконувати завдання щодо захисту держави та діяти спільно з підрозділами армій членів НАТО. Виходячи з цього, особливої актуальності набули структурні та системні зміни в підходах до організації підготовки військових фахівців, які забезпечують не лише отримання та нарощування професійних знань, умінь і навичок військовослужбовця, але і його спроможність приймати відповідальні рішення в ситуаціях їх вибору, вирізнятись мобільністю, динамізмом, конструктивізмом, здатністю реалізувати свої професійні та творчі здібності у службовій діяльності.

Підготовка (перепідготовка, підвищення кваліфікації) рядового, сержантського і старшинського складу проводиться у навчальних центрах Збройних Сил України та школах підготовки спеціалістів, основною метою діяльності яких є забезпечення умов, необхідних для оволодіння військовослужбовцями знаннями, уміннями і навичками у військовій діяльності, розвитку компетентності та професіоналізму, необхідних для виконання службових обов'язків відповідно до займаної посади.

Методи підготовки, які прийняті у Збройних Сил України, синхронізовано з підходами, які використовуються збройними силами країн-партнерів НАТО, персонал Збройних Сил України розглядається як ключовий суб'єкт людино-центричності, прав, свобод і його законних інтересів

у центрі реформ, що впроваджуються у силових структурах України. Таким чином, постає питання щодо розроблення методики оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За існуючими відомостями проблема підготовки військовослужбовців у закладах військової освіти достатньо представлена в науковій літературі. Зокрема, велика увага акцентувалася на підготовці військових фахівців для Збройних Сил України (М. Нещадим, Ю. Приходько, І. Толок, І. Честяковою та ін.), Сполучених Штатів Америки (Г. Артюшин, Є. Брижатиий, О. Яцино та ін.), Великої Британії, Франції (С. Богунов, Ю. Стужук та ін.), інноваційні підходи до підготовки військових фахівців з вищою освітою (В. Телелим, І. Толок та ін.). Зарубіжні та вітчизняні науковці торкалися питань створення освітніх структур для підготовки військовослужбовців, їх функціонування і взаємодії з цивільними університетами, інститутами та коледжами. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у вивченні професійної підготовки фахівців для української армії залишається недостатньо дослідженим рівень індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання.

Мета статті є обґрунтування авторської методики оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На теперішній час підготовка (перепідготовка, підвищення кваліфікації) рядового та сержантського складу проводиться у навчальних центрах (НЦ) ЗС України та школах підготовки спеціалістів, основним методом діяльності яких є забезпечення умов необхідних для оволодіння військовослужбовцями знаннями, уміннями і навичками у військовій діяльності, розвитку компетентності та професіоналізму, необхідних для виконання службових обов'язків відповідно до займаної посади як у мирний час, так і в особливий період.

Підготовка військових фахівців у НЦ (школах військових спеціалістів) – це комплексне проведення навчальної, методичної, організаційної, виховної та іншої роботи інструкторсько-викладацьким складом (ІВС) для виконання замовлення відповідно до стандартів (програм) підготовки.

Індивідуальна фахова підготовка – цілеспрямований та організований процес послідовних заходів навчання та виховання у НЦ сержантського складу, військовослужбовців військової служби за контрактом, строкової військової служби та резервістів (Наказ Генерального штабу Збройних Сил України, 2016).

Процес індивідуальної підготовки фахівців схильний до впливу безлічі факторів, що розвиваються. Моделювання в цьому випадку представляє як перетворюючу діяльність. Зазначений спосіб перетворення дійсності особливо важливий при розгляді індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі, яка не може бути описана за допомогою відомих педагогічних законів та теорій.

Обґрунтування критерію та сукупності показників оцінювання ефективності індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах є одним із найскладніших завдань дослідження. З одного боку цей критерій повинен бути представницьким, обчислювальним і критичним до зміни вхідних параметрів, а з іншого – характеризувати вплив підготовки фахівців на їх готовність до виконання завдань за призначенням. Крім того, слід урахувати і те, що обраний критерій повинен відповідати завданню дослідження, а його фізичний зміст повинен вказувати на ступінь досягнення кінцевої мети даного питання.

Критерій ефективності індивідуальної підготовки – це узагальнений показник оцінки її ефективності, який відповідає основній меті її функціонування. Він складається з сукупності кількісних (якісних) часткових показників, що відображають окремі властивості, які впливають на нього. Дослідження показують, що основними елементами індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі є: суб'єкти й об'єкти підготовки. З огляду на те, що індивідуальна підготовка військових фахівців у навчальному центрі є комплексною та

багаторівневою, то для отримання раціонального варіанту оцінки її ефективності потрібно застосувати системний підхід, який передбачає багатокритеріальне оцінювання і дозволив би визначити її структуру. Отже, оцінка буде характеризуватися багатокритеріальною функціональною залежністю, яка визначається найбільш суттєвими показниками, котрі можуть відрізнятися характером направленістю та інтенсивністю. Тим самим буде забезпечена її більша точність (Барабаш, 1999; Георгадзе, 2015: с. 68-70; Георгадзе, 2016: с. 144-147).

Слід додати, що під час індивідуальної підготовки військових фахівців у НЦ вирішуються різноманітні завдання та реалізується множина функцій, які на різних етапах діяльності мають різну значимість і тому, по-різному впливають на узагальнений показник. З цього випливає, що узагальнений показник фахової компетенції підготовки військових фахівців у НЦ повинен відповідати меті дослідження, містити елементи індивідуальної підготовки, а також реагувати на вплив факторів, тобто бути адекватним. Фізичний зміст узагальненого показника повинен вказувати на ступінь досягнення кінцевої мети індивідуальної підготовки – набуття фахівцями індивідуальних компетенції для виконання визначених завдань. Тому в якості узагальненого показника ефективності індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі слід використовувати величину, яка характеризує рівень досягнутих ними індивідуальних компетенції для виконання визначених завдань. Узагальнений критерій $P_{ПК}(t)$ носить ймовірний характер і значення його може бути записано, як:

$$0 < P_{ПК}(t) \leq 1 \quad (1)$$

Виходячи із цього пропонується система показників, яка буде складатися з узагальненого показника і часткових показників. Часткові показники також носять імовірнісний характер, тому їх значення також приймаються в межах від 0 до 1. До часткових показників оцінки ефективності індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі пропонується віднести такі показники: знання, уміння та навички. Тоді цільова функціональна залежність матиме наступний вигляд:

$$P_{ПК}(t) = f_{ПК} \{ M_{П}(t); M_{Op}(t) \} \quad (2)$$

де, $M_{П}(t)$; $M_{Op}(t)$ – часткові показники «підготовленості фахівця у НЦ» та організація індивідуальної підготовки засобами інноваційних технологій навчання на дискретний момент часу.

Частковий показник підготовленості військового фахівців у НЦ – $M_{П}(t)$ пропонується розраховувати за функціональною залежністю, яка враховує підготовленість j -го фахівця у НЦ до виконання обов'язків військової служби за посадою. Так як підготовленість кожного окремого військового фахівця не залежить від підготовленості іншого, а отже і їх показники не залежні один від одного, то для оцінювання сукупного рівня підготовленості військового фахівця у НЦ пропонується використовувати наступну адитивну агрегацію:

$$M_{П}(t) = \sum_{j=1}^J M_{Пj}(t) \cdot q_j; \quad \sum_{j=1}^J q_j = 1, \quad (3)$$

де, $M_{Пj}(t)$ – рівень підготовленості j -го військового фахівця у НЦ на дискретний момент часу; q_j – «ваговий» коефіцієнт важливості j -го військового фахівця у НЦ; J – кількість військових фахівців у НЦ.

«Вагові» коефіцієнти важливості j -го військового фахівця у НЦ q_j розраховуються шляхом нормування порівняльних рангів посад військових фахівців НЦ; $R_{j\epsilon}$ у відповідності з виразом, який запропоновано:

$$q_j = \frac{R_{j\epsilon}}{\sum_{j=1}^N R_{j\epsilon}}, \quad (4)$$

де, $R_{j\epsilon}$ – порівняльний ранг $N_{j\epsilon}$ -го військового фахівця у НЦ; $\sum_{j=1}^N R_{j\epsilon}$ – сума всіх рангів військових фахівців у НЦ; N – загальна кількість посад військових фахівців у НЦ. Порівняльний ранг j -го військового фахівця у НЦ визначається залежністю:

$$R_{j\epsilon} = 1 - \frac{N_{j\epsilon} - 1}{N_\epsilon}, \quad (5)$$

де, $N_{j\epsilon}$ – порядковий номер j -го військового фахівця у НЦ; N_ϵ – кількість військових фахівців у НЦ.

Необхідно врахувати, що зазначені показники не залежні один від одного, то для розрахунку рівня підготовленості $M_{\Pi j}(t)$ j -го фахівця у навчальному центрі пропонується загальну функцію агрегації для потреб дослідження представити наступним чином:

$$M_{\Pi j}(t) = \sum_{k=1}^5 C_{\Pi jk}(t) \cdot q_k; \quad \sum_{k=1}^5 q_k = 1, \quad (6)$$

де, $C_{\Pi jk}(t)$ – показники, які характеризують рівень підготовленості j -го військового фахівця у навчальному центрі на дискретний момент часу: рівень освіти $C_{oj}(t)$; «термін перебування на посаді (стаж)» $C_{cj}(t)$; «наявність курсів підвищення кваліфікації» $C_{kj}(t)$; q_k – вагові коефіцієнти показників $C_k(t)$.

Показники, які характеризують рівень підготовленості j -го військового фахівця у НЦ оцінюються в балах з визначенням рейтингу оцінок. Тому, оцінку рівня підготовленості j -го військового фахівця у НЦ $C_{\Pi jk}(t)$ приводимо до безрозмірної величини за допомогою виразу:

$$C_{\Pi jk}(t) = \frac{X_{\Pi jk}(t)}{X_{\Pi jk \max}}, \quad (7)$$

де, $X_{\Pi jk}(t)$ – оцінка за показники, які характеризують рівень підготовленості j -го військового фахівця у навчальному центрі на дискретний момент часу; $X_{\Pi jk \max}$ – максимально можлива оцінка за показники, які характеризують рівень підготовленості j -го військового фахівця у НЦ.

$C_{oj}(t)$ – рівень освіти j -го військового фахівця характеризує його широту уявлень і визначає здатність до більш чіткого підходу при вирішенні завдань.

Проведений аналіз обсягу покладених завдань на військових фахівців щодо їх військово-облікової спеціальності (ВОС) згідно з штатно-посадовою структурою потребує чималих знань і певного часу для їх вирішення. Ці вимоги обґрунтовують певні положення до підготовки військового фахівця у навчальному центрі. Отже, оцінка рівня освіти військового фахівця за різними ВОС у НЦ повинна проводитися за шкалою оцінок в балах.

Однак, військові науковці О. Георгадзе, С. Горбенко, В. Харабара засвідчили, що для досягнення стійких навичок (стандартів) за ВОС військовому фахівцю необхідно, щоб середня тривалість служби на займаній посаді становила три роки в мирний і один рік у воєнний час (Георгадзе, 2015: с. 69).

Надалі при розрахунках буде використовуватися оцінка рівня організації індивідуальної підготовки суб'єктами підготовки $M_{op}(t)$, яку пропонується розраховувати за функціональною

залежністю, при цьому вона враховує діяльність суб'єктів індивідуальної підготовки спрямованих на продумане, планове навчання об'єктів підготовки. Найважливішими заходами щодо організації індивідуальної підготовки суб'єктами підготовки є планування індивідуальної підготовки та забезпечення її заходів. Отже, до показників, які характеризують рівень організації індивідуальної підготовки суб'єктами підготовки пропонується віднести: планування та забезпечення заходів індивідуальної підготовки.

Зважаючи на те, що зазначені показники сильно корельовані, оцінку рівня організації індивідуальної підготовки суб'єктами підготовки $M_{Op}(t)$ пропонується призвести перетворення агрегації вигляду на таку мультиплікативну:

$$M_{Op}(t) = L_{Pl}(t)^{q_{nl}} \cdot L_3(t)^{q_3}, \quad (8)$$

де, $L_{Pl}(t)$; $L_3(t)$ – показники, які характеризують планування та забезпечення заходів індивідуальної підготовки на дискретний момент часу; q_{nl} ; q_3 – «вагові» коефіцієнти показників планування та забезпечення заходів індивідуальної підготовки. Розрахунок «вагових» коефіцієнтів показників здійснюється методом експертного оцінювання.

Слід додати, що оцінку рівня планування індивідуальної підготовки пропонується визначати показником, який характеризує вплив суб'єктів підготовки на зміст програми індивідуальної підготовки інструкторсько-викладацького складу. Він залежить від якості програми r -го предмету індивідуальної підготовки.

Оцінку рівня планування індивідуальної підготовки $L_{Pl}(t)$ розраховуємо за наведеною формулою:

$$L_{Pl}(t) = \sum_{r=1}^R Q_{Plr}(t) \cdot q_r, \quad (9)$$

де, $Q_{Plr}(t)$ – коефіцієнт якості програми r -го предмету індивідуальної підготовки; q_r – «ваговий» коефіцієнт r -го предмету в програмі індивідуальної підготовки; R – кількість предметів у програмі індивідуальної підготовки. Тобто, коефіцієнт якості програми r -го предмету індивідуальної підготовки та «ваговий» коефіцієнт предмету q_r будуть робити внесок r -го предмету (з якого проводяться заняття) в оцінку рівня планування індивідуальної підготовки.

Коефіцієнт якості програми r -го предмету індивідуальної підготовки: $Q_{Plr}(t)$ пропонується визначати виходячи з досвіду проведення індивідуальної підготовки. Зробимо припущення, що:

$Q_{Plr}(t) = 0,95$ – якщо зміст програми r -го предмету індивідуальної підготовки з урахуванням часу на проведення занять та кінцевої мети відповідає ходу проведення індивідуальної підготовки;

$Q_{Plr}(t) = 0,8$ – якщо зміст програми r -го предмету загальновійськової підготовки з урахуванням часу на проведення занять та кінцевої мети не повністю відповідає ходу проведення індивідуальної підготовки;

$Q_{Plr}(t) = 0,6$ – якщо зміст програми r -го предмету фахової підготовки з урахуванням часу на проведення занять та кінцевої мети не повністю відповідає ходу проведення індивідуальної підготовки.

Визначення «вагових» коефіцієнтів q_r здійснюється методом експертного оцінювання.

Дослідження показують, що оцінку рівня забезпечення заходів індивідуальної підготовки інструкторсько-викладацького складу навчального центру Збройних Сил України пропонується визначати показником, який враховує достатність забезпечення заходів індивідуальної підготовки матеріально-технічними засобами (МТЗ) та навчальною матеріально-технічною базою (НМТБ). Так як забезпечення МТЗ не залежить від НМТБ, а отже і їх показники не залежні один від одного, то для оцінювання рівня забезпечення заходів індивідуальної підготовки $L_3(t)$ пропонується використовувати формулу агрегації:

$$L_3(t) = \sum_{z=1}^2 B_{3z}(t) \cdot q_z, \quad (10)$$

де, $B_{3z}(t)$ – показники, які характеризують рівень забезпечення заходів індивідуальної підготовки на дискретний момент часу:

$B_{3мтз}(t)$ – рівень забезпеченості заходів індивідуальної підготовки МТЗ; $B_{3нмтб}(t)$ – рівень забезпеченості заходів індивідуальної підготовки НМТБ; q_z – «вагові» коефіцієнти показників $B_{3z}(t)$.

Рівень забезпеченості заходів індивідуальної підготовки матеріально-технічними засобами $B_{3мтз}(t)$ пропонується розраховувати за залежністю, яка враховує МТЗ, що використовуються під час проведення заходів індивідуальної підготовки із їх необхідною потребою з урахуванням важливості x -го виду МТЗ:

$$B_{3мтз}(t) = \frac{\sum_{x=1}^{X_в} Q_{Bx}(t) \cdot q_x}{\sum_{x=1}^{X_н} Q_{Hx}(t) \cdot q_x}, \quad (11)$$

де $Q_{Bx}(t)$ – показники, які характеризують кількість матеріально-технічних засобів, які використовуються під час проведення занять з індивідуальної підготовки на дискретний момент часу;

$Q_{Hx}(t)$ – показники, які характеризують необхідну кількість матеріально-технічних засобів для якісного проведення заходів індивідуальної підготовки на дискретний момент часу;

q_x – «вагові» коефіцієнти x -го виду матеріально-технічного засобу;

$X_в$ – кількість x -го виду матеріально-технічного засобу, що використовують під час проведення заходів індивідуальної підготовки;

$X_н$ – кількість x -го виду матеріально-технічного засобу, що необхідні для проведення заходів індивідуальної підготовки.

Рівень забезпеченості заходів індивідуальної підготовки навчальною матеріально-технічною базою $B_{3нмтб}(t)$, пропонується розраховувати за залежністю, яка враховує здатність d -го виду навчального об'єкту (засобу навчання) з урахуванням його важливості, забезпечити підготовку інструкторсько-викладацького складу до виконання визначених завдань:

$$B_{3нмтб}(t) = \frac{\sum_{d=1}^{D_з} H_{нмтбd}(t) \cdot q_d}{\sum_{d=1}^{D_н} H_{нмтбd}(t) \cdot q_d}, \quad (12)$$

де $H_{нмтбd}(t)$ – показник, який характеризує кількість d -их навчальних об'єктів (засобів навчання) на дискретний момент часу здатних забезпечити підготовку фахівців до виконання визначених завдань;

q_d – «ваговий» коефіцієнт важливості d -го навчального об'єкта (засобу навчання) НМТБ;

$D_з$ – кількість навчальних об'єктів (засобів навчання) НМТБ здатних забезпечити підготовку навчальної фахівців до виконання визначених завдань;

$D_н$ – загальна кількість навчальних об'єктів (засобів навчання) НМТБ визначена нормативними документами.

У цьому випадку удосконалено часткову методику оцінювання рівня організації індивідуальної підготовки суб'єктами підготовки як складової частини оцінювання ефективності індивідуальної підготовки у НЦ, де використовуються показники, які розкривають якість планування та достатність забезпечення заходів індивідуальної підготовки засобами інноваційних технологій навчання, що дозволяє оцінити вплив суб'єктів підготовки на проведення навчання об'єктами підготовки (Харагірло, 2018: с. 34-38; Нецадим, 2000: с. 16-20; Телелим, 2012: с. 134-140).

Багатокритеріальну задачу можна звести до однокритеріальної методом згортки часткових показників. Зазначені показники усіх рівнів можуть мати як рівну, так і різну значимість або вагомість. Тому під час їх згортки будуть застосовані відповідні «вагові» коефіцієнти. Розрахунок «вагових» коефіцієнтів проводився методом експертного оцінювання. Так як професійна компетентність військових фахівців та організація індивідуальної підготовки фахівців суб'єктами підготовки незалежні один від одного, а отже і їх показники незалежні, то для оцінювання ефективності індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі, $P_{ПК}(t)$ пропонується наведене представити таким чином:

$$P_{ПК}(t) = M_{П}(t) \cdot q_n + M_{Op}(t) \cdot q_{op}, \quad (13)$$

де, q_n ; q_{op} – «вагові» коефіцієнти часткових показників.

Кожен з часткових показників складається із сукупності показників, які характеризують і розкривають їх фізичний зміст та визначають відповідний рівень безрозмірною величиною. Залежно від встановлених нормативними документами вимог до системи оцінювання фахівців визначимо значення показників до узагальненого критерію $P_{ПК}(t)$. Оцінка з індивідуальної підготовки фахівців у навчальному центрі буде визначатися: «підготовлений», «частково підготовлений», «обмежено підготовлений», «не підготовлений».

Дослідження показують, що для переведення отриманої кількісної оцінки $P_{ПК}(t)$ в якісну пропонується використати шкалу, відповідно до якої кожній якісній оцінці відповідає кількісна величина $P_{ПК}(t)$ у певних межах. Шкала переведення кількісних оцінок в якісні наведена у табл. 1.

Таблиця 1

Шкала переведення кількісних оцінок в якісні

Оцінка за чотирибальною шкалою	Порогові значення		Відповідність критерію
	min	max	
«Відмінно»	0,8	1	«Підготовлений»
«Добре»	0,7	0,79	«Частково підготовлений»
«Задовільно»	0,6	0,69	«Обмежено підготовлений»
«Незадовільно»	0	0,59	«Не підготовлений»

Співставимо якісні оцінки з категоріями й визначимо відповідні порогові значення $P_{IC}(t)$. Отже, ефективність підготовки військових фахівців у навчальному центрі Збройних Сил України на оцінку «Підготовлений» матиме величину в межах $0,8 \leq P_{IC}(t) \leq 1$; «Частково підготовлений» – $0,7 \leq P_{IC}(t) \leq 0,79$; «Обмежено підготовлений» – $0,6 \leq P_{IC}(t) \leq 0,69$; «Не підготовлений» – $P_{IC}(t) \leq 0,59$.

Таким чином, критерієм ефективності фахової компетенції військових фахівців у навчальному центрі будемо вважати величину $P_{IC}(t) \leq 0,8$, яка відповідає оцінці «Підготовлений». Вибраний критерій має конкретний фізичний зміст та виражає величину

внеску ефективності індивідуальної підготовки військових фахівців у рівень досягнення професійної компетентності до виконання завдань за призначенням.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у нашому дослідженні запропоновано авторську методику оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України; розкрито теоретичні основи методології математичного моделювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальному центрі Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання. З урахуванням того, що оцінювання об'єктів індивідуальної підготовки відбувається за частковими показниками, обґрунтовано необхідність застосування системного підходу, який буде характеризуватися багатокритеріальною функціональною залежністю та передбачає багатокритеріальне оцінювання їх рівня підготовленості. Подальшого розвитку набув мультиплікативний підхід до агрегації частинних оцінок значущості показників ефективності та ступеня їхньої виразності в загальну оцінку, а саме характеристику показника ефективності підготовки та подальшу агрегацію цих оцінок у цілісний критерій підготовки військових фахівців. Для ілюстрування закономірності розподілу ступеня інтегративних оцінок розроблено критерій (узагальнений показник оцінки ефективності), який сприяє повному кількісно-якісному дослідженню індивідуальної підготовки військових фахівців у навчальних центрах Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективним може бути дослідження методики оцінювання рівня індивідуальної підготовки військових фахівців у збройних силах країн-партнерів НАТО.

Список використаних джерел і літератури

1. Барабаш Ю. Л. (1999). Основні теорії оцінювання ефективності складних систем: навч. посіб. (для юнаків та здобувачів наукового ступеня. Київ: НАОУ. 39 с.
2. Георгадзе О., Горбенко С., Харабара В. (2015). Методичний підхід щодо оцінювання якості програми індивідуальної підготовки артилерійських підрозділів. *Система озброєння і військова техніка*: наук. журнал Харківського університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. № 2(42). С. 68–70.
3. Георгадзе О. А. (2016). Методика оцінювання рівня ресурсного забезпечення заходів бойової підготовки військових частин. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*: зб. наук. праць НАОУ. № 3(27). С. 144–147.
4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 28.12.2016 р. № 498 «Про порядок розроблення (уточнення) стандартів індивідуальної та колективної підготовки Збройних Сил України».
5. Нецадим М. І. (2000). Сучасні педагогічні технології формування військового фахівця як творчої особистості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Київ, С. 16–20.
6. Телелим В. М., Приходько Ю. І. (2012). Проблемні питання подальшого розвитку системи військової освіти. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. праць. № 5(30). С. 134–140.
7. Харагірло В. Є. (2018). Сутність і структура готовності до інноваційної діяльності педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти. *Імідж сучасного педагога*. № 1(178). С. 34–38.

References

1. Barabash, Yu. L. (1999). *Osnovni teoriyi otsinyuvannya efektyvnosti skladnykh system* [Basic theories of evaluating the effectiveness of complex systems]: navch. posib. (dlya yunakiv ta zdobuvachiv naukovoho stupenya. Kyuyiv: NAOU [in Ukrainian].
2. Heorhadze, O., Horbenko S., Kharabara V. (2015). *Metodychnyy pidkhid shchodo otsinyuvannya yakosti prohramy indyvidualnoyi pidhotovky artyleriyskykh pidrozdiliv* [A methodical approach to assessing the quality of the program of individual training of artillery units]. *Systema ozbroynennya i viyskova tekhnika: nauk. zhurnal Kharkivskoho universytetu Povitryanykh Syl im. Ivana Kozheduba*, 2(42), 68–70 [in Ukrainian].
3. Heorhadze, O. A. (2016). *Metodyka otsinyuvannya rivnya resursnoho zabezpechennya zakhodiv boyovoyi pidhotovky viyskovykh chastyn* [Methodology for assessing the level of resource provision of combat training activities of military units]. *Suchasni informatsiyini tekhnolohiyi u sferi bezpeky ta oborony: zb. nauk. prats NAOU*, 3 (27), 144–147 [in Ukrainian].
4. *Nakaz Heneralnoho shtabu Zbroynykh Syl Ukrayiny vid 28.12.2016 r. № 498 «Pro poryadok rozroblennya (utochnennya) standartiv indyvidual'noyi ta kolektyvnoyi pidhotovky Zbroynykh Syl Ukrayiny»* [Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated 28.12.2016 No. 498 «On the procedure for developing (clarifying) the standards of individual and collective training of the Armed Forces of Ukraine»] [in Ukrainian].

5. Neshchadym, M. I. (2000). *Suchasni pedahohichni tekhnolohiyi formuvannya viyskovoho fakhivtsya yak tvorchoyi osobystosti* [Modern pedagogical technologies for the formation of a military specialist as a creative personality]. *Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metody navchannya u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy: zb. nauk. prats.* Kyiv, 16–20 [in Ukrainian].
6. Telelym, V. M., Prykhodko, Yu. I. (2012). *Problemni pytannya podalshoho rozvytku systemy viyskovoyi osvity* [Problematic issues of further development of the military education system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny: zb. nauk. prats.* 5(30), 134–140 [in Ukrainian].
7. Kharahirlo, V. Ye. (2018). *Sutnist i struktura hotovnosti do innovatsiyoi diyalnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiyno-tekhnichnoyi osvity* [The essence and structure of readiness for innovative activity of pedagogical workers of vocational and technical education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 1(178), 34–38 [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-057.175

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/92-99

Катерина Сідіропуло

аспірантка кафедри загальної педагогіки і

педагогіки вищої школи,

E-mail: Skatyff@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-1725-6857

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

Богдан Бандур

аспірант кафедри загальної педагогіки і

педагогіки вищої школи,

E-mail: westmann1969@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6318-691X

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В МАГІСТРАТУРІ**

У статті з'ясовано сутність понять «тенденції», «професійно-педагогічна компетентність майбутнього викладача закладу вищої освіти». Розглянуто сучасну магістерську підготовку студентів як відкриту педагогічну систему, здатну до самоорганізації та саморозвитку. Проаналізовано сучасний зарубіжний досвід та особливості професійної підготовки майбутніх викладачів в магістратурі (Великої Британії, Німеччини, США). Доведено, що вивчення тенденцій розвитку освітніх систем у різних країнах світу дозволяють переосмислити концепцію професійної підготовки майбутніх викладачів; сучасні тенденції у системі вищої освіти потребують якісних змін у професійній підготовці майбутніх викладачів закладів вищої освіти й окреслюють для них нові вимоги й обов'язки, напрями діяльності щодо отримання інноваційної інформації, застосування педагогічних технологій, навчання упродовж свого життя. Виокремлено та охарактеризовано основні тенденції професійної підготовки майбутніх викладачів у магістратурі: варіативність та постійне оновлення магістерських програм; збільшення практичної складової професійної підготовки; нові запити щодо формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього викладача і розширення його функцій; зростання вагомості самоосвітньої складової; введення інноваційних методів і технологій в практику професійної підготовки майбутніх викладачів. Визначено, що сучасні тенденції стають орієнтирами для удосконалення організації освітнього процесу в магістратурі в процесі професійної підготовки майбутніх викладачів.

Ключові слова: тенденції, професійно-педагогічна компетентність майбутнього викладача закладу вищої освіти, зарубіжний досвід, магістратура, освітня програма, модернізація освіти, професійна підготовка, якість освіти.

Kateryna Sidiropulo

graduate student of the Department of General Pedagogy and

of higher school pedagogy,

E-mail: Skatyff@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-1725-6857

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav

(30 Sukhomlynskogo str., Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine)

Bohdan Bandur,

graduate student of the department of general pedagogy and
of higher school pedagogy,

E-mail: westmann1969@gmail.com

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6318-691X

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav

(30 Sukhomlynskogo str., Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine)

MODERN TRENDS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF MASTER DEGREE IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The essence of the next concepts: “tendencies”, “professional and pedagogical competence of the future teacher of a higher education institution” is clarified in the article. The modern master apos’s training of students as an open pedagogical system capable of self-organization and self-development is considered in it. Modern foreign experience and features of professional training of future teachers in the master apos’s degree (Great Britain, Germany, and the USA) is analysed. It has been proven that the study of trends in the development of educational systems in different countries of the world allows us to rethink the concept of professional training of future teachers; modern trends in the system of higher education require qualitative changes in the professional training of future teachers of higher education institutions and outline for them new requirements and responsibilities, areas of activity for obtaining innovative information, using pedagogical technologies, that are being learned throughout their lives. The main trends in the professional training of future teachers of master apos’s degree are highlighted and characterized: variability and constant updating of master apos’s programs; increasing the practical component of professional training; new requests regarding the formation of the professional and pedagogical competence of the future teacher and the expansion of his functions; growing importance of the self-educational component; introducing innovative methods and technologies into the practice of professional training of future teachers. It was determined that modern trends become guidelines for improving the organising of the educational process of master apos’s degree in the process of professional training of future teachers.

Key words: trends, professional-pedagogical competence of the future teacher of a higher education institution, foreign experience, master apos’s degree, educational program, modernization of education, professional training, quality of education.

Постановка проблеми. У системі вітчизняної вищої школи майбутні викладачі зазвичай здобувають освіту в магістратурі (*другий рівень вищої освіти*), куди вони вступають після закінчення бакалаврату (*перший рівень вищої освіти*). Здавалось би, що за чотири роки навчання на бакалавраті студенти отримали достатній рівень педагогічних знань при засвоєнні психолого-педагогічних дисциплін. Однак, практика доводить, що освітні програми останніх років сильно трансформувалися не в сторону збільшення годин педагогічно-методичної складової, а в сторону розширення фахових предметів спеціальності. Отже, такі важливі для майбутнього викладача практичні уміння і навички недостатньо формуються у процесі навчання на бакалавраті. Окрім того, вступ до магістратури на основі єдиного випускного іспиту (ЄВІ) з англійської мови, із знанням якої у студентів також виникають труднощі, обмежує кількість магістрантів, що можуть отримати професійну кваліфікацію викладача закладу вищої освіти. Отже, сьогодні до магістратури вступають тільки найкращі студенти, які закінчили бакалаврат, тому кількість магістрантів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки постійно зменшується на відміну від зарубіжних країн, де ця спеціальність є престижною. Так, Н. Варга зауважує: «В останні роки спостерігається тенденція до зростання кількісних і якісних показників у сфері професійно-педагогічної підготовки фахівців вищої школи США. Відбувається широкомасштабна підготовка магістрів і докторів за спеціалізацією «Освіта» і, зокрема, «Вища освіта». Близько 90 американських університетів провадять підготовку за цим напрямом» (Варга Н. І., 2019: с. 28).

Отже, у розвинутих країнах світу, таких як США престижність професії викладача зростає у зв'язку зі збільшенням кількості університетів. В Україні кількісний склад магістрантів, особливо майбутніх викладачів, зменшується за рахунок зменшення у країні закладів вищої освіти (ЗВО) й помірній заробітній платі викладачів, яка наближена до зарплати вчителя загальних закладів середньої освіти (ЗЗСО). На нашу думку, така ситуація із підготовкою майбутніх викладачів в Україні не є обґрунтованою, бо саме від їх освіченості й компетентності залежить якість підготовки студентів у закладах вищої освіти. Професійну підготовку майбутніх викладачів ЗВО потрібно оновлювати з врахуванням сучасних світових тенденцій.

Сьогодні магістратура виступає як складова системи ступеневої освіти для підготовки науково-педагогічних, наукових та керівних кадрів із поглибленими теоретичними та спеціальними знаннями, практичними вміннями, навичками творчої дослідницької діяльності в ЗВО.

Погоджуємося з науковою позицією Н. Батечко, яка сучасну магістерську підготовку розглядає як відкриту педагогічну систему, здатну до самоорганізації та саморозвитку (Батечко Н., 2017: с. 54). Саме в такій системі відбуваються позитивні зміни з урахуванням сучасних тенденцій професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО. Тенденції, як можливість тих чи інших подій розвиватися в певному напрямку, обумовлюють алгоритм подальших кроків щодо модернізації освітнього процесу. Вивчення сучасних тенденцій розвитку освітніх систем у різних країнах світу, міжнародних стандартів дозволяє переосмислити концепцію професійної підготовки майбутніх викладачів, якість якої потребує постійного підвищення. Визначені тенденції стають орієнтирами для удосконалення організації освітнього процесу в магістратурі в процесі професійної підготовки майбутніх викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки майбутніх викладачів в магістратурі розглядається у працях таких науковців як Н. Батечко, М. Головань, Н. Дем'яненко, Н. Мирончук та ін. Зарубіжний досвід професійної підготовки викладачів вищої школи в магістратурі висвітлюється у працях таких вчених як Н. Варга, М. Криштанович, С. Криштанович, О. Проценко, Н. Савченко, М. Сахно, М. Merkt та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості організації процесу професійної підготовки майбутніх викладачів у різних країнах світу; визначити сучасні тенденції щодо підвищення якості освіти в магістратурі у процесі підготовки майбутніх викладачів в українських ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Дослідження провідних тенденцій у системі вищої освіти в практиці як вітчизняної, так і зарубіжної педагогіки орієнтовані на визначення основних положень модернізації освітньої галузі. Так, Н. Мирончук серед тенденцій, які зумовлюють потребу якісних змін у підготовці викладачів вищої школи, виокремлює наступні:

1. Становлення планетарного комунікативного простору, в якому інтенсифікуються процеси професійного спілкування (*наукова співпраця, академічний обмін, стажування*), у тому числі й іноземною мовою.

2. Неперервне розширення функцій професійної діяльності викладачів, що пов'язане з соціальними умовами, з розвитком науки та виробництва, новими освітніми практиками у вищій освіті.

3. Виникнення нових та зміна існуючих сфер трудової діяльності, що зумовлює появу нових запитів щодо компетентності фахівця, зміну вимог до його професійних та особистісних характеристик.

4. Введення інноваційних практик і технологій в освіту, що потребує підвищення рівня компетентності викладачів закладів вищої освіти.

5. Зростання вагомості самоосвітньої складової задля удосконалення власного професіоналізму та пошуку й упровадження інноваційних технологій, нових методів роботи в умовах переорієнтації професійної діяльності зі знаннево орієнтованої парадигми до смислової домінанти мислення, інтелекту.

6. Функціонування особливого типу комунікації, який створює специфічне соціальне середовище з певним типом цінностей.

7. Розширення можливостей і потреб особистісного розвитку людини, зростання потреби її особистісної та професійної самоорганізації (Мирончук Н., 2018: с. 146-172).

Н. Савченко, вивчаючи досвід професійної підготовки магістрів ЗВО *Німеччини*, засвідчує наявність *наступних тенденцій*, серед яких: варіативний підхід; акцент на сучасні досягнення науки та інноваційні процеси у сфері практичної діяльності; провадження інноваційних технологій навчання; автономність ЗВО; міжнародна інтеграція; підготовка майбутніх фахівців до здійснення практичної діяльності на макрорівні, до викладацької діяльності у ЗВО або продовження навчання у докторантурі (Савченко Н., 2022: с. 77). Отже, вказані тенденції орієнтовані на: *варіативність та постійне оновлення магістерських програм; збільшення практичної складової професійної підготовки; нові запити щодо формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього викладача і розширення його функцій; зростання вагомості самоосвітньої складової; введення інноваційних методів і технологій в практику професійної підготовки майбутніх викладачів*. Перелік виокремлених тенденцій, що сприяють удосконаленню процесу професійної підготовки майбутніх викладачів у ЗВО, можна продовжити, але, на нашу думку, саме означені спрямування в діях є основними для якісних змін освітнього процесу магістратури.

Охарактеризуємо визначені тенденції. Перша – *варіативність та оновлення магістерських програм* означає постійні зміни освітніх програм (ОП) із урахуванням індивідуальних потреб студентів, запитів суспільства і роботодавців. Так, особливості розвитку магістерських програм у системі вищої освіти *Великої Британії* полягає в індивідуальному компонуванні навчальних програм, побудові програм з курсів наявних в університеті і пропонованих здобувачам на замовлення. До складу освітніх програм підготовки майбутніх викладачів входять обов'язкові та факультативні дисципліни; основна тематика навчальних програм стосується ролі викладача вищої школи, основ процесу навчання студентів, оцінювання їх знань, умінь та навичок. У ОП звертається увага на техніки, методи і форми викладання у вищій школі, організацію особистісно зорієнтованого навчання; філософію викладання; академічну доброчесність студентів і запобігання плагіату у науковій діяльності; розвиток рефлексії; організацію науково-дослідницької роботи тощо. Аналогічні освітні компоненти ОП підготовки майбутніх викладачів реалізуються і у вітчизняних ЗВО. Як зазначає Н. Мирончук, із однієї сторони в магістратурі апробуються перші наукові результати у процесі роботи над кваліфікаційною працею, з іншої – відбувається підготовка кадрів для педагогічної діяльності. Відтак, навчання в магістратурі реалізує три функції: *освітню* – набуття студентами необхідних для виконання професійно-педагогічної діяльності знань, умінь та навичок; *науково-дослідницьку* – навчання магістрантів дослідницькій діяльності; *професійну* – готує випускників до виконання професійних функцій викладача (Мирончук Н., 2018: с. 99-100). Індивідуальна траєкторія навчання кожного магістранта визначається блоком вибіркового дисциплін, які студенти можуть обрати зі своєї та інших програм. Отже, означена тенденція притаманна як зарубіжним, так і вітчизняним ЗВО, хоча в них можуть бути й свої особливості вступу і навчання в магістратурі (*конкурсний відбір, організація навчання й контролю, наявність практичного досвіду тощо*).

Другою тенденцією є *збільшення практичної складової професійної підготовки*. Загальновідомо, що практична складова магістерських ОП за кордоном значно більша, ніж вітчизняна. Так, М. Сахно виокремлює такі основні практичні вміння, що здобуваються в магістратурі *Великої Британії*, а саме: викладачам необхідно використовувати відповідні оптимальні методи та форми навчання, включаючи і новітні технології, розвивати незалежний творчий підхід до викладання між педагогічною теорією, науковими дослідженнями та власним педагогічним досвідом, проводити власні дослідження та втілювати їх у практику. Саме до таких видів діяльності, як зазначає ця дослідниця, готують магістерські програми підготовки викладачів вищої школи Великої Британії (Сахно М., 2013: с. 258). Зрозуміло, що кількість годин педагогічної практики обумовлюють наявність практичних умінь і навичок, що гарантує магістрантам ефективну професійну викладацьку діяльність. Тому збільшення практичної складової професійної підготовки магістрантів є потребою часу. Однак і вітчизняна і зарубіжна

магістратура, як зазначає О. Проценко, мають практичну спрямованість, розвивають навички самостійного навчання, творчого потенціалу, готовності до здійснення самоосвіти, професійного розвитку та навчання впродовж життя (Проценко О., 2015: с. 245). У процесі практичної професійної підготовки магістрантів формуються й професійні якості майбутніх фахівців. Це підтверджує Н. Дем'яненко, яка виокремлює із позиції роботодавців найбільш затребувані *якості фахівців, що повинні формуватися на магістерському рівні підготовки*: професійна мобільність і самостійність; готовність і здатність приймати швидкі й нестандартні рішення; вміння швидко реагувати на неочікувані ситуації; здатність швидко адаптуватися до нових соціально-економічних умов; високий рівень концентрації, розподілу і стійкості уваги; готовність змінювати плани, способи розв'язання завдань під впливом зовнішніх факторів; комунікативність і соціально-професійна відповідальність; здатність приймати і впроваджувати нове на практиці (Дем'яненко Н., 2013: с. 133). Саме означені здатності, які виділяє Н. Дем'яненко для підготовки фахівців в магістратурі є, на нашу думку, основою формування професійної компетентності майбутніх викладачів.

Тому третьою тенденцією ефективної професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО саме є – *нові запити щодо формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього викладача і розширення його функцій*. У 2005 році, як зазначає Е. Карветі (E. Karweti), Європейським парламентом оприлюднено рекомендації щодо визначення головних компетентностей, однією з яких стала й *професійно-педагогічна компетентність*, що дозволяє особистості усвідомлювати та використовувати можливості для саморозвитку, визначення цілей та стратегій якісної освіти, а також способів навчання (Karweti E., 2014). М. Криштанович, С. Криштанович *професійно-педагогічну компетентність викладача* розуміють як наявність у нього не стільки значного обсягу знань і досвіду, скільки вмінь актуалізувати накопичені знання і вміння, у потрібний момент їх використовувати у процесі реалізації своїх професійних функцій у закладі вищої освіти (Криштанович М., Криштанович С., 2020: с. 21). Враховуючи багатоаспектність діяльності викладача ЗВО можна стверджувати, що його професійно-педагогічну компетентність М. Криштанович, С. Криштанович розглядають на рівні виконання своїх професійних обов'язків, що відображені в посадовій інструкції викладача. Основні функції професійної діяльності викладача М. Головань поділяє на *загально-педагогічні та загально-трудова*. Вчений підкреслює, що до *загально-педагогічних* можна віднести: інформаційну, мобілізаційну, розвивальну, орієнтирну. До *загально-трудова* функцій віднесено: проєктувальну, конструктивну, організаційну, комунікативну, дослідницьку, організаційну (Головань М. С., 2014: с. 80). Таким чином, науковці вбачають професійну компетентність педагогічних працівників у виконанні професійних функцій.

У визначенні поняття «*професійна компетентність викладача*» Л. Моторна наполягає на необхідності постійного самовдосконалення педагогів, їх творчості й відповідальності й характеризує цю дефініцію як інтегроване й комплексне явище, яке поєднує у собі професійно важливі й особистісні якості особистості (*знання, уміння та навички, показники загальної культури*), прагнення до безперервної самоосвіти та самовдосконалення, творче й відповідальне ставлення до своєї справи (Моторна Л.В., 2016: с. 250). Загальновідомо, що самоосвіта викладача є основною формою підвищення професійної педагогічної компетентності, що передбачає систематичне вдосконалення знань й узагальнення передового досвіду шляхом цілеспрямованої самоосвітньої роботи (*вивчення сучасної психолого-педагогічної літератури; підвищення загального рівня культури, ерудиції; ознайомлення із інноваційними освітніми технологіями; публікації наукових статей тощо*). М. Меркт (M. Merkt) – вчена із Університету прикладних наук Магдебурга-Стендаля в Німеччині, визначає основні напрямки самоосвіти викладачів за кордоном та підвищення їх педагогічної компетентності. Вона зауважує, що розвиток педагогічної компетентності в інституційному контексті вищої освіти має декілька вимірів. Сюди входить *індивідуальний, особистісний розвиток* на кар'єрному шляху. Іншим виміром є *інституційне закріплення педагогічної компетентності через програми безперервної освіти та навчання, оцінювання та розвиток якісних культурних контекстів*. Третій вимір передбачає

встановлення правових і процедурних рамок щодо здібностей викладачів у відповідних статутах, що керують закладами вищої освіти, й положеннях, що стосуються магістерських і докторських програм. Четвертим виміром є *розробка національних стандартів*, що базуються на компетенціях, яких зобов'язані дотримуватися університети (Merkt, M., 2017). Аналогічні підходи до самовдосконалення притаманні й викладачам вітчизняної вищої школи. Отже, *наступною тенденцією успішної професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО є зростання вагомості самоосвітньої складової, постійне самовдосконалення і самоосвіта.*

Швидкий розвиток сучасної педагогічної науки, збільшення потоку інформації підвищує вимоги до будь-якого професіонала щодо його професійної компетентності, потребує від кожної особистості прагнення й уміння наполегливо займатися самоосвітою і самовдосконаленням. Відмінною особливістю самоосвіти викладача ЗВО є не лише самовдосконалення в особистому та професійному плані, а й розвиток студентів, яких він навчає.

Останньою тенденцією є *введення інноваційних методів і технологій в практику професійної підготовки майбутніх викладачів*. Сьогодні вимагає модернізації освітнього процесу в умовах швидких змін, що напряду пов'язана з реформуванням та трансформацією освіти, спрямована на зміни щодо осучаснення освітніх підходів, розроблення й реалізацію нових цілей, завдань, стратегій. Модернізація освіти передбачає орієнтацію на освітні інновації як процесу створення, поширення, використання нових способів, знань, прийомів, підходів, технологій для одержання ефективного освітнього результату. Упровадження освітніх інновацій здійснюється у процесі інноваційної педагогічної діяльності, що розглядається відповідно до основних ідей відкритої освіти, ґрунтується на активності й індивідуальному підході до студентів, цифровізації професійної підготовки. Організація інноваційної діяльності залежить й від викладача та його індивідуальності, самосвідомості, здібностей, професіоналізму, що розглядається через призму використання різних методів навчання: репродуктивних (*пояснювально-ілюстративного, продуктивного*), продуктивних (*проблемного викладу знань, частково-пошукового, пошукового, дослідницького*) та методів стимулювання творчої активності магістрантів (*відкриття, розвивальних ігор, симуляцій, навчання у співробітництві, проектів, навчального тренінгу*) (Батечко Н., 2017: с. 57). Інноваційний розвиток освіти в сучасній Україні здійснюється із урахуванням певних принципів (*проекткування, безперервності, стратегічного інвестування, інноваційності освітнього середовища, випереджаючого розвитку*), на підставі яких відбуваються системні зміни в освітній галузі.

Висновки. Сучасні тенденції у системі вищої освіти потребують якісних змін у професійній підготовці майбутніх викладачів ЗВО й окреслюють для них нові вимоги й обов'язки, напрями діяльності щодо отримання інноваційної інформації, застосування педагогічних технологій, навчання упродовж свого життя. Основними тенденціями професійної підготовки майбутніх викладачів у магістратурі є: *варіативність та постійне оновлення магістерських програм; збільшення практичної складової професійної підготовки; нові запити щодо формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього викладача і розширення його функцій; зростання вагомості самоосвітньої складової; введення інноваційних методів і технологій в практику професійної підготовки майбутніх викладачів.*

Проведене дослідження не претендує на повне розв'язання зазначеної проблеми. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні тенденцій професійної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей.

Список використаних джерел і літератури

1. Батечко Н. (2017). Сучасні підходи добору методів навчання майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Сер.: Педагогіка. № 3 (58). С. 53–59.
2. Варга Н. І. (2019). Організаційні засади професійної підготовки викладача вищої школи США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. Вип. 2 (45). С. 26–30.
3. Головань М. С. (2014). Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. ст. Вип. 44. Ч. 3. С. 79–88.

4. Дем'яненко Н. М. (2013). Освітній простір педагогічного університету: Зміна пріоритетів. *Європейські педагогічні студії*. Вип. 3-4. С. 129–140.
5. Криштанович М., Криштанович С. (2020). Особливості формування професійно-педагогічної компетентності викладача закладу вищої освіти у провідних країнах Європи. *Освітні обрії*. № 1 (50). С. 18–21.
6. Мирончук Н. М. (2018). Професійна діяльність викладача вищої школи: суспільні виклики та проблеми змісту підготовки. *Професійна освіта: андрагогічний підхід*: монографія / кол. авторів; за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид. О. О. Євенок., С. 146–172.
7. Мирончук Н. М. (2018). Особливості змісту підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» («Педагогіка вищої школи») в Україні. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. № 3. Vol. 6. P. 99–103.
8. Моторна Л. В. (2016). Основні характеристики професійної компетентності викладача коледжу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 44. С. 247–250.
9. Проценко О. (2015). Професійна підготовка викладачів вищої школи в магістратурі: досвід європейських країн. *Освітологічний дискурс*. № 3 (11). С. 238–247.
10. Савченко Н. С. (2022). Порівняльна характеристика магістерських програм у закладах вищої освіти в Україні та за кордоном. *Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки*. № (206). С. 74–81. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-74-81>
11. Сахно М. В. (2013). Професійна підготовка майбутніх викладачів у магістратурі університетів Великої Британії. *Порівняльна професійна педагогіка*. № 1. С. 256–262.
12. Karweti E. (2014). Influence managerial ability of principals and factors affecting the motivation work on the performance of special-ed teacher. *Journal Educational Research*. Vol. 11, 2. P. 21–31.
13. Merkt M. (2017). The importance of academic teaching competence for the career development of university teachers: A comment from higher education pedagogy. *GMS Journal for Medical Education*. № 34 (4): Doc 48. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5654111/>

References

1. Batechko, N. (2017). Suchasni pidkhody doboru metodiv navchannia maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly v umovakh mahistratury [Modern approaches to the selection of training methods for future teachers of a higher school in the conditions of a master's degree]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka. Ser.: Pedahohika – Pedagogical process: theory and practice. Ser.: Pedagogy*, 3(58), 53–59 [in Ukrainian].
2. Varha, N. I. (2019). Orhanizatsiini zasady profesiinoi pidhotovky vykladacha vyshchoi shkoly SshA [Organizational principles of professional training of a teacher of a higher school in the USA]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Scope: Pedagogy. Social work*, 2(45), 26–30 [in Ukrainian].
3. Holovan, M. S. (2014). Profesiina kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Professional competence of a teacher of a higher educational institution]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser.: Pedahohika i psykholohiia – Problems of modern pedagogical education. Ser.: Pedagogy and psychology*, 44: 3, 79–88 [in Ukrainian].
4. Demianenko, N. M. (2013). Osvitnii prostir pedahohichnoho universytetu: Zmina priorytetiv [Educational space of a pedagogical university: Changing priorities]. *Yevropeiski pedahohichni studii – European pedagogical studies*, 3-4, 129–140 [in Ukrainian].
5. Kryshtanovych, M., Kryshtanovych, S. (2020). Osoblyvosti formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti vykladacha zakladu vyshchoi osvity u providnykh krainakh Yevropy [Peculiarities of the formation of professional and pedagogical competence of a teacher of a higher education institution in the leading countries of Europe]. *Osvitni obrii – Educational horizons*, 1(50), 18–21 [in Ukrainian].
6. Myronchuk, N. M. (2018). Profesiina diialnist vykladacha vyshchoi shkoly: suspilni vyklyky ta problemy zmistu pidhotovky [Professional activity of a teacher of a higher school: social challenges and problems of the content of training]. *Profesiina osvita: andrahohichni pidkhid: monohrafiia [Professional education: andragogical approach: a monograph]*, 146–172 [in Ukrainian].
7. Myronchuk, N. M. (2018). Osoblyvosti zmistu pidhotovky mahistriv spetsialnosti 011 «Osvitni, pedahohichni nauky» («Pedahohika vyshchoi shkoly») v Ukraini [Peculiarities of the content of master's training in specialty 011 «Educational, pedagogical sciences» («Higher school pedagogy») in Ukraine]. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*, 3: 6, 99–103 [in Ukrainian].
8. Motorna, L. V. (2016). Osnovni kharakterystyky profesiinoi kompetentnosti vykladacha koledzhu [The main characteristics of the professional competence of a college teacher]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 44, 247–250 [in Ukrainian].
9. Protsenko, O. (2015). Profesiina pidhotovka vykladachiv vyshchoi shkoly v mahistraturi: dosvid yevropeiskykh krain [Professional training of higher school teachers in the master's degree: experience of European countries]. *Osvitlohichni dyskurs – Educational discourse*, 3 (11), 238–247 [in Ukrainian].

10. Savchenko, N. S. (2022). Porivnialna kharakterystyka mahisterskykh prohram u zakladakh vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom [Comparative characteristics of master's programs in institutions of higher education in Ukraine and abroad]. *Naukovi zapysky. Ser.: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Ser.: Pedagogical Sciences*, (206), 74–81. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-74-81> [in Ukrainian].
11. Sakhno, M. V. (2013). Profesiina pidhotovka maibutnikh vykladachiv u mahistraturi universytetiv Velykoi Brytanii [Professional training of future teachers in the magistracy of universities in Great Britain]. *Porivnialna profesiina pedahohika – Comparative professional pedagogy*, 1, 256–262 [in Ukrainian].
12. Karweti, E. (2014). Influence managerial ability of principals and factors affecting the motivation work on the performance of special-ed teacher. *Journal Educational Research*, 11, 2, 21–31 [in English].
13. Merkt, M. (2017). The importance of academic teaching competence for the career development of university teachers: A comment from higher education pedagogy. *GMS Journal for Medical Education*, 34(4): Doc 48. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5654111/> [in English].

УДК 377:61]:613.96

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/100-107

Олена Солодовник

кандидат педагогічних наук, директор,

E-mail: director@nvmk.org.ua

ORCID iD: orcid.org/ 0000-0001-6151-4353

Новоград-Волинський медичний фаховий коледж

Житомирської обласної ради

(вул. І. Мамайчука, 10, Звягель, Житомирська обл., 11700, Україна)

Валерія Горбаченко

кандидат педагогічних наук, викладач,

E-mail: valerya.ischuk@nvmk.org.ua

ORCID iD: orcid.org/ 0009-0004-9374-1998

Новоград-Волинський медичний фаховий коледж

Житомирської обласної ради

(вул. І. Мамайчука, 10, Звягель, Житомирська обл., 11700, Україна)

**ГОЛОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ФАХОВОГО МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ**

У статті розглянуто особливості використання голографічного підходу щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища в медичному коледжі, який ґрунтується на актуалізації життєвого досвіду особистості, її інтелектуально-психологічного потенціалу з освітньою метою. Розглянуто здоров'язбережувальне середовище медичного коледжу як педагогічне, психологічне та соціальне оточення, під впливом якого відбувається процес активного формування в учасників освітнього процесу ціннісного ставлення до здоров'я та розвиваються навички і компетентності здорового способу життя. Доведено, що здоров'язбережувальні освітні середовища різних закладів освіти можуть відрізнятися в залежності від використання в них певного технологічного підходу до їх функціонування.

З'ясовано, що голографічний підхід сприяє актуалізації вітагенного досвіду, що відображає певний процес чи об'єкт у багатовимірному (не менше трьох проєкцій) просторі. Саме життєвий досвід найбільш суттєво впливає на особистість, визначаючи її систему поглядів, цінностей, переконань, поведінку людини. Тому в процесі формування здоров'язбережувального середовища медичного коледжу в нагоді стає вітагенне навчання та основні його прийоми: стартової актуалізації життєвого досвіду студентів; додаткового конструювання незакінченої освітньої моделі; тимчасової, просторової, змістової синхронізації освітніх проєкцій (факти, що викладаються із розкриттям зв'язків); творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів (встановлення зв'язків абстрактних фактів із реаліями сьогодення); вітагенного одухотворення об'єктів живої та неживої природи (її «олюднення» та ін.).

Визначено необхідність комплексного використання вітагенних і оздоровчих технологій у практиці створення здоров'язбережувального освітнього середовища медичного коледжу.

Ключові слова: *вітагенні технології, прийоми вітагенного навчання, голографічний підхід, здоров'язбережувальне освітнє середовище, фаховий медичний коледж.*

Olena Solodovnyk

candidate of pedagogical sciences, director,
E-mail: director@nvmk.org.ua
ORCID iD: orcid.org/ 0000-0001-6151-4353
Novohrad- Volynskyi Medical College
Zhytomyr Regional Council
(10 I. Mamaichuka St., Zvyagel, Zhytomyr region, 11700, Ukraine)

Valery Gorbachenko

Candidate of Pedagogical Sciences, teacher,
E-mail: valerya.ischuk@nvmk.org.ua
ORCID iD: orcid.org/ 0009-0004-9374-1998
Novohrad- Volynskyi Medical College
Zhytomyr Regional Council
(10 I. Mamaichuka St., Zvyagel, Zhytomyr region, 11700, Ukraine)

HOLOGRAPHIC APPROACH TO THE FORMATION OF A HEALTH-PRESERVING EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A PROFESSIONAL MEDICAL COLLEGE

The peculiarities of using a holographic approach to the formation of a health-preserving educational environment in a medical college, which is based on the actualization of the life experience of an individual, their intellectual and psychological potential with an educational goal are examined in the article. The health-preserving environment of a medical college as a pedagogical, psychological and social environment is considered, under the influence of which the process of active formation of valuable attitudes towards health takes place in the participants of the educational process, and the skills and competences of a healthy lifestyle are formed in it. The health-preserving educational environments of various educational institutions can differ depending on the use of a certain technological approach to their functioning are proved.

The holographic approach contributes to the actualization of the vitogen experience, which reflects a certain process or object in a multidimensional (at least three projections) space is determined. It is life experience that most significantly affects a person, determining their system of views, values, beliefs, and behavior. Therefore, in the process of forming a health-preserving environment of a medical college, vitogen education and its main techniques come in handy: initial actualization of students' life experience, additional construction of an unfinished educational model; temporal, spatial, substantive synchronization of educational projections (facts that are taught with the disclosure of connections); creative modelling of ideal educational objects (establishing connections between abstract facts and the realities of today); vitogenic spiritualization of objects of living and inanimate nature (its «humanization», etc.).

The necessity of complex use of vitogen and health technologies in the practice of creating a health-preserving educational environment of the medical college has been determined by the authors is determined.

Key words: *vitogenic technologies, method of vitogenic teaching, holographic approach, health-preserving educational environment, professional medical college.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російських окупантів на територію України кардинально змінило систему навчання в закладах фахової передвищої освіти, що зумовило перехід освітнього процесу в дистанційний та змішаний формати навчання. Однією із головних освітніх проблем змішаного формату навчання є невміння студентів самостійно навчатись. Результативними підходом до вирішення означеної проблеми є використання вітагенного навчання. Під час організації освітнього процесу при змішаному форматі навчання студенти та викладачі коледжу відчують вплив факторів, які негативно впливають на стан їх

здоров'я, а саме: стресові ситуації, пов'язані з обстрілами та відсутністю світла; підвищення психоемоційного напруження; виснаження адаптаційних резервів нервової, ендокринної та імунної систем молоді; зростання вірогідності їх захворювань і, як наслідок, часті порушення режиму праці, відпочинку, харчування, значну гіподинамію тощо. Отже, стан здоров'я студентської молоді та викладацького складу викликає занепокоєння та вимагає нагального вирішення означеної проблеми. Сьогодні питання здоров'я має особливе значення в умовах воєнного стану, оскільки значимості набувають задачі, що пов'язані зі збереженням життя молоді та подоланням впливу факторів, які насамперед викликають депресію.

Особливу увагу в фахових медичних коледжах потрібно приділяти процесам створення *здоров'язбережувального освітнього середовища*, де навчаються майбутні медичні працівники, які так необхідні на фронті. Особливості використання голографічного підходу щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища є актуальним і своєчасним, бо ґрунтується на ідеї досвіду, впливає на самовизначення й самоусвідомлення студентів, актуалізацію їх життєвого досвіду й інтелектуально-психологічного потенціалу. Виходячи з цього, є необхідним комплексно вивчити проблему формування здоров'язбережувального освітнього середовища фахового медичного коледжу на основі голографічного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі створення здоров'язбережувального освітнього середовища основна увага науковців приділяється проблемі здоров'язбережувальних технологій, зокрема, О. Ващенко (особливості використання здоров'язбережувальних технологій у освітньому процесі), І. Волкової (поняття та класифікація здоров'язбережувальних технологій), А. Ємець (використання здоров'язбережувальних технологій у роботі з майбутніми сімейними лікарями), О. Яцишина (використання здоров'язбережувальних технологій у гуманітарній підготовці майбутніх лікарів) та ін. Окремі питання функціонування здоров'язбережувального освітнього середовища окреслено в працях О. Антонової, В. Базарного, Ю. Бойчука, М. Гриньової, Л. Дрожик, В. Єфімової, О. Кабацької, І. Щербак та ін. Голографічний підхід в організації освітнього процесу і використання елементів вітагенного навчання розглядається у працях таких науковців як Т. Волобуєва, О. Іванова З. Курлянд, А. Кременчук, М. Шостка та ін. Водночас, практично недослідженим залишається питання створення здоров'язбережувального освітнього середовища фахового медичного коледжу на основі голографічного підходу.

Мета статті – проаналізувати особливості використання голографічного підходу щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища фахового медичного коледжу; запропонувати найефективніші прийоми збереження здоров'я в умовах професійної підготовки майбутніх медичних працівників у процесі вітагенного навчання.

Виклад основного матеріалу. Стратегічними напрямками Новоград-Волинського медичного фахового коледжу є система пріоритетів та ключових заходів в різних напрямках, які спрямовані на модернізацію та успішне функціонування в національному та світовому освітньому просторі. Важливим інструментом реалізації стратегічних напрямків співпраці, що спрямовані на забезпечення якісної організації підготовки фахівця, формування та просування позитивного іміджу коледжу в Україні та за її теренами є створення *здоров'язбережувального освітнього середовища*, котре передбачає наявність таких основних складових як: позитивне ставлення до освітнього процесу всіх його учасників; ефективна педагогічна взаємодія; створення комфортних і безпечних умов перебування студентів у коледжі; застосування здоров'язбережувальних технологій, сучасних форм і методів навчання; розвиток здоров'язбережувальної мотивації; формування практичних умінь здоров'язбереження.

І. Щербак, Л. Дрожик розглядають здоров'язбережувальне освітнє середовище як таке, в якому взаємодія всіх суб'єктів педагогічного процесу має своїм результатом їхнє духовне, інтелектуальне, моральне, естетичне, фізичне взаємозбагачення, сприяє розвитку екологічного потенціалу, самореалізації особистості, формує готовність до особистісного самовдосконалення, забезпечує реалізацію співтворчості в межах гуманістичної парадигми. *Показниками здоров'язбережувального освітнього середовища* ці науковці вважають: включеність у сумісну здоров'язбережувальну діяльність; гармонійність усіх суб'єктів педагогічного процесу; довіра і

висока вимогливість один до одного; інформованість суб'єктів педагогічного процесу про цілі, завдання та результати екологічної діяльності та позитивне ставлення до них; задоволеність приналежністю до колективу; сприятливий психологічний мікроклімат; демократичний стиль управління; стан емоційної задоволеності як результату сумісної діяльності; гарна матеріальна база (Щербак, Дрожик, 2020: 149-150). Отже, основою здоров'язбережувального освітнього середовища медичного коледжу виступають активна, групова здоров'язбережувальна діяльність студентів; сприятливий психологічний мікроклімат; демократичний стиль управління тощо.

Н. Пилюк розглядає здоров'язбережувальне середовище закладу освіти в різних аспектах, а саме: у *вузькому* – як дотримання санітарно-гігієнічних норм, повітряного та світлового режимів під час освітнього процесу. Водночас створення здоров'язбережувального середовища, на думку цього автора, має міждисциплінарний характер, оскільки втілює ідеї різних галузей наукових знань: педіатрії, гігієни, фізіології, психології, педагогіки, медичної екології, екології людини, соціології тощо. Тому існують різні точки зору щодо визначення цього поняття. У більш *широкому розумінні* здоров'язбережувальне середовище визначають як систему, що поєднує освітній процес, соціальний і предметний компоненти (Пилюк, 2021: с. 56). Отже, досліджувану дефініцію науковці розглядають у вузькому і широкому смислі слова. Погоджуємося із О. Кабацькою, що вчені трактують це поняття неоднозначно, зокрема визначаючи його як: сукупність певних умов і засобів; систему відповідних впливів; наявне й віртуальне оточення; комплекс оздоровчих заходів тощо (Кабацька, 2020: с. 169). Таким чином, здоров'язбережувальне освітнє середовище як цілісна система об'єднує освітній, соціальний та особистісний складові.

На нашу думку, *здоров'язбережувальне середовище медичного коледжу* – це педагогічне, психологічне та соціальне оточення, під впливом якого відбувається процес активного формування в учасників освітнього процесу ціннісного ставлення до здоров'я, навичок та компетентностей здорового способу життя.

Поділяємо точку зору Н. Пастухової, Ю. Садовниченко, В. М'ясоєдова, що на сьогоднішній день не існує єдиної універсальної системи здоров'язбереження, формування ціннісного ставлення до здоров'я, дотримання здорового способу життя. Основна відповідальність у вирішенні цієї проблеми покладена на сферу освіти, де за допомогою освітніх технологій, наповнених змістом здоров'язбереження, намагаються створити умови фізичного, психічного, соціального і духовного комфорту, формують ціннісне відношення до власного та суспільного здоров'я (Пастухова та ін., 2018: с. 357). Отже, здоров'язбережувальні освітні середовища різних закладів освіти можуть відрізнятися у залежності від використання в них певного технологічного підходу до їх функціонування.

Одним із різновидів сучасних технологій навчання є *вітагенні*. В основу формування *здоров'язбережувального середовища медичного коледжу* пропонуємо покласти вітагенне навчання з голографічним підходом.

Вітагенне навчання (від лат. *vitagenus*, а, um – той, що походить від життя) є різновидом організації освітнього процесу здобувачів, що засноване на актуалізації їх життєвого досвіду й інтелектуально-психологічного потенціалу. А. Кременчук доводить, що «згідно з концепцією вітагенного навчання індивідуальність розуміється як точка поєднання численних векторів руху. Думка – це повторення, відбиття цієї енергії, спрямованої вектором в одному напрямку. За аналогією з методом отримання векторних зображень такий підхід до розуміння індивідуальності називається *голографічним*. У вітагенному навчанні важлива цілісність та об'ємність особистості, а досягти цього можна, доповнивши векторами – вітагенним досвідом життєвих ситуацій» А.С., 2018: с. 146). Отже, голографічний підхід сприяє актуалізації вітагенного досвіду, що відображає певний процес чи об'єкт у багатовимірному (не менше трьох проєкцій) просторі.

З. Курлянд організацію навчання студентів за *голографічним підходом* вбачає у актуалізації наступних проєкцій: *вітагенної проєкції*, котру задає викладач для активізації довготривалої пам'яті здобувачів освіти шляхом постановки завдань студентам перед викладанням нового матеріалу за схемою: «студент => знання => викладач»; *стерео-проєкції* як інформація, що

йде від викладача, спирається на вже здобутий досвід студентів, її вектор: «викладач => знання => студент»; *голографічної проєкції* як інформації, яку можна і потрібно знаходити в різноманітних додаткових джерелах (вітагенному досвіді, інших знаннях, здобутих з книжок, ЗМІ, творах мистецтва і літератури, інтернет-джерелах тощо) (Курлянд З. Н., 2014: с. 112). О. Іванова виокремлює також *випереджальну проєкцію навчання*, що «запускає» когнітивно-діяльнісну функцію, яка має пропедевтичний характер і спонукає студентів до прогнозування результатів освітнього процесу, а також *освітню проєкцію*, котра накладається на *вітагенну* внаслідок того, що визначаються шляхи подальшого пізнання, усвідомлюються професійні перспективи і напрями професійного самовдосконалення (Іванова О. С., с. 2020).

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що саме життєвий досвід найбільш суттєво впливає на особистість, визначає її систему поглядів, цінностей, переконань, поведінку людини. Життєвий досвід – це інформація, що стає надбанням особистості та відкладається у резервах її довгострокової пам'яті для актуалізації у необхідних ситуаціях. Вона являє собою сплав думок, почуттів, учинків, прожитих людиною, які для неї є самодостатньою цінністю.

У процесі вітагенного навчання використовується ряд прийомів, на окремі із яких звернемо увагу в процесі формування здоров'язбережувального середовища у фаховому медичному коледжі.

Прийом стартової актуалізації життєвого досвіду студентів – з'ясування, яким запасом знань на рівні повсякденної свідомості володіють студенти перед організацією освітнього процесу. Реалізація цього прийому дає можливість визначити інтелектуальний потенціал як окремих студентів, так і колективу і групи, створити психологічну установку на одержання нової здоров'язбережувальної інформації. Технологія використання цього прийому пов'язана з кількома формами організації діяльності студентів, а саме:

- прямою постановкою запитання «Що ви знаєте про...?»;
- постановкою проблемного розв'язання якоїсь життєвої ситуації, яка впливає на здоров'я людини;
- актуалізацією вітагенного запасу практичних умінь, навичок у тому чи іншому виду діяльності;
- застосуванням письмових робіт студентів, у яких вони викладають вітагенні знання із наступним аналізом викладачем ступеня їхньої поінформованості в галузі певної навчальної дисципліни.

Ефективність цього прийому забезпечується такими *основними умовами*: відповідністю поставлених завдань актуалізації життєвого досвіду віковим можливостям студентів; актуалізацією вітагенного досвіду студентів, що супроводжується ситуацією їх успіху в освітній діяльності; можливістю отримати практичні навички здорового способу життя.

Прийом додаткового конструювання незакінченої освітньої моделі, що особливо ефективний у тих випадках, коли необхідно актуалізувати не лише вітагенні знання, а й творчий потенціал особистості, її здатність до самореалізації. Студентам пропонуються проблемні завдання: «Якби я був у такій ситуації, то я би...», «Зустріч із героєм, який втратив своє здоров'я на фронті», «Кілька запитань до сімейного лікаря» тощо.

Прийом тимчасової просторової, змістовної синхронізації освітніх проєкцій – виклад дидактичного матеріалу одночасно з розкриттям часових, просторових, змістовних зв'язків між фактами, подіями, явищами, що створюють голографічний ефект, дозволяють подивитися на ту чи ту подію з різних точок зору, проаналізувати її як цілісне явище. Вітагенний компонент виявляється не в засвоєнні знань, виробленні вмінь, а в об'ємному характері сприйняття освітнього предмета відповідно до «правди життя». У процесі формування здоров'язбережувального середовища медичного коледжу означений прийом використовується шляхом застосування міжпредметних зв'язків між навчальними дисциплінами з погляду на окремі питання медицини, висловлювання студентами власних поглядів щодо певних медичних проблем сучасності та їх вирішення (наприклад, проблеми профілактики ковіду).

Прийом вітагенних аналогій в освітніх проєкціях – використання життєвого досвіду студентів у плані історичних проєкцій. Наприклад, досвід відомих лікарів минулого в проєктах «Подорож у минуле медицини», «Медицина в зеркалі історії», «Лікарі минулого і сьогодення». Означений прийом необхідний у тих випадках, коли важливо показати значущість накопичення досвіду життя на відміну від життєвої інформованості. Цей прийом активно використовується під час переглядів і обговорення фільмів із медичної проблематики, ознайомлення із історією медицини при читанні відповідної літератури, у процесі аудиторної і позааудиторної роботи в фаховому медичному коледжі тощо.

Прийом творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів – надання студентам можливості побудувати у своїй уяві ідеальну модель освітнього об'єкта, матеріалами для якого послужив би, насамперед, вітагенний досвід, інформація, отримана у процесі навчання (Шостка, 2022: с. 75-77). У ракурсі формування здоров'язбережувального середовища медичного коледжу технологією творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів стають проєкти створення ідеальної лікарні, медичного пункту тощо.

Прийом вітагенного натхнення об'єктів живої й неживої природи та голографії освітнього процесу – «олюднення» об'єктів живої або неживої природи, надання їм людських якостей, мотивів дій для розкриття глибинного змісту освітніх зв'язків і процесів. Технологічне значення прийому полягає в тому, що студенти-медики самі створюють три проєкції, які забезпечують голографічний погляд – *вітагенну* (вектор від здобувачів освіти) при виборі об'єктів живої або неживої природи та їх оцінки; *стерео-проєкції* (вектор від викладача), що спирається на вже здобутий досвід студентів; *голографічну* (вектор із боку), що використовує додаткову інформацію про обраний об'єкт. Прикладом можуть стати такі завдання для студентів як: «Оцінити властивості природи з погляду здоров'язбереження особистості», «Запропонувати ефективні шляхи оздоровлення на природі», «Проаналізувати вплив природи на самопочуття особистості», «Визначити людські якості, що можуть бути притаманні природі як живому організму» тощо.

Отже, голографічний підхід вітагенного навчання сприяє накопиченню у студентів-медиків суб'єктивного досвіду здоров'язбереження. Використання різних прийомів вітагенного навчання надає можливість здобувачам освіти усвідомити накопичений людством культурний арсенал виховання, проявити свої творчі таланти і визначити власні підходи до життя.

Вважаємо, що вітагенні технології навчання у процесі створення здоров'язбережувального освітнього середовища медичного коледжу ефективно використовувати в комплексі з такими оздоровчими технологіями як:

- нормування навчального навантаження та профілактику перевтоми студентів-медиків технологіями індивідуального таймінгу виконання різних завдань;
- розробку та проведення тренінгів із формування в студентів-медиків навичок ведення здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок;
- контроль за виконанням санітарно-гігієнічних норм організації освітнього процесу;
- медико-психолого-педагогічний моніторинг стану здоров'я, фізичного і психічного розвитку студентів;
- використанню різних засобів і форм фізичного виховання студентів (*змагання, ігри, турніри, конкурси, квести, дні здоров'я*);
- посилення діяльності психологічної служби медичного коледжу (психологічна діагностика, психологічне консультування, психологічна просвіта) та ін.

Висновки. Отже, лише така багатоаспектна робота у різних напрямках і використання усіх зазначених різновидів технологій навчання може призвести до створення цілісного здоров'язбережувального освітнього середовища фахового медичного коледжу, що базується на свідомому ставленні студентів до здоров'я, на отриманні необхідних знань, умінь і навичок фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я. Голографічний підхід сприяє актуалізації вітагенного досвіду, що відображає певний процес чи об'єкт у багатовимірному (не менше трьох проєкцій) просторі. Саме життєвий досвід найбільш суттєво впливає на особистість, визначаючи її систему поглядів, цінностей, переконань, поведінку людини. Тому в

процесі формування здоров'язбережувального середовища медичного коледжу в нагоді стає вітагенне навчання та основні його прийоми: додаткового конструювання незакінченої освітньої моделі; часової, просторової, змістової синхронізації освітніх проєкцій (факти, що викладаються із розкриттям зв'язків); вітагенних аналогій (встановлення зв'язків абстрактних фактів із реаліями сьогодення); вітагенного одухотворення об'єктів живої та неживої природи (її «олюднення» та ін.). Вважаємо, що вітагенні технології навчання у процесі створення здоров'язбережувального освітнього середовища медичного коледжу ефективно використовувати в комплексі з оздоровчими технологіями.

Список використаних джерел і літератури

1. Іванова О. С. (2020). Вітагенні технології навчання у вищому технічному навчальному закладі. *Управління якістю підготовки фахівців*. URL: <http://mx.ogasa.org.ua/bitstream/123456789/8835/1>
2. Кабацька О. В. (2020). Система формування здоров'язбережувального освітнього середовища в класичних університетах: дис. ... доктора пед. наук: за сп. 13.00.07 – «Теорія та методика виховання» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» МОН України. Харків, 533 с.
3. Кременчук А. С. (2018). Наукове обґрунтування педагогічних технологій формування полікультурної компетентності іноземних студентів-медиків у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. № 1 (15). С. 143–149.
4. Курлянд З. Н. (2014). Вітагенна технологія формування професійної ідентичності майбутнього вчителя. *Наука і освіта*. № 10. С. 111–115.
5. Пастухова Н. Л., Садовниченко Ю. О., М'ясоєдов В. В. (2018). Здоров'язбережувальні аспекти педагогічних технологій. *Сучасні здоров'язбережувальні технології*: монографія за загальною редакцією Ю. Д. Бойчука. Харків: Оригінал, С. 350–360.
6. Пиллюк Н. В. (2021). Підготовка майбутніх соціальних педагогів до реалізації здоров'язберігаючих технологій у спеціальних загальноосвітніх закладах: дис. ... канд. пед. наук: за сп. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» (011 – Освітні, педагогічні науки) / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 342 с.
7. Скрипник Л. М. (2018). Здоров'язбережувальні технології у системі підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*: зб. наук. праць / ред. кол. ; гол. ред. Л. М. Рибалко. Полтава, Вип. 4. С. 36–42.
8. Шостка М. (2022). Використання елементів вітагенного навчання на заняттях з української літератури. *Українська мова і література в школі*. № 74-75. С. 73–77.
9. Щербак І. М., Дрожик Л. В. (2020). Здоров'язбережувальне освітнє середовище та його роль у формуванні еколого-валеологічної культури молоді. *Формування компетентності індивідуального здоров'язбереження: теорія і практика в освітніх процесах*: монографія. Київ: «Майстерні магістеріуму», С. 145–151.
10. Яцишина О. В. (2020). Здоров'язбережувальні технології у гуманітарній підготовці майбутніх лікарів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка, соціальна робота*. Вип. 35. С. 197–199.

References

1. Ivanova, O. S. (2020). Vitahenni tekhnolohii navchannia u vyshchomu tekhnichnomu navchalnomu zakladi [Vitagenic learning technologies in a higher technical educational institution]. *Upravlinnia yakistiu pidhotovky fakhivtsiv*. URL: <http://mx.ogasa.org.ua/bitstream/123456789/8835/1> [in Ukrainian].
2. Kabatska, O. V. (2020). Systema formuvannia zdoroviazberezhualnoho osvitnoho seredovyshcha v klasychnykh universytetakh [The system of forming a health-preserving educational environment in classical universities]: dys. ... doktora ped. nauk: za sp. 13.00.07 – «Teoriia ta metodyka vykhovannia» / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody MON Ukrainy; Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» MON Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kremenchuk, A. S. (2018). Naukove obgruntuvannia pedahohichnykh tekhnolohii formuvannia polikulturnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv-medykiv u protsesi vyvchennia dystsyplin humanitarnoho tsykladu [Scientific substantiation of pedagogical technologies for the formation of multicultural competence of foreign medical students in the process of studying the disciplines of the humanitarian cycle]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Ser.: «Pedahohika i psykhologhiia». Pedahohichni nauky – Bulletin of the Alfred Nobel University. Series: «Pedagogy and Psychology»*. *Pedagogical sciences*, 1 (15), 143–149 [in Ukrainian].
4. Kurliand, Z. N. (2014). Vitahenna tekhnolohiia formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnoho vchytelia [Vitagenic technology for the formation of the professional identity of the future teacher]. *Nauka i osvita – Science and education*, 10, 111–115 [in Ukrainian].
5. Pastukhova, N. L., Sadovnychenko, Yu. O., Miasoiedov, V. V. (2018). Zdoroviazberezhualni aspekty pedahohichnykh tekhnolohii. Suchasni zdoroviazberezhualni tekhnolohii [Health-preserving aspects of pedagogical technologies]: monohrafiia za zahalnoiu redaktsiieiu Yu. D. Boichuka. Kharkiv: Oryhinal, 350-360 [in Ukrainian].

6. Pyliuk, N. V. (2021). *Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do realizatsii zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii u spetsialnykh zahalnoosvitnikh zakladakh* [Preparation of future social pedagogues for the implementation of health-preserving technologies in special general educational institutions]: dys. ... kand. ped. nauk: za sp. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» (011 – Osvitni, pedahohichni nauky) / Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. Rivne [in Ukrainian].
7. Skrypnyk, L. M. (2018). *Zdoroviazberezhualni tekhnolohii u systemi pidhotovky maibutnikh kvalifikovanykh fakhivtsiv* [Health-saving technologies in the system of training future qualified specialists]. *Humanitarnyi visnyk Poltavskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Yurii Kondratiuka – Humanitarian Bulletin of Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic*, 4, 36–42 [in Ukrainian].
8. Shostka, M. (2022). *Vykorystannia elementiv vitahennoho navchannia na zaniattiakh z ukrainskoi literatury* [The use of elements of vitamin education in classes on Ukrainian literature]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 74–75, 73–77 [in Ukrainian].
9. Shcherbak, I. M., Drozhyk, L. V. (2020). *Zdoroviazberezhualne osvitnie seredovyshe ta yoho rol u formuvanni ekoloho-valeolohichnoi kultury molodi* [Health-preserving educational environment and its role in the formation of ecological and valeological culture of youth]. *Formuvannia kompetentnosti indyvidualnoho zdoroviazberezhennia: teoriia i praktyka v osvitnikh protsesakh: monohrafiia*. Kyiv: «Maisterni mahisteriumu», 145–151 [in Ukrainian].
10. Iatsyshyna, O. V. (2020). *Zdoroviazberezhualni tekhnolohii u humanitarnii pidhotovtsi maibutnikh likariv* [Health-saving technologies in the humanitarian training of future doctors]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Pedahohika, sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Ser: Pedagogy, social work*, 35, 197–199 [in Ukrainian].

УДК: 373(569.4)

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/108-114

Ольга Шапран

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи,
olia.shapran@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7514-6632>
Researcher ID: DKE-9830-2022
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ІЗРАЇЛЮ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасну систему шкільної освіти в Ізраїлі, що поділена на цикли (початковий, середній, старший) і спрямована на підготовку молоді до відповідального життя в демократичному суспільстві, де разом проживають люди з різним етнічним походженням, релігією, культурою, політичними поглядами, моральними устоями. Визначено особливості організації освітнього процесу у таких типах ізраїльських шкіл як державні, з релігійним ухилом, державно-релігійні, приватні. Доведено, що шкільна освіта Ізраїлю заснована на єврейських цінностях, на любові до своєї землі, рівності, соціальній гармонії, гуманізмі, універсалізмі, на принципах свободи і терпимості, толерантності.

Вивчення досвіду навчання молоді на єврейських цінностях в Ізраїлі дозволило визначити шляхи покращення освіти у закладах загальної середньої освіти України в період воєнних дій у державі (розширення демократичності як цінності і можливості для учнів обирати навчальні дисципліни та формувати індивідуальну траєкторію особистісного розвитку школярів; орієнтація освітнього процесу ЗЗСО на особистісно орієнтований підхід до учнів, зменшення кількості годин в українських школах на різних циклах навчання від початкової та базової освіти до профільної середньої освіти, більш ґрунтовне визначення спеціалізації школярів в ліцеях і старшій школі не лише за отриманими оцінками з окремих навчальних дисциплін, але й результатами спеціальних психологічних тестів, що визначають їх нахили; доповнення формальної освіти дітей в українських школах неформальною освітою, приділення значної уваги розвитку стресостійкості та запобіганню депресивних станів у молоді, ораторському мистецтву і комунікативній культурі з використанням інтерактивних технологій та інноваційних форм навчання (тренінги, індивідуальні консультації, психологічна допомога); розвиток патріотизму учнів шляхом залучення їх до громадських молодіжних організацій, покращення довійськової підготовки в школі.

Доведено, що акт прийняття рішення учнем у конкретній ситуації тісно пов'язаний з громадянськими і особистісними цінностями суб'єктів освітньої діяльності.

Ключові слова: шкільна освіта Ізраїлю, моральні цінності, заклади загальної середньої освіти України, особистісно орієнтований підхід, демократичність, рівність, соціальна гармонія, гуманізм, універсалізм.

Olga Shapran

doctor of pedagogical sciences, professor,
Head of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy,
Email: olia.shapran@gmail.com
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-7514-6632
Researcher ID: DKE-9830-2022
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav,
(Sukhomlinskoho. st, 30, Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine)

VALUABLE ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM IN ISRAEL: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article examines the modern system of school education in Israel, which is divided into cycles (primary, middle, senior) and is aimed at preparing young people for a responsible life in a democratic society, where people of different ethnic origins, religions, cultures, political views, morals live together. The peculiarities of the organization of the educational process in such types of Israeli school foundations as state, with a religious bias, state-religious, and private are determined. The article proves that school education in Israel is based on Jewish values, on love for one's land, equality, social harmony, humanism, universalism, on the principles of freedom and tolerance.

The study of the experience of training young people of Jewish values in Israel made it possible to determine ways to improve education in general secondary education institutions of Ukraine during the period of hostilities in the state (expansion of democracy as a value and the opportunity for students to choose academic disciplines and form an individual trajectory of personal development of schoolchildren; orientation of the educational process of schools on a person-oriented approach to students, a reduction in the number of hours in Ukrainian schools in various cycles of education from primary and basic education to specialized secondary education, a more thorough determination of the specialization of students of high schools not only based on the obtained grades from individual academic disciplines, but also on the results of special psychological tests that determine their inclinations; supplementing the formal education of children in Ukrainian schools with informal education, paying significant attention to the development of stress resistance and prevention of depressive states in young people, public speaking and communicative culture using interactive technologies and innovative forms of education (trainings, individual consultations, psychological assistance); development of students' patriotism by involving them in public youth organizations, improving pre-military training at school.

It is proven that the act of making a decision by a student in a specific situation is closely related to the civic and personal values of subjects of educational activity.

Keywords: *school education in Israel, moral values, general secondary education institutions of Ukraine, person-oriented approach, democracy, equality, social harmony, humanism, universalism.*

Постановка проблеми. Реалії сьогодення вимагають змін у освітній політиці навчання і виховання українських школярів. Активні воєнні бойові дії внаслідок вторгнення російських окупантів на територію України вимагають перегляду усталених підходів до навчання вітчизняних школярів та активного пошуку нових інноваційних підходів організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Особливу увагу науковці звертають на вивчення і аналіз досвіду організації системи освіти в країнах, де точаться воєнні дії. Такою країною є – Ізраїль, у якій існує Палестино-ізраїльський конфлікт, обумовлений зіткненням інтересів територіальних євреїв і арабів, що проживають в Палестині. Цей конфлікт багато десятиліть є джерелом політичної напруги та відкритих збройних зіткнень в означеному регіоні. Велика кількість ізраїльських школярів за весь цей період отримували освіту і навчилися жити під час війни. Особлива увага зверталася на виховання дітей на основі моральних цінностей. Так, у 1953 році у Законі про державну освіту визначено її головну мету – встановити базову освіту на основі цінностей ізраїльської культури й наукових досягнень, любові до батьківщини та лояльності до держави й народу Ізраїлю.

Практика організації ізраїльської системи шкільної освіти може стати в нагоді й українським школярам, які навчаються в умовах війни й прагнуть жити в Європейському Союзі, орієнтуються на європейські моральні цінності як певні зразки, вимоги, що надають можливість кожній людині оцінювати оточуючу реальність і приймати конкретні рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти організації системи шкільної освіти в Ізраїлі досліджено у працях таких вітчизняних науковців як Ю. Багно, Н. Бакуліна, Є. Демида, О. Золотарьова О. Карпенко, Г. Михайлишин, Л. Мандро, О. Сергійчук та ін.

Філософські та моральні основи ціннісного компонента освіти висвітлено у зарубіжних статтях таких вчених як І. Блау (I. Blau), С. Бі (X. Bi), Я. Кац (Y. Katz), Е. Перейра (A. Pereira), Г. В. Фулмер (G. W. Fulmer), М. Е. Хенг (M. A. Heng), Б. Чазан (B. Chazan) та ін.

Мета статті – проаналізувати процес організації шкільної освіти в Ізраїлі на основі певних моральних цінностей держави; визначити напрями запозичення позитивного досвіду країни для вітчизняної практики роботи в українських ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні система шкільної освіти в Ізраїлі налічує 1200 шкіл. В країні існують три типи шкіл: *державні, з релігійним ухилом (харедим) і державно-релігійні.*

У державних світських школах (*«бейт-сефер мамлахті»*), які фінансуються і працюють згідно програм Міністерства освіти, навчається понад 70 % дітей. У державних релігійних школах (*«бейт-сефер мамлахті даті»*) навчається близько 25 % усіх дітей. Вони також підпорядковані Міністерству освіти, ним фінансуються та працюють за тими ж програмами, що й державні світські школи, проте вивчаються й релігійні предмети. У початкових класах релігійних шкіл хлопчики та дівчата вчать разом (інколи – окремо), а в старших класах – навчання роздільне. В ортодоксально-релігійних школах системи незалежної освіти (*«хінух ацмаї»*) навчається 4-9 % дітей Ізраїлю. Ці заклади освіти частково фінансуються Міністерством, бо програми цих шкіл суттєво відрізняються від рекомендованих Міносвіти: основний наголос у них припадає на релігійні предмети за рахунок загальноосвітніх. Навчання в усіх класах відбувається роздільно (Бакуліна Н., 1999). Отже, принципова відмінність релігійних та державно-релігійних середніх навчальних закладів полягає у більш поглибленому вивченні Танаха (Тори), бо багато ізраїльтян належать до категорії ортодоксальних іудеїв, тому обирають для дітей таке навчання.

Отже, більшість ізраїльських учнів навчаються в державних школах за базовими міністерськими навчальними програмами. При цьому, в Ізраїлі досить оптимальним виглядає поєднання міністерського регулювання та шкільної автономії у формуванні навчальних програм. Міністерство освіти розробляє і затверджує базову навчальну програму, що складає 75 % від загальної навчальної програми школи. Окрім мовних навичок, математики, природничих наук, іудаїки, мистецтва, історії, фізичної підготовки, програма включає також громадянський блок. 25 % обсягу програми – додаткові дисципліни, які визначаються комітетом з освіти кожної школи. З одного боку, це забезпечує засвоєння студентами (в Ізраїлі вже школярів йменують студентами) необхідних базових знань із основних шкільних дисциплін, а з іншого – відповідає сутності автономії й потребам демократизації шкільної освіти (Освіта, що укріплює національну безпеку: досвід Ізраїлю для України, 2017). Отже, першою державною цінністю, яка обумовлює процес навчання дітей в школі є *демократичність* як можливість обирати навчальні дисципліни, участь у формуванні навчальної програми школи і роботі шкільного самоврядування.

У Ізраїлі існують й приватні школи (*демократичні; вальдорфські; школи Монтессорі; школи, що працюють за іноземними програмами; незалежні релігійні та арабські школи тощо*), які визнані Міністерством освіти та дотримуються державної програми, однак розробляють власну методику викладання, мережу дисциплін та підходів до навчання згідно з побажаннями батьків. Найбільш вагому роль відіграють так звані *«демократичні школи»* у яких навчаються більше 20 000 тисяч студентів із різних верств суспільства і ще тисячі стоять у довгих чергах, аби потрапити на навчання, незважаючи на те, що воно у цих школах значно дорожче (Israel. Overview of the education system. EAG 2022). Незалежно від обраного батьками типу навчання, шкільна освіта в Ізраїлі ведеться на івриті. Виняток складають дві мовні категорії: арабська і російська. Перші використовуються переважно для емігрантів-арабів, а російські школи в Ізраїлі є приватними і входять в систему додаткової, а не обов'язкової освіти. Таким чином, різноманітність ізраїльських шкіл відповідає потребам мультикультурного суспільства цієї держави.

Я. Кац (Y. Katz) відмічає, що релігійна освіта та виховання культурної спадщини, а також громадянська освіта є обов'язковими предметами, які вивчаються всіма верствами ізраїльського

населення. Студенти, які належать до всіх основних релігійних конфесій в ізраїльському суспільстві (*єврейська, мусульманська, християнська та друзька конфесії*), повинні вивчати власні унікальні релігійні традиції та спадщину, а також – спільні цінності, такі як *демократія, рівність, соціальна гармонія, гуманізм та універсалізм*, які сприймаються як сприяння зміцненню соціальної згуртованості (Katz Y., 2018: с. 176). Отже, ізраїльська система шкільної освіти базується і на таких державних цінностях як *рівність, соціальна гармонія, гуманізм, універсалізм*, які є переосмисленням накопиченого досвіду існування країни і вироблення нових орієнтирів суспільного розвитку.

Максимальний термін навчання у школах Ізраїлю складає 12 років, що поділений на три основні цикли:

- *початковий* («алеф-вав», від 6 до 12 років, із 1-го до 6-го класу);
- *середній* («хативат-бейнаим», від 12 до 15 років, із 7-го до 9-го класу);
- *старший* («хатіва-ельйона», від 15 до 18 років, із 10-го до 12-го класу).

У початковій школі Ізраїлю малюки вчаться як і в українських школах із 6 років. За початковий період (6 років) вони проходять програму, яку українські учні засвоюють за 3-4 роки. Спочатку ізраїльські учні практично не одержують домашніх завдань. Оцінка знань – за 100-бальною шкалою, але в молодших класах оцінок нема, щоб не травмувати дитячу психіку.

7-9-й класи – це проміжна ланка між початковою й середньою школою, де вивчається ряд обов'язкових предметів (*історія, іврит, математика, Танах (вивчення Торі) і предмет, що називається «розуміння прочитаного»*). У дев'ятому класі, після здачі іспитів, школярі вибирають собі напрямок за яким будуть вчитися далі: *природні дисципліни або театральне мистецтво, сільське господарство або астрологія* тощо.

В *11-му й 12-му класах* діти здають держіспити, результати яких заносяться в атестат зрілості – «багрут» (Bagrut). Це диплом із оцінками, отриманими за іспити упродовж 3-х років із основних дисциплін (*гебрейська мова, англійська мова, математика, єврейська література та культура*). При цьому кожний предмет має свій цифровий еквівалент – кількість одиниць. Щоб отримати «багрут», необхідно набрати хоча б 21 одиницю та щонайменше одну оцінку «5» (Багно Ю. М., Сергійчук О. М., 2018: с. 180). Іспит можна перездавати незліченне число раз, але не раніше чим через 10 місяців після попередньої спроби.

Навчання в школі з 6 до 14 років (1-9 класи) є обов'язковим, а з 15 до 16 років (10-12 класи) – за вибором. Згідно з офіційними правилами чи угодами, річна тривалість навчальних годин в Ізраїлі становить 846 годин на початковому рівні, 704 години на нижчому середньому рівні (загальні програми) і 650 годин на старшому середньому рівні (загальні програми) (Israel. Overview of the education system (EAG 2022)). Отже, кількість годин в ізраїльських школах на різних циклах навчання зменшується від початкового рівня до старшого.

Освіта в Ізраїлі орієнтована на британську освітню модель із урахування національних особливостей. У початкових класах процес навчання йде повільними темпами, щоб слабші учні до 6 класу вирівнялися із сильнішими. При цьому сильні учні навчаються без будь-якого напруження. Починаючи з 7-го класу процес навчання дещо прискорюється і в 10-12 класах вчитися стає набагато складніше. Дуже важливим етапом шкільної освіти є навчання у 9 класі. Від отриманих результатів залежить за яким напрямком («магама») студент навчатиметься далі: чи точним наукам і комп'ютеру, чи хімії і біології, чи іншим дисциплінам. Кожен школяр отримує брошуру, де вказано, які оцінки з предметів потрібно мати, щоб отримати бажану спеціалізацію. Окрім того, враховуються не лише отримані оцінки, але й результати 3-годинного іспиту за спеціальним психологічним тестом, що перевіряє загальний розвиток підлітків. Отже, дев'ятий клас є вирішальним у системі ізраїльської шкільної освіти, бо визначає напрями подальшого навчання молоді.

Уся система навчання в школах Ізраїлю – *особистісно орієнтована*. Як зазначають Г. Михайлишин і Л. Мандро, у центрі ізраїльських шкіл, як демократичної мережевої системи навчання, – *учень*, під якого підлаштовується програма навчання та виховання. Головними цілями є *щастя, мотивація та готовність дитини до самостійного навчання*. Учителю відіграє роль

фасилітатора, він ідентифікує можливості кожного учня, а вихованці обмінюються знаннями один із одним. Програма навчання складається із обов'язкових предметів та дисциплін за вибором, які можна вивчати на різних рівнях (одиницях). Така методика надає можливість формувати в дітей навички самостійного вибору та зацікавленості в результативності навчальної діяльності. Особистий вибір мотивує їх та спонукає до відповідальності. Учителі надають кожному учню індивідуальний письмовий відгук про його навчання, у якому висвітлюється рівень досягнень та сформованості навичок, а також перспективний план розвитку. Успіх освітньої системи вимірюється рівнем досягнення учнем власної мети (Михайлишин Г. Й., Мандро Л. О., 2021: с. 11-12). Результати досягнення школярами власної мети у дослідженні таких зарубіжних науковців як М. Е. Хенг (M. A. Heng), І. Блау (I. Blau), Г. В. Фулмер (G. W. Fulmer), С. Бі (X. Bi) та Е. Перейра (A. Pereira) експериментально доводять, що лише 1,57 % ізраїльської молоді не мають чіткої мети; ізраїльські студенти зазвичай зосереджуються на своїх власних проблемах (56 %), або більш орієнтовані на проблеми інших (44 %) (Heng M. A., Blau I., Fulmer G. W., Bi X. & Pereira A., 2017: р. 314-316). Отже, більшість ізраїльської молоді є цілеспрямованою на розв'язання власних і чужих проблем, досягнення поставлених життєвих цілей. Наявність і пошук мети ізраїльськими школярами (студентами) напряму впливає на їхні цінності та моральні погляди.

В Ізраїлі навчання побудоване на *неформальному підході*: діти вільно сперечаються з викладачами, можуть не погоджуватися із їх думкою, пропонувати власні ідеї, ініціативи і зміни для покращення освітнього процесу. Головні правила ізраїльських школярів – *«немає нічого неможливого», «я все можу», «все буде добре»*. Студенти постійно шукають способи і проявляють настирливість для досягнення власної мети, не бояться поразок. Крім того, у школах є спеціальні заняття із розвитку стресостійкості. Дитина повинна вміти реагувати на те, що відбувається навколо. Багато уваги приділяється тому, щоб навчити дітей виступати перед великою аудиторією. У школі також пояснюють як заволодіти увагою людей, тримати себе на публіці, як правильно говорити. Це вважається важливим для самореалізації в дорослому житті. Таким чином, з урахуванням стресової ситуації в суспільстві, пов'язаною із війною, значна увага в школах Ізраїлю відводиться *розвитку стресостійкості та запобіганню депресивних станів у молоді, ораторському мистецтву і комунікативній культурі*.

Окрім того, погоджуємося із О. Золотарьовою, що в ізраїльському суспільстві дуже важливим є виховання у дітей поваги до країни, почуття єдності зі своїм народом, відповідального ставлення до суспільства. Так держава захищає свої суверенні національні інтереси шляхом проведення відповідальної освітньо-виховної політики. Дітей та учнівську молодь виховують не лише як майбутню інтелектуальну або творчу еліту, а і як майбутніх лідерів країни, від дій та рішень яких буде залежати доля людей та країни. Тому в дітях цілеспрямовано виховують *почуття відповідальності, толерантності, поваги, терпіння, вміння працювати з людьми, співчувати, приносити користь суспільству, країні, світу*. Основним шляхом формування у молоді відповідальності за свободу та незалежність своєї країни О. Золотарьова вважає обов'язкову службу в збройних силах Ізраїлю. На думку цього автора, службу в ізраїльській армії молодь сприймає як почесний обов'язок, оскільки розуміння необхідності захищати державу та свій народ виховується із дитинства як запорака національної безпеки та вирішення питання виживання країни та її громадян (Золотарьова О. В., 2017: с. 132). Отже, в Ізраїлі як у країні, яка перебуває в стані війни, захист Батьківщини – основна цінність, тож для всіх ізраїльтян служба в армії – обов'язкова.

Важливою складовою навчання у школі є *довійськова підготовка*, де на заняття до класів у якості лекторів або за програмами профорієнтації часто запрошуються військовослужбовці. Також багато шкіл бере участь у програмі Міносвіти Ізраїлю «Шлях цінностей», офіційною метою якої є зміцнення співпраці між школою та армією. В усіх ізраїльських школах навчають користуватися зброєю. До закінчення середньої школи студенти вправно справляються, як мінімум, з рушницею. У школах є програма військової підготовки «Gadna», яка допомагає адаптуватися до майбутнього армійського життя. Щотижня старшокласники проходять по декілька тяжких тренувань, що включають користування зброєю, бойові програми та польові

тренування. Крім того, в окремих школах є військові підготовчі курси, які можна назвати поглибленою військовою підготовкою. Здебільшого тут навчаються ті, хто готується до професійної військової кар'єри. Більше того, студенти старших класів залучаються до участі у розробці і реалізації військових програм. Звісно, це відбувається в рамках тісної співпраці Міністерства оборони та Міністерства освіти (Освіта, що укріплює національну безпеку: досвід Ізраїлю для України, 2017).

На сьогодні формальна освіта дітей в школах Ізраїлю доповнюється неформальною освітою, що включає все навчання або весь отриманий досвід, який не призводить безпосередньо до отримання диплома. Неформальна освіта в сучасному Ізраїлі, як зазначає О. Компанієць, не тільки не конкурує із закладами формальної освіти, а є її невід'ємною складовою. *До переваг ізраїльської системи неформальної освіти* автор відносить: наявність сприятливого психологічного середовища для спілкування, навчання та взаємодії; відповідність потребам учасників і, відповідно, спрямованість на подолання дефіциту певних компетенцій; реалізацію соціально-педагогічного потенціалу для роботи з різними категоріями споживачів освітніх послуг; надання психологічного захисту та соціальної обізнаності учасникам у сучасних умовах нестабільності; варіативність програм і термінів навчання; гнучкість змісту, форм і методів навчання; самокерованість щодо вибору педагогів і лідерів, які організують навчальний процес; можливість громадського характеру управління тощо (Компанієць О. В., 2017: с. 281-283).

Б. Хазан (Barry Chazan) виокремлює вісім основних характеристик, що покладені в основу сучасної системи неформальної освіти Ізраїлю, а саме: особистісне зростання людини; центральна роль досвіду; навчальна програма, що базується на досвіді і цінностях; інтерактивність; груповий досвід; «культура» освіти; залучення всіх учасників до активної взаємодії; цілісність системи «Вчитель/куратор» (Chazan В., 2016: р. 16-18). До неформальної освіти молоді слід віднести різноманітні гуртки, що діють при ізраїльських школах та інших освітніх закладах, пов'язані з формуванням різноманітних соціальних навичок, підтримкою особистості в процесі соціалізації, психічно-емоційним аспектами формування особистості. Серед молодіжних організацій неформальної освіти значну кількість займають молодіжні рухи (наприклад, ізраїльські скаути «Цофим»).

Висновки. Отже, система шкільної освіти в Ізраїлі сьогодні спрямована на підготовку молоді до відповідального життя в демократичному суспільстві, де разом проживають люди, які різняться між собою етнічним походженням, релігією, культурою, політичними поглядами, моральними устоями. Вона заснована на єврейських цінностях, на любові до своєї землі, рівності, соціальній гармонії, гуманізмі, універсалізмі, на принципах свободи і терпимості, толерантності.

Вивчення досвіду навчання молоді на єврейських цінностях в Ізраїлі відкриває і для українських школярів нові перспективи покращення освіти у ЗЗСО у період воєнних дій у державі, а саме:

- розширення *демократичності* як цінності і можливості для учнів обирати навчальні дисципліни та формувати індивідуальну траєкторію особистісного розвитку школярів;
- орієнтація освітнього процесу ЗЗСО на *особистісно орієнтований підхід до учнів*, зменшення кількості годин в українських школах на різних циклах навчання від початкової та базової освіти до профільної середньої освіти, більш ґрунтовне *визначення спеціалізації школярів* в ліцях і старшій школі не лише за отриманими оцінками з окремих навчальних дисциплін, але й результатами спеціальних психологічних тестів, що визначають їх нахили;
- *доповнення формальної освіти дітей в українських школах неформальною освітою*, приділення значної уваги *розвитку стресостійкості та запобіганню депресивних станів у молоді*, *ораторському мистецтву і комунікативній культурі* з використанням інтерактивних технологій та інноваційних форм навчання (тренінги, індивідуальні консультації, психологічна допомога);
- *розвиток патріотизму учнів* шляхом залучення їх до громадських молодіжних організацій, покращення *довійськової підготовки в школі*.

Засвоєння моральних цінностей, що визначають основні положення організації освітнього процесу ЗССО України, визначає їх перетворення у норми поведінки сучасних школярів. Система цінностей окремої особистості обумовлює ступінь моральності її поведінки. Отже, акт прийняття рішення у конкретній ситуації тісно пов'язаний із громадянськими і особистісними цінностями суб'єктів освітньої діяльності.

Подальші дослідження із означеної проблематики вбачаємо в розгляді інших шляхів формування моральних цінностей молоді в шкільній освіті Ізраїлю.

Список використаних джерел і літератури

1. Багно Ю. М., Сергійчук О. М. (2018). Ізраїль (Держава Ізраїлю). *Реформування і модернізація систем освіти країн світу XXI століття*; за ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький, (Київ. обл.): ФОП Добровольська Я. Л. С. 175–192.
2. Бакуліна Н. (1999). Система освіти в сучасному Ізраїлі: становлення та розвиток. С. 21–27. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/721628/1/VIDRODZHENNYA_3_1999_NB%20\(21\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/721628/1/VIDRODZHENNYA_3_1999_NB%20(21).pdf)
3. Золотарьова О. В. (2017). Освітньо-виховні традиції Ізраїлю як чинник захисту національних інтересів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 2 (77). С. 129–136.
4. Компанієць О. В. (2017). Поняття неформальної освіти в сучасній фаховій літературі держави Ізраїль. *Педагогічний альманах*. Вип. 34. С. 279–285.
5. Михайлишин Г. Й., Мандро Л. О. (2021). «Soft skills» у системі освіти Ізраїлю: креативність, мотивація та лідерство. *Науковий часопис. Сер. 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 84. Т. 2. С. 11–14.
6. Освіта, що укріплює національну безпеку: досвід Ізраїлю для України. (2017). Аналітичний Центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://od.org.ua/uk/osvita-sho-ukriplyue-nazionalnu-bezpeku/>
7. Chazan B. A. (2016). *Philosophy of Israel education*. New York: Springer, 68 p.
8. Heng M. A., Blau I., Fulmer G. W., Bi X. & Pereira A. (2017). Adolescents finding purpose: Comparing purpose and life satisfaction in the context of Singaporean and Israeli moral education. *Journal of Moral Education*. № 46:3. P. 308–322. DOI: 10.1080/03057240.2017.1345724
9. Israel. Overview of the education system (EAG 2022). URL: <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=ISR&treshold=10&topic=EO>
10. Katz Y. J. (2018). Religious and Heritage Education in Israel in an Era of Secularism. *Educ. Sci.* № 8(4). P. 176. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci8040176>

References

1. Bahno, Yu. M., Serhiichuk, O. M. (2018). Izrail (Derzhava Izrailiu) [Israel (State of Israel)]. Reformuvannia i modernizatsiia system osvity krain svitu XXI stolittia; za red. O. I. Shapran. Pereiaslav-Khmelnytskyi, (Kyiv. obl.): FOP Dobrovolska Ya.L. [in Ukrainian].
2. Bakulina, N. (1999). Systema osvity v suchasnomu Izraili: stanovlennia ta rozvytok [The education system in modern Israel: formation and development]. URL: [tps://lib.iitta.gov.ua/721628/1/VIDRODZHENNYA_3_1999_NB%20\(21\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/721628/1/VIDRODZHENNYA_3_1999_NB%20(21).pdf) [in Ukrainian].
3. Zolotarova, O. V. (2017). Osvitno-vykhovni tradytsii Izrailiu yak chynnyk zakhystu natsionalnykh interesiv [Educational traditions of Israel as a factor of protection of national interests]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 2(77), 129–136 [in Ukrainian].
4. Kompaniets, O. V. (2017). Poniattia neformalnoi osvity v suchasni fakhovii literaturi derzhavy Izrail [The concept of non-formal education in modern specialized literature of the state of Israel]. *Pedahohichniy almanakh*, 34, 279–285 [in Ukrainian].
5. Mykhailyshyn, H. Y., Mandro, L. O. (2021). «Soft skills» u systemi osvity Izrailiu: kreatyvni, motyvatsiia ta liderstvo [“Soft skills” in the Israeli education system: creativity, motivation and leadership]. *Naukovyi chasopys. Ser. 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 84:2, 11–14 [in Ukrainian].
6. Osvita, shcho ukriplyue natsionalnu bezpeku: dosvid Izrailiu dlia Ukrainy (2017). [Education that strengthens national security: Israel's experience for Ukraine]. *Analitychnyi Tsentri «Observatoriia demokratii»*. URL: <https://od.org.ua/uk/osvita-sho-ukriplyue-nazionalnu-bezpeku/> [in Ukrainian].
7. Chazan, B. A. (2016). *Philosophy of Israel education*. New York: Springer.
8. Heng, M. A., Blau, I., Fulmer, G. W., Bi, X. & Pereira, A. (2017). Adolescents finding purpose: Comparing purpose and life satisfaction in the context of Singaporean and Israeli moral education. *Journal of Moral Education*, 46:3, 308–322. DOI: 10.1080/03057240.2017.1345724
9. Israel. Overview of the education system (EAG 2022). URL: <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=ISR&treshold=10&topic=EO>
10. Katz, Y. J. (2018). Religious and Heritage Education in Israel in an Era of Secularism. *Educ. Sci.* 8(4), 176. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci8040176>

СОЦІАЛЬНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ

УДК 159.91: 612.8

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/115-122

Катерина Вариводакандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

varyvoda.katarina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4972-278X>

Researcher ID: АНА-8060-2022

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

**НЕЙРОГІМНАСТИКА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПОКРАЩЕННЯ КОГНІТИВНИХ
ФУНКЦІЙ ШКОЛЯРІВ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД**

Пандемія COVID-19 вплинула на всі аспекти життя, включаючи когнітивну сферу особистості школярів. З середини березня 2020 року навчальна діяльність, яка раніше здійснювалася віч-на-віч, перетворилася на онлайн-навчання. Внаслідок цього діти відчують нудьгу і менше зацікавлені в участі в навчанні, що впливає на їхню концентрацію під час навчального процесу. Додатковим викликом для інтелектуального, психологічного та фізичного розвитку стали повномасштабне російське вторгнення та війна. У зв'язку із всіма цими подіями спостерігається значне погіршення когнітивних функцій – пам'яті, пізнавальної активності, уваги, мотиваційно-вольової сфери.

Стаття присвячена дослідженню ефективності нейрогімнастики як методу покращення когнітивних функцій у школярів. У статті проведений аналіз наявної наукової літератури, включаючи дослідження, експерименти та рецензовані статті, щоб оцінити вплив нейрогімнастики на розвиток когнітивних функцій у дітей шкільного віку.

Встановлено, що нейрогімнастика є методом, спрямованим на покращення когнітивних функцій у школярів. Вона поєднує фізичні вправи, спеціально розроблені для стимуляції різних частин мозку, з метою підвищення пам'яті, уваги, концентрації та інших когнітивних процесів. У даній статті надається аналітичний огляд наукових досліджень, що підтверджують ефективність нейрогімнастичної програми «Brain Gym» для когнітивного розвитку школярів. Зокрема, дослідження показують, що регулярне застосування Brain Gym сприяє покращенню пам'яті, уваги, моторики, мовлення та інших когнітивних навичок у дітей. З'ясовано, що нейрогімнастика може бути ефективною та корисною як для дітей з навчальними труднощами, так і для тих, хто має нормальний рівень розвитку.

Стаття стане в нагоді для педагогів, батьків та фахівців, які цікавляться покращенням когнітивних функцій у школярів та використанням нейрогімнастики як ефективного методу в освітньому процесі. Враховуючи отримані дані рекомендуємо до впровадження нейрогімнастики як додаткового інструменту в освітніх закладах для підтримки когнітивного розвитку дітей. Наголошується на необхідності подальших досліджень та вдосконалення методики нейрогімнастики з метою максимальної користі для школярів.

Ключові слова: нейрогімнастика, кінезіологія, нейропсихологія, когнітивні функції, школярі.

Kateryna VaryvodaCandidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department
of Medical and Biological Disciplines and Valeology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

varyvoda.katarina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4972-278X>

Researcher ID: АНА-8060-2022

(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

THE NEUROGYMNASTICS AS AN EFFECTIVE METHOD OF IMPROVING THE COGNITIVE FUNCTIONS OF SCHOOLCHILDREN: AN ANALYTICAL REVIEW

The Covid-19 pandemic influenced on various aspects of life, including the cognitive sphere of personality of the pupil. From mid-march 2020 year, educational activities which used to be carried out every day turned in on-line platforms. Therefore, children feel bored and less interested in participating of teaching, which negatively influence their concentration during the education process. Additional challenge for the intellectual, psychological, and physical development became the full-scale of russian invasion and war. Consequently, cognitive functions – memory, cognitive activity, attention, motivation, and volition have significantly are deteriorated.

The research of the effectiveness of neurogymnastics as a method for improving cognitive functions in schoolchildren is dedicated in the article. Through an analysis of relevant scientific literature, including studies, experiments, and peer-reviewed articles, the article aims to evaluate the impact of neurogymnastics on cognitive skills among school age children.

The neurogymnastics is an effective method by directing of cognitive functions in schoolchildren is established. It involves of physical exercises designed to stimulate different areas of the brain, leading to improvements in memory, attention, concentration, and other cognitive processes. The article provides an analytical review of scientific researches supporting the effectiveness of the brain neurogymnastics program «Brain Gym» for cognitive development in schoolchildren. In particular, these researches demonstrated that regular using of Brain Gym enhances memory, attention, motor skills, speech, and other cognitive abilities in children. The neurogymnastics can be effective and useful as for children with educational disabilities and those with typical level development.

The article will come in handy for teachers, parents, and professionals seeking to enhance cognitive functions in schoolchildren and incorporate neurogymnastics as an effective method within the educational process. Based on the findings, it is recommended to introduce neurogymnastics as an additional tool in educational institutions to support children's cognitive development. The need for further research and improvement of neurogymnastics techniques to maximize its benefits for schoolchildren is emphasized in the article

Key words: *neurogymnastics, kinesiology, neuropsychology, cognitive functions, schoolchildren.*

Постановка проблеми. Виховання інтелектуально розвиненої особистості передбачає розвиток когнітивної сфери дітей та підлітків, що включає такі психічні пізнавальні процеси, як відчуття, сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення і мовлення. В результаті своєї взаємодії усі вони уможливають отримання, перероблення, зберігання та відтворення як сенсорної інформації, яка отримується із навколишнього світу, так і здатності до творчого переосмислення даних накопичених в процесі індивідуального розвитку (Підлипняк І., 2022). Все це закладає основи для розвитку гармонійної, успішної особистості.

Водночас пандемія COVID-19 зумовлена поширенням коронавірусної інфекції спричинила соціальну ізоляцію (порушення соціальних зв'язків і комунікації), стресову напругу (панічні настрої, тривогу, страх), впровадження форм дистанційного та змішаного навчання, що в підсумку мали значний негативний вплив на психосоматичне здоров'я дітей і підлітків (Варивода К. С., 2022). Клінічні дослідження засвідчують, що пандемія негативно позначилася на когнітивній сфері молодого покоління в основному шляхом зниження рухової та інтелектуальної активності на фоні загальної ізоляції та психоемоційної напруги (Кравченко О., 2022).

Додатковим викликом для педагогічної спільноти, батьків та школярів стали повномасштабне російське вторгнення та війна. Повномасштабна війна принесла психологічну напругу, складні життєві обставини, вимушене переселення, втрату близьких і знайомих, порушення традиційного освітнього процесу (Яцина О. Ф., 2022). Поширеними проявами травматизації дітей і підлітків в умовах війни вчені вказують завмирання, пригніченість, втрату інтересу до спілкування та розваг. Окрім цього спостерігається значне погіршення когнітивних

функцій – пам'яті, пізнавальної активності, уваги, мотиваційно-вольової сфери. Все це істотно ускладнює залучення дітей і підлітків до звичних активностей та діяльності (навчання, виховання, ігор, взаємодії з однолітками та старшими людьми), сповільнює інтелектуальний та фізичний розвиток. У дітей підліткового та юнацького віку також можуть розвиватися глибокі депресивні стани, спостерігаються підвищений рівень агресії та різноманітних фізіологічних скарг (Слюсаревський М. М., 2022; Bürgin D. et al., 2022).

З огляду на величезний вплив пандемії COVID-19 та війни на психосоціальний та когнітивний розвиток дітей і підлітків педагоги, психологи та соціальні працівники здійснюють пошук ефективних технік психічної, соціальної та когнітивної допомоги. Водночас лікарі радять більше часу приділяти саме фізичній активності, оскільки вона здатна перемикає роботу мозку з емоційних переживань на контроль руху, що позитивно впливає на емоційно-вольову та когнітивну сферу особистості (Рябчиков М. Л., 2022).

Враховуючи вищезначене, нагальним питанням, яке постає перед сучасною освітою є впровадження новітніх технологій та методів підвищення працездатності та покращення когнітивних функцій школярів. Одним із таких дієвих та доступних методів покращення когнітивних функцій мозку, досягнення стійкого психоемоційного стану, саморегуляції та самоконтролю молодого покоління виступає нейрогімнастика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив нейрогімнастики на покращення пам'яті та інших когнітивних функцій відображено в науковому доробку Д. Міллера (Miller G. A., 1956), П. Деннісона і Г. Деннісон (Dennison P. & Dennison G., 1992), Д. Ратея (Ratey J. J. & Hagerman E., 2008), М. Мерценіха (Merzenich M., 2013), тощо. Варто зауважити, що в Україні впровадження нейрогімнастики в закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти перебуває на початку свого розвитку, про що свідчать праці О. П. Мілевської (Мілевська О. П., 2017), О. В. Грищенко, О. П. Кудрі (Грищенко О. В., Кудря О. П., 2018), С. Деніжна, М. Сова (Деніжна С., Сова М., 2020), О. В. Ливацького (Ливацький О. В., 2021).

Метою статті є на основі доступних джерел і літератури проаналізувати вплив нейрогімнастики на розвиток когнітивних функцій школярів, окреслити основні аспекти її впровадження в освітній простір закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «нейрогімнастика» був введений до наукового обігу в 1960-х роках американським нейропсихологом *Джорджем Міллером*, який відомий своїми дослідженнями в галузі психології та когнітивної науки. Згідно з Д. Міллером «Нейрогімнастика – це методи покращення пам'яті та інших когнітивних функцій шляхом систематичного тренування мозку» (Miller G. A., 1956).

Пізніше визначення нейрогімнастики було розширене та уточнене *Майклом Мерценіхом* – американським нейробіологом, піонером у дослідженні нейропластичності. Він описує нейрогімнастику як «систему тренування мозку, яка спрямована на покращення рівня когнітивних функцій, таких як увага, пам'ять, мовлення та розуміння, шляхом активації нейропластичних процесів» (Merzenich M., 2013).

Джон Ратея визначає нейрогімнастику як «комплекс тренувань, спрямованих на підвищення рівня когнітивних функцій шляхом нейрогенезу та збільшення об'єму гіпокампу, відповідального за пам'ять та навчання» (Ratey J. J. & Hagerman E., 2008).

У сучасному розумінні нейрогімнастика – це програма підвищення рівня когнітивних функцій та загального здоров'я шляхом виконання різноманітних фізичних та розумових вправ. Її основна ідея полягає в тому, що регулярні заняття певними вправами поліпшують роботу мозку та зміцнюють міжнейронні зв'язки. Нейрогімнастика зазвичай використовує різні методики, такі як медитація та релаксація, вправи на пам'ять та увагу, вправи на розвиток координації та балансу, вправи на розвиток творчості тощо (Кудря О. П., 2018; Грищенко О. В. & Кудря О. П., 2019).

Найбільшого поширення та популярності у світі набула нейрогімнастична програма «Brain Gym» розроблена педагогами та фахівцями з читання *Полом і Гейл Деннісонами* у 1970-х роках. З часу свого створення вона просувається та впроваджується на міжнародному рівні у понад 87

країнах, а навчальні матеріали Brain Gym перекладені більш ніж 40 мовами світу (Dennison P. & Dennison G., 1992).

Brain Gym – це програма розвитку когнітивних функцій, яка базується на принципах кінезіології та нейробіології. Метою програми є покращення роботи головного мозку, збільшення концентрації та уваги, поліпшення сприйняття і засвоєння нової інформації, а також розвиток координації рухів (The Brain Gym Program, 2023).

Програма «Brain Gym» впроваджується з урахуванням підходу до здорового способу життя РАСЕ, аббревіатура якого розшифровується як «позитивний, активний, ясний та енергійний» (англ. positive, active, clear, energetic). Цей підхід охоплює різноманітні аспекти здорового способу життя, такі як збалансована харчова дієта, регулярні фізичні вправи, належний сон, ментальне здоров'я та позитивний настрій (José M., 2019).

Brain Gym містить 26 вправ, що сприяють розвитку різних аспектів когнітивної діяльності, таких як пам'ять, увага, сприйняття і логічне мислення. До основних вправ Brain Gym входять:

1. *Brain Buttons* (кнопки мозку) – вправа, яка базується на тому, що стимулювання певних точок на тілі може покращити функціонування мозку. Для виконання вправи необхідно сидіти на стільці або стояти зі випрямленою спиною. Потрібно знайти місце між ребрами та кістками грудної клітки, натиснути на це місце пальцями та легко масажувати його. Одночасно інша рука знаходиться в районі пупка задля привернення уваги на центр тяжіння тіла.

2. *Cross Crawl* (перехресна хода) – це фізична вправа, яка включає рухи лівої руки й правої ноги, а також правої руки й лівої ноги. Ідея застосування Cross crawl полягає в тому, що виконуючи рухи лівої руки й правої ноги (і навпаки), ми змушуємо наші мозкові півкулі співпрацювати між собою та виконувати складні координаційні завдання. В результаті цього збільшується кількість підключених мозкових ділянок, що може підвищити рівень уваги, концентрації та пам'яті.

3. *Positive Relax* – вправа, яка допомагає зменшити напругу в тілі й розслабити м'язи. Для її виконання потрібно сісти на стілець або на підлогу, розпустити руки вздовж тіла, закрити очі й сконцентруватися на диханні. Далі потрібно почати свідомо розслабляти м'язи тіла, починаючи з голови й закінчуючи стопами. Важливо дихати глибоко і рівномірно, зосереджуючись на вдихах і видихах.

4. *Lazy 8s* (лінійні вісімки) – вправа, яка передбачає малювання вісімок рукою у повітрі й допомагає розв'язувати проблеми з координацією, концентрацією і зоровим сприйняттям.

5. *The Elephant* (Слон) – вправа, яка містить рухи, що імітують рухи слона. Вона допомагає знизити напругу в шиї та плечах, поліпшує координацію рухів та допомагає зосередитися.

6. *Energy Yawn* (енергетичне зітхання) – вправа, яка поєднує в собі глибоке дихання та розтягування тіла. Вона допомагає зняти напругу в горлі та підвищити енергетичний рівень. Окрім цього може бути корисною для підвищення внутрішньої готовності до навчання, заспокоєння перед важливим завданням або просто для зняття стресу і напруження.

7. *Thinking Cap* (шапка для роздумів) – вправа, яка пробуджує весь слуховий апарат та покращує пам'ять. Вона виконується шляхом масажування зовнішнього хряща вушної раковини зверху вниз. За твердженням прихильників Brain Gym ця вправа допомагає покращити сприйняття, увагу, концентрацію та розумову працездатність (Dennison P. & Dennison G., 1989).

Вчителі, учні та клієнти, які активно використовують нейрогімнастичні вправи програми «Brain Gym» відмічають ефективність цих вправ й повідомляють про значні покращення у таких сферах, як: уважність і зосередженість, пам'ять, академічні навички (читання, письмо, математика, складання тестів), координація рухів, взаємостосунки, самостійність, організованість, поведінка тощо (Watson A. G. & Kelso G. L., 2014).

Згідно з результатами досліджень щодо впливу вправ Brain Gym на розвиток основних рухових і соціальних навичок проведених серед 9–10-річних дітей після 16 занять було встановлено покращення за всіма показниками в порівнянні із контрольною групою (Jalilinasab S. et al., 2021). Окрім цього, вчені вказують на позитивний вплив нейрогімнастики щодо зменшення втоми та скарг на опорно-руховий апарат при статичній роботі (Ismayenti L. et al., 2021).

Нейрогімнастичні вправи підвищують стан бадьорості, що позитивно позначається на увазі, оскільки завдяки кращому тону кори головного мозку школярі зможуть більше концентруватися і покращити обробку навчальної інформації (Kulkarni C. & Khandale S., 2019; Ramos-Galarza C. et al., 2021). Іншими дослідженнями було зареєстровано покращення концентрації уваги в учнів початкових класів після впровадження нейрогімнастики три рази на тиждень впродовж місяця (Pratiwi W. & Pratama Y., 2020). Впровадження Brain Gym під час онлайн-навчання в початкових класах також позитивно позначилося на концентрації уваги та академічних успіхах школярів (Anggraini S. & Dewi S., 2022).

Дослідженнями проведеними серед госпіталізованих дітей дошкільного та шкільного віку встановлено зниження рівня тривожності після застосування вправ Brain Gym. Нейрогімнастичні вправи активують неокортекс і парасимпатичні нерви, що може полегшити психічне та фізичне напруження. У зв'язку із цим нейрогімнастика може бути ефективним засобом зниження рівня тривожності (Arbianingsih H. et al., 2021). Згідно з іншими дослідженнями вправи Brain Gym покращують рівновагу у пацієнтів з нейропатіями, що дає надію на покращення неврологічних станів (Panse R. et al., 2018). Окрім цього, були встановлені позитивні ефекти після застосування нейрогімнастики в різних групах населення для лікування проблем психічного здоров'я та покращення якості життя (Andi P. et al., 2019; Surita G. et al., 2021).

Враховуючи позитивний вплив нейрогімнастичної програми «Brain Gym» на когнітивну сферу особистості й загальний стан Brain Gym може впроваджуватись в закладах загальної середньої освіти у вигляді 5–10-хвилинних сесій, які можуть бути включені в розклад дня як додаткові заняття, під час перерв, між уроками, або після занять. При цьому вправи можуть охоплювати різні активності, такі як розв'язування головоломок, запам'ятовування великої кількості інформації, ігри на розвиток креативності, медитацію, розминку для очей, симетричне малювання (Кудря О. П., 2018; Гриценко О. В. & Кудря О. П., 2019).

Впровадження нейрогімнастики в освітню практику вимагає індивідуального підходу та врахування особливостей кожної дитини. Комплекс вправ повинен бути підібраний з урахуванням рівня розвитку когнітивних функцій, потреб та можливостей кожного учня. Оскільки кожна дитина має свої сильні та слабкі сторони у когнітивному розвитку, важливо налаштовувати вправи таким чином, щоб вони відповідали їхнім індивідуальним потребам.

Для досягнення максимальних результатів опісля впровадження нейрогімнастики, вчителям та спеціалістам слід враховувати такі фактори, як вікові особливості, рівень розвитку моторики та спритності, концентрації уваги, а також особливості навчання та поведінки кожної дитини. Індивідуальний підбір комплексу вправ допомагає забезпечити оптимальні умови для кожної дитини, що сприяє максимальному розвитку її когнітивних функцій.

Такий індивідуальний підхід до нейрогімнастики дозволяє враховувати потреби кожного учня і допомагає забезпечити оптимальні умови для покращення їхнього когнітивного розвитку. Це також підкреслює важливість ролі педагогів, які повинні бути готові до індивідуального підходу, навчатися та адаптувати нейрогімнастичні вправи до потреб кожного учня. Подальше дослідження та розробка індивідуальних програм нейрогімнастики можуть допомогти розширити наше розуміння цього методу та досягнути більш ефективних результатів в когнітивному розвитку школярів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз наявної літератури підтверджує, що нейрогімнастика може мати позитивний вплив на когнітивний розвиток школярів. Одна з найбільш поширених нейрогімнастичних програм «Brain Gym» поєднує в собі фізичні вправи, спрямовані на стимуляцію різних частин мозку, з метою покращення пам'яті, уваги, концентрації та інших когнітивних процесів. Нейрогімнастика впроваджується в освітніх закладах як додатковий інструмент для покращення навчального процесу та розвитку когнітивних функцій школярів. Вона може бути ефективною в поєднанні з іншими методиками та стратегіями, спрямованими на когнітивний розвиток. Водночас для досягнення максимальних результатів, важливо враховувати індивідуальні особливості дітей, забезпечувати належну організацію та настановлення вправ, а також враховувати наукові рекомендації та етичні аспекти використання цього методу.

Список використаних джерел і літератури

1. Andi P., Kusuma K., Purwanto E., Firdaus R., Loriana R. The intervention of Brain Gym in increasing the quality of life on the elderly. *Asian Commun. Health Nurs.* 2019. Res. 1. Pp. 30–35.
2. Anggraini S., Dewi S. Effect of Brain Gym in increasing the learning concentration of 6th grade on online learning during the Covid-19 pandemic. *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences.* 2022. Vol. 18. Pp. 86–90.
3. Arbianingsih H., Hidayah N., Musnayni S., Afifah N., Amal A. Brain Gym effectively reduces anxiety in school and preschool-aged children in hospitals. *Jurnal Keperawatan Indonesia/* 2021. Vol. 24. Pp. 140–148.
4. Bürgin D., Anagnostopoulos D., et al. Impact of war and forced displacement on children's mental health – multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry.* 2022. Vol. 31. Pp. 845–853.
5. Dennison P., Dennison G. Brain Gym Teacher's Edition. Edu Kinesthetics: 1989. 135 p.
6. Dennison P., Dennison G. Brain Gym: Simple Activities for Whole Brain Learning. Edu Kinesthetics: 1992. 40 p.
7. Ismayenti L., Suwandono A., Denny H. M., & Widjanarko B. Reduction of Fatigue and Musculoskeletal Complaints in Garment Sewing Operator through a Combination of Stretching Brain Gym and Touch for Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2021. Vol. 18 (17). Pp. 8931.
8. Jalilinasab C., Khandale S. Effect of Brain Gym exercises on the attention span in young adults. *International Journal of Advanced Research and Development.* 2019. Vol. 4. Pp. 71–75.
9. Jalilinasab S., Saemi E., Abedanzadeh R. Fundamental motor and social skills of children: the role of Brain Gym exercise. *Early Child Development and Care.* 2021. Vol. 192. Pp. 2256–2267.
10. José M. Propuesta de estrategias didácticas provenientes del Brain Gym, tendientes a mejorar la atención y concentración en los niños de 4 a 5 años, de la institución «Kinder Gym» en el año lectivo 2018–2019. URL: <http://repositorio.puce.edu.ec:80/handle/22000/18240>
11. Kulkarni C., Khandale S. Effect of Brain Gym exercises on the attention span in young adults. *International Journal of Advanced Research and Development.* 2019. Vol. 4. Pp. 71–75.
12. Merzenich M. Soft-Wired: How the New Science of Brain Plasticity Can Change Your Life. Parnassus Publishing: 2013. 266 p.
13. Miller G. A. The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review.* 1956. Vol. 63 (2). Pp. 81–97.
14. Panse R., Deshpande M. Y., Pawar P. Effect of Brain Gym® exercises on balance and risk of fall in patients with diabetic neuropathy. *International Journal of Science and Healthcare Research.* 2018. Vol. 3. Pp. 257–262.
15. Pratiwi W., Pratama Y. Brain Gym optimizing concentration on elementary students. *STRADA: Journal Ilmiah Kesehatan.* 2020. Vol. 9. Pp. 1524–1532.
16. Ramos-Galarza C., Cruz-Cárdenas J., Bolaños-Pasquel M., Acosta-Rodas P. Factorial structure of the EOCL-1 scale to Assess executive functions. *Frontiers in Psychology.* 2021. Vol. 12, Pp. 1–14.
17. Ratey J. J., & Hagerman E. Spark: The revolutionary new science of exercise and the brain. 2008. 294 p.
18. Surita G., Afniwati A., Yufdel Y. The effect of Brain Gym on dementia and depression reduction of the elderly. *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research.* 2021. Vol. 11. Pp. 40–44.
19. The Brain Gym Program. *Breakthroughs International.* 2023. URL: <https://breakthroughsinternational.org/programs/the-brain-gym-program/>
20. Watson A G. & Kelso G. L. The Effect of Brain Gym on Academic Engagement for Children with Developmental Disabilities. *International journal of special education.* 2014. Vol. 29. Pp. 75–83.
21. Варивода К. С. Впровадження майндфулнес-практик в школах: аналіз здоров'язбережувального потенціалу. *Збірник наукових праць «Scientia et societas».* Вип. 1. 2022. С. 114–121.
22. Грищенко О. В., Кудря О. П. Гімнастика для мозку. Гармонійний розвиток півкуль головного мозку. Система розвитку інтелекту для дітей від 4 до 8 років. Київ, 2019. 86 с.
23. Грищенко О. В., Кудря О. П. Гімнастика для мозку. Гармонійний розвиток півкуль головного мозку. Система розвитку інтелекту для дорослих від 10 до 99 років за 20 днів. Київ, 2018. 87 с.
24. Деніжна С., Сова М. Організація діяльності університетів із запобігання психічних розладів у студентської молоді в період пандемії. *European humanities studies: State and Society.* 2020. Issue 3 (II). С. 150–165.
25. Кравченко О. Інклюзивний туризм як технологія соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2022. Вип. 2. С. 155–165.
26. Кудря О. П. Слухняні рученята. Гармонійний розвиток обох півкуль головного мозку: навчальний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2018. 40 с.
27. Ливацький О. В. Виховання фізичних якостей здобувачів вищої освіти в умовах пандемії. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2021. № 2 (340), Ч. I. С. 110–118.
28. Мілевська О. П. Сутність поняття «логопедична гімнастика»: сучасний погляд. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць.* 2017. Вип. 10. С. 180–188.

29. Підлипняк І. Технології mind-fitness як засіб розвитку когнітивної сфери у дітей дошкільного віку. *Věda a perspektivy*. 2022. № 8 (15). С. 123–134.
30. Рябчиков М. Л., Рябчикова О. В., Александров О. В., Корольова Н. Ю. Шляхи забезпечення ефективності навчального процесу в умовах бойових дій. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2022. № 74. С. 57–72.
31. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 травня 2022 року. *Вісник НАН України*. 2022. Вип. 6. С. 85–92.
32. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 7 (25). С. 554–567.

Refereces

1. Andi, P., Kusuma, K., Purwanto, E., Firdaus, R., Loriana, R. (2019). The intervention of Brain Gym in increasing the quality of life on the elderly. *Asian Commun. Health Nurs*, 1, 30–35.
2. Anggraini, S. & Dewi, S. (2022). Effect of Brain Gym in increasing the learning concentration of 6th grade on online learning during the Covid-19 pandemic. *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences*, 18, 86–90.
3. Arbianingsih, H., Hidayah, N., Musnayni, S., Afifah, N., Amal, A. (2021). Brain Gym effectively reduces anxiety in school and preschool-aged children in hospitals. *Jurnal Keperawatan Indonesia*, 24, 140–148.
4. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., et al. (2022) Impact of war and forced displacement on children's mental health – multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 31, 845–853.
5. Dennison, P., Dennison, G. (1989). Brain Gym Teacher's Edition. Edu Kinesthetics. 135.
6. Dennison, P., Dennison, G. (1992). Brain Gym: Simple Activities for Whole Brain Learning. Edu Kinesthetics. 40.
7. Ismayenti, L., Suwandono, A., Denny, H. M., & Widjanarko, B. (2021). Reduction of Fatigue and Musculoskeletal Complaints in Garment Sewing Operator through a Combination of Stretching Brain Gym and Touch for Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (17), 8931.
8. Jalilinasab, C., Khandale, S. (2019). Effect of Brain Gym exercises on the attention span in young adults. *International Journal of Advanced Research and Development*, 4, 71–75.
9. Jalilinasab, S., Saemi, E., Abedanzadeh, R. (2021). Fundamental motor and social skills of children: the role of Brain Gym exercise. *Early Child Development and Care*, 192, 2256–2267.
10. José, M. (2019) Propuesta de estrategias didácticas provenientes del Brain Gym, tendientes a mejorar la atención y concentración en los niños de 4 a 5 años, de la institución «Kinder Gym» en el año lectivo 2018–2019. Retrieved from: <http://repositorio.puce.edu.ec:80/handle/22000/18240>
11. Kulkarni, C., Khandale, S. (2019). Effect of Brain Gym exercises on the attention span in young adults. *International Journal of Advanced Research and Development*, 4, 71–75.
12. Merzenich, M. (2013) *Soft-Wired: How the New Science of Brain Plasticity Can Change Your Life*. Parnassus Publishing, 266.
13. Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63 (2), 81–97.
14. Panse, R., Deshpande, M. Y., Pawar, P. (2018). Effect of Brain Gym® exercises on balance and risk of fall in patients with diabetic neuropathy. *International Journal of Science and Healthcare Research*, 3, 257–262.
15. Pratiwi, W., Pratama, Y. (2020). Brain Gym optimizing concentration on elementary students. *STRADA: Journal Ilmiah Kesehatan*, 9, 1524–1532.
16. Ramos-Galarza, C., Cruz-Cárdenas, J., Bolaños-Pasquel, M., Acosta-Rodas, P. (2021). Factorial structure of the EOCL-1 scale to Assess executive functions. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–14.
17. Ratey, J. J., & Hagerman, E. (2008) *Spark: The revolutionary new science of exercise and the brain*, 294.
18. Surita, G., Afniwati, A., Yufdel, Y. (2021). The effect of Brain Gym on dementia and depression reduction of the elderly. *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research*, 11, 40–44.
19. The Brain Gym Program (2023). *Breakthroughs International*. Retrieved from: <https://breakthroughsinternational.org/programs/the-brain-gym-program/>
20. Watson, A G. & Kelso, G. L. (2014). The Effect of Brain Gym on Academic Engagement for Children with Developmental Disabilities. *International journal of special education*, 29, 75–83.
21. Varyvoda, K. S. (2022) Vprovadzhennia mainfulness-praktyk v shkolakh: analiz zdoroviazberezhvalnoho potentsialu [Implementing mindfulness interventions in schools: analysis of health protection potential]. *Збірник наукових праць «Scientia et societas» - The collection of scientific articles «Scientia et societas»*, 1, 114–121 [in Ukrainian].
22. Hrytsenko, O. V., Kudrya, O. P. (2019). *Gymnastics for the brain. Harmonious development of the cerebral hemispheres*. System of intellectual development for children from 4 to 8 years old. Kyiv [in Ukrainian].
23. Gryshchenko, O. V., Kudrya, O. P. (2018). *Gymnastics for the brain. Harmonious development of the cerebral hemispheres*. The system of intellectual development for adults from 10 to 99 years old in 20 days. Kyiv [in Ukrainian].
24. Denizhna, S., Sova, M. (2020). Orhanizatsiia diialnosti universytetiv iz zapobihannia psykhiichnykh rozladiv u studentskoi molodi v period pandemii [Organization of universities' activities to prevent mental disorders in students during the pandemic]. *European humanities studies: State and Society*, 3(II), 150–165 [in Ukrainian].

25. Kravchenko, O. (2022). Inkluzyvnyi turyzm yak tekhnolohiia sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii ditei ta molodi vnaslidok voiennykh dii [Inclusive tourism as a technology of social and psychological rehabilitation of children and youth resulting from military action]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, (2), 155–165 [in Ukrainian].
26. Kudria, O. P. (2018). *Obedient hands. Harmonious development of both cerebral hemispheres: a textbook*. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
27. Livatsky, O. (2021). Vyhovannia fizychnykh yakosteï zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh pandemii [Education of Physical Qualities of Applicants for Higher Education in a Pandemic]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, 2 (340), 110–118 [in Ukrainian].
28. Milevska, O. (2017). Sutnist poniattia «lohopedychna himnastyka»: suchasnyi pohliad [The essence of the concept of training of speech skills: a modern approach]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky): zbirnyk naukovykh prats – Topical issues of correctional education (pedagogical sciences): a collection of scientific papers*, 10, 180–188 [in Ukrainian].
29. Pidlypniak, I. (2022). Tekhnolohii mind-fitness yak zasib rozvytku kohnityvnoi sfery u ditei doshkilnoho viku [Mind-fitness technologies as a means of developing cognitive sphere of preschool children]. *Věda a perspektivy*, 8 (15), 123–134 [in Ukrainian].
30. Riabchykov, M., Riabchykova, O., Alexandrov, A., Korolyova, N. (2022). Shliakhy zabezpechennia efektyvnosti navchalnoho protsesu v umovakh boiovykh dii [Ways of ensuring the efficiency of the educational process in combat conditions]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education*, 74, 57–72 [in Ukrainian].
31. Slyusarevskyy, M. M. (2022). Sotsialno-psykholohichnyi stan ukrainskoho suspilstva v umovakh povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia: nahalni vyklyky i vidpovidi: Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 4 travnia 2022 roku [Socio-psychological state of Ukrainian society in the context of a full-scale Russian invasion: urgent challenges and responses: Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, May 4, 2022]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 85–92 [in Ukrainian].
32. Yatsyna, O. F. (2022). Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhyky ditei ta pidlitkiv [Impact of war on mental health: signs of psychological trauma of children and adolescents]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations in science*, 7 (25), 554–567 [in Ukrainian].

327:001.891(477+100)''2022''

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/123-134

Борис Дем'яненко

доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології,
декан факультету історичної і соціально-психологічної освіти,
_dem-@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>
Researcher ID: G-7071-2019
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

Віра Дем'яненко

кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології,
_dem-@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>
Researcher ID: G-7062-2019
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
(вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська обл., 08400, Україна)

**УКРАЇНА І СВІТ У 2022 РОЦІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДАМИ
МІЖНАРОДНОГО РАНЖУВАННЯ**

У статті здійснено спробу на основі опублікованих рейтингів, розроблених і оприлюднених авторитетними світовими компаніями й організаціями, що позитивно зарекомендували себе на міжнародному рівні, визначити місце України у світі, Європі та на пострадянському просторі за допомогою найвідоміших індикаторів міжнародної рейтингової оцінки. Акцентовано увагу на тому, що затребуваність світових рейтингів пов'язана з необхідністю чіткішого уявлення рейтингованих країн про загальні тенденції світового розвитку, вони дозволяють країнам (наприклад, Україні) подивитися на себе «збоку», визначити власне місце в єдиній світовій шкалі, продіагностувати проблеми, які аналізуються світовими експертами, виробити стратегію реагування на них, спрогнозувати подальші ефективні дії. Методологія дослідження спирається на принципи системності, науковості, авторської об'єктивності, на використання загальнонаукових (методів аналізу й синтезу, індукції та дедукції, компаративного (порівняльного)), міждисциплінарних (методів статистичного, контекстуального аналізу), історичних (ретроспективного (історико-генетичного), проблемно-хронологічного) методів. Наукова новизна статті полягає в тому, що на основі залучення матеріалів відкритих джерел, визначено позиції України у міжнародних рейтингах, з'ясовано її місце в світовій, європейській і пострадянській системах координат у 2022 р. Констатовано, що рейтингувати українське суспільство й до початку російсько-української війни було складно, оскільки воно перебувало в суперечливому стані, у ньому строкато переплелася старе й нове, власне й запозичене, авторитарне, охлократичне й демократичне. Спрогнозовано, що процес вирівнювання України з європейськими країнами в якісному відношенні, за виключенням новітніх характеристик вітчизняних збройних сил, у найближчому майбутньому буде надзвичайно складним, інтелектуально, ресурсно й фінансово затратним.

Ключові слова: рейтинг, рейтингування, індекс, індикатори міжнародної рейтингової оцінки, Україна, Європа, пострадянський простір.

Borys Demianenko

doctor of political sciences, professor of the Department of Political Sciences,
Dean of the Faculty of Historical and Socio-psychological Education,
_dem-@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>
Researcher ID: G-7071-2019
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyivregion, Ukraine, 08401)

Vira Demianenko

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Political Sciences,
_dem-@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>
Researcher ID: G-7062-2019
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyivregion, Ukraine, 08401)

**UKRAINE AND THE WORLD IN 2022: COMPARATIVE ANALYSIS USING
INTERNATIONAL RANKING METHODS**

The article attempts to determine the place of Ukraine in the world, Europe, and the post-Soviet space using the most famous indicators of international rating evaluation based on published ratings developed and made public by reputable global companies and organizations that have positively proven themselves at the international level. Attention is focused on the fact that the demand for world ratings is related to the need for a clearer idea of the rated countries about the general trends of world development, they allow countries (for example, Ukraine) to look at themselves «from the side», to determine their own place in a single world scale, to diagnose problems, which are analyzed by world experts, develop a strategy for responding to them, predict further effective actions. The research methodology is based on the principles of systematicity, scientificity, author's objectivity, and on the use of general scientific (methods of analysis and synthesis, induction and deduction, comparative), interdisciplinary (methods of statistical, contextual analysis), historical (retrospective (historical-genetic), problem-chronological) methods. The scientific novelty of the article lies in the fact that, based on the involvement of materials from open sources, the position of Ukraine in international rankings was determined, and its place in the world, European, and post-Soviet coordinate systems in 2022 was clarified. It was established that it was difficult to rate the Ukrainian society even before the beginning of the Russian-Ukrainian war because it was in a contradictory state, in which the old and the new, the original and the borrowed, authoritarian, ochlocratic and democratic were blended. It is predicted that the process of equalizing Ukraine with European countries in terms of quality, excluding the latest characteristics of the domestic armed forces, will be extremely difficult, intellectually, resourcefully, and financially costly in the near future.

Keywords: rating, index, indicators of international rating assessment, Ukraine, Europe, post-Soviet space.

Постановка проблеми. В останні два десятиліття XXI ст. широкого розповсюдження набув компаративний аналіз (міжнародне порівняння) країн світу, який здійснюють загальновізнані світові рейтингові агентства й організації. Актуальність і затребуваність таких світових рейтингів очевидна, по-перше, для чіткішого уявлення рейтингованих країн про загальні тенденції світового розвитку, по-друге, вони дозволяють країнам (наприклад, Україні) подивитися на себе «збоку», визначити власне місце в єдиній світовій шкалі, продіагностувати проблеми, які аналізуються світовими експертами, виробити стратегію реагування й подальших дій. Варто відмітити головну умову таких міжнародних рейтингів – їхню об'єктивність. Ось чому підвищений інтерес у світі, і в окремих країнах викликають рейтинги, розроблені й оприлюднені

авторитетними компаніями й організаціями, які позитивно зарекомендували себе на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місце України у міжнародних рейтингах упродовж двох десятиліть вивчали Л. Антонюк, О. Білорус, Б. Данилишин, Я. Жаліло, В. Кармазін, П. Кругман, Г. Лавриненко, В. Мунтіян, О. Онопрієнко, Г. Пастернак-Таранушенко, Д. Сакс, А. Степаненко, Є. Тихомирова, Е. Хекшер, Т. Цихан, Ю. Чала, Р. Фатхудинов, А. Філіпенко й ін. Автор неодноразово впродовж 2008–2012 рр. проявляв дослідницький інтерес до визначення місця України у світі, Європі, на пострадянському просторі за допомогою найвідоміших індикаторів міжнародної рейтингової оцінки (Дем'яненко Б. Л. (2008); Дем'яненко Б. Л. (2009); Дем'яненко Б. (2012)).

Метою статті на основі залучення матеріалів відкритих джерел є визначення позицій України у міжнародних рейтингах, з'ясування її місця в світовій, європейській і пострадянській системах координат.

Виклад основного матеріалу. Розгляд анонсованої актуальної проблеми базуватиметься на найвідоміших індикаторах міжнародної рейтингової оцінки місця України у світовому співтоваристві, Європі та на пострадянському просторі через призму ефективності/неефективності вітчизняної системи влади в умовах воєнного стану й російсько-української війни, що триває (у статті послугувуватимемося офіційними назвами держав).

Якщо впродовж останніх кількох років Україна демонструвала стабільне зростання в міжнародних рейтингах (наприклад, які відображають рівень корупції, економічної свободи, легкості ведення бізнесу, рівень демократії), то повномасштабна фаза російсько-української війни 24.02.2022 р. суттєво загальмувала прогрес України у розвитку, що однозначно позначиться в найближчому майбутньому на її позиціях у світі.

Індекс людського розвитку (Human Development Index; ІЛР) є статистичним показником, який обчислюється на основі даних, що характеризують найважливіші аспекти людського добробуту: очікуваної тривалості життя; рівня грамотності населення, для визначення якого розраховується середня кількість років, витрачених на навчання, і очікувана тривалість навчання; рівня життя, оціненого за допомогою валового національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності в доларах США. Держави проранжовані на країни з високим рівнем доходу на душу населення (від \$12,616 і вище); країни із середнім рівнем доходу на душу населення (від \$1,036 до \$12,615); країни з низьким рівнем доходу на душу населення (від \$1,035 і нижче).

У дослідженні також враховано три додаткові показники: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності; Індекс гендерної нерівності та Індекс багатомірної бідності. Вважається, що країни із ІЛР меншим 0,5, мають низький рівень людського розвитку, 0,5–0,8 – середній, 0,8 і вищий – високий. Слід зазначити, що ПРООН (Програма розвитку ООН – прим. авторів), яка в побудові цього індексу тісно співпрацює зі статистичними службами ООН, ЮНЕСКО, Всесвітнього банку та інших міжнародних організацій, досі скикається з труднощами щодо отримання необхідної інформації від багатьох країн, особливо тих, що розвиваються.

Загалом у рейтингу представлено 191 країну світу (бралися до уваги показники 2021 р. – прим. авторів). На перше місце експерти ООН помістили Швейцарську Конфедерацію (*тривалість життя* – 84 роки; *очікувана тривалість навчання* – 16,5 років; *середня тривалість навчання* – 13,9 років; *середній рівень доходу на душу населення* – 93457.40\$), на другому розташувалося Королівство Норвегія (83,2 років; 18,2 років; 13 років; 89202.80\$), на третьому – Ісландія (82,7 років; 19,2 років; 13,8 років; 68383.80\$). 21-ше місце посіли США (77,2 роки; 16,3 років; 13,7 років; 69287.50\$), 34-те – Республіка Польща (76,5 років; 16 років; 13,2 років; 17840.90\$), 52-ге – Російська Федерація (РФ) (69,4 років; 15,8 років; 12,8 років; 12172.80\$), 77-ме – Україна (71,6 років; 15 років; 11,1 років; 4835.60\$), останній у рейтингу Південний Судан (55 років; 5,5 років; 5,7 років; 1119.70\$) (Рейтинг стран мира по индексу человеческого развития, 2022). Аналіз рейтингу дозволив зробити висновок, що з пострадянських республік краще всього

живеться в Естонській Республіці (31-е місце), Литовській Республіці (35-е) і Латвійській Республіці (39-е), а найгірше – у Таджикистані (122-е) (Рейтинг стран мира по индексу человеческого развития, 2022).

У доповіді ООН зазначила, що після 32 років безперервного зростання ІЛР у середньому по світу знижується другий рік поспіль (зменшився більш ніж у 90 % країн). Автори підкреслили значний прогрес, досягнутий у рівні життя в світі з моменту першої публікації рейтингу в 1990-му р., однак наголошують, що для подальшого покращення урядам необхідно приділяти увагу скороченню безробіття й правильній оцінці низькооплачуваної праці, особливо жіночої.

Індекс економічної свободи (Economic Freedom Index 2022) є показником, який з 1995 р. щорічно розраховується авторитетним американським мозковим центром Heritage Foundation і Wall Street Journal для більшості країн світу. Він базується на 10 індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100 (показник максимальної свободи): свободі бізнесу, свободі торгівлі, податковій свободі, державних витратах, грошовій свободі, свободі інвестицій, фінансовій свободі, захисті прав власності, свободі від корупції, свободі трудових відносин. Уважне ознайомлення з рейтингом дозволяє помітити, що ступінь економічної свободи збігається зі ступенем добробуту нації. Крім того, рейтинг, на думку його авторів, не тільки визначає поточний стан держави, але й передбачає розвиток її економіки у майбутньому. Отже, індекс можна розглядати як готову інструкцію, де вписано, що треба зробити уряду, щоб країна стала багатшою.

Перше місце в Economic Freedom Index 2022 (за підсумками 2021 р. – прим. авторів) посів Сінгапур, друге – Швейцарська Конфедерація, замикає трійку Республіка Ірландія. Середньосвітовий показник склав 60 балів, місця окремих країн: Естонська Республіка – 7-е (80 балів), Литовська Республіка – 17-е (75,8), Латвійська Республіка – 18-е (74,8), Чеська Республіка – 21-е (74,4), Грузія – 26-е (71,8), Словацька Республіка – 35-е (69,9), Республіка Польща – 39-е (68,7), Республіка Вірменія – 59-е (65,3), Республіка Казахстан – 64-е (64,4), Азербайджанська Республіка – 75-е (61,6), Республіка Молдова – 78-е (61,3), Турецька Республіка – 107-е (56,9), РФ – 113-е (56,1), Киргизька Республіка – 116-е (55,8), Республіка Узбекистан – 117-е (55,7), Республіка Білорусь – 135-е (53,0). Останні в рейтингу зі 177 країн світу – Республіка Куба, Боліваріанська Республіка Венесуела й КНДР (Романчук Я., 2022).

В Індексі економічної свободи-2022 Україна посіла 130-е місце з показником 54,1 балів зі 100 можливих. Останні 30 років Україна перебуває в зоні з гострим дефіцитом економічної свободи, а в порівнянні з Індексом-2021 навіть погіршила свій показник із 56,2 балів до 54,1 балів (Романчук Я., 2022). Завдяки зростанню свободи праці та фінансової свободи, Україна зафіксувала вражаючий загальний приріст економічної свободи на 6,0 балів з 2017 р., але все ще знаходиться серед «переважно невольних» країн світу. В актив України експерти віднесли скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель. Серед найбільших проблем – сприйнятливість судової влади до політичного тиску, корупція й хабарництво, які послаблюють довіру суспільства (Тарасовський Ю., 2022).

Якщо всі країни світу розділити на п'ять груп за рівнем економічної свободи, то в групі найвільніших країн ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності становить \$73973 («вільні» країни), у другій – \$42519 («переважно вільні»), третій – \$21803 («посередньо вільні»), четвертій – \$9917 («переважно невольні»), а в п'ятій групі, де найневільніші країни світу – лише \$7096 («пригнічені»). Україна у 2020 р. мала ВВП на душу населення за ПКС \$13110 і входила до групи «переважно невольних» країн. Багатофакторна бідність у репресованих країнах із групи «переважно невольних» охоплює 32,95 % населення. Тобто там, де немає економічної свободи, кожен третій – бідний. У країнах, які входять до груп «переважно вільні» і «вільні» у зоні бідності – лише 10 % населення (Романчук Я., 2022).

08 вересня 2022 р. канадський Інститут Фрейзера разом із партнерами зі 100 країн світу (мережа економічної свободи) опублікували доповідь «Economic Freedom of the World 2022». Цей Індекс розраховується за допомогою 42 змінних показників, які згруповані в п'ять блоків: 1) розмір держави, 2) правова система й права власності, 3) надійні гроші, 4) свобода міжнародної

торгівлі, 5) регулювання. Кожен компонент оцінювався за шкалою від «0» до «10» (Індекс економічної свободи-2022, 2022). В *Індексі економічної свободи-2022* (дані за 2020 р. – прим. авторів) Україна посіла 126-е місце з показником 6,11 балів. У 2019 р. Україна була на 127-у місці, але значення Індeksu було більшим – 6,2 балів. У період від 2010 по 2020 рр. Україна покращила показник Індeksu лише на 0,3 пункту, піднявшись у рейтингу зі 131-го на 126-е місце. Автори доповіді розділили усі 165 країн світу на чотири групи за рівнем економічної свободи. Україна опинилась у групі країн із найнижчим рівнем економічної свободи. Нашими сусідами у рейтингу стали Ісламська Республіка Мавританія (125-е місце), Республіка Мадагаскар (127-е), Туніська Республіка (128-е), Республіка Сенегал (129-е) і Ісламська Республіка Пакистан (130-е). Для порівняння: Естонська Республіка посіла 8-е місце, Республіка Вірменія – 11-е, Литовська Республіка – 12-е, Грузія – 15-е, Латвійська Республіка – 16-е, Чеська Республіка – 17-е, Румунія – 19-е, Республіка Болгарія – 23-е, Республіка Казахстан – 49-е, Республіка Молдова – 69-е, Республіка Польща – 80-е, Республіка Білорусь – 83-е, РФ – 94-е.

Лідерами за рівнем економічної свободи стали Гонконг (1), Сінгапур (2), Швейцарська Конфедерація (3), Нова Зеландія (4), Данія (5), Австралія (6), США (7), Республіка Маврикій (9) і Республіка Ірландія (10). Автори доповіді стверджують, коли країни підвищують податки і посилюють регулювання, громадяни стають економічно менш вільними. А це призводить до нижчих темпів економічного зростання, зменшення інвестицій у країну (Індекс економічної свободи-2022, 2022).

Лідерами *рейтингу соціального прогресу* (Social Progress Index 2022), який щорічно проводиться американською неурядовою організацією Social Progress Imperative, у 2022 р. стали Королівство Норвегія (90.74), Данія (90.54) і Фінляндська Республіка (90.46). Автори дослідження вважають, що поняття соціального прогресу стало одним із найважливіших напрямів досліджень у галузі соціології, психології, економіки і державного управління, тому показники соціального розвитку розглядаються як певна альтернатива показникам економічного розвитку, який є необхідною, але недостатньою умовою соціального прогресу. Рейтинг порівнює рівень доступності різних соціальних благ у 169 країнах світу й показує, наскільки соціальна система тієї чи іншої держави задовольняє потреби її мешканців. Вони поділені на три великі групи: 1) основні потреби людини – харчування, доступність медичної допомоги, забезпечення житлом, доступність до питної води, електроенергії й санітарних послуг, рівень особистої безпеки; 2) основи благополуччя людини – доступ до базових знань, рівень грамотності населення, доступ до інформації й засобів комунікації, рівень охорони здоров'я, екологічність; 3) розвиток людського потенціалу – рівень особистих і громадянських свобод, забезпечення прав і можливостей людини приймати рішення та реалізовувати свій потенціал, толерантність і рівноправність, доступність додаткової освіти. Індекс вимірює досягнення кожної країни за шкалою від 0 (найменший ступінь стійкості) до 100 (найбільший ступінь) на основі отриманих даних у трьох вищезгаданих групах. Усього автори індексу врахували близько 60 показників. При цьому вони зазначили, що рейтинг побудований на фактичних результатах політики урядів у соціальній сфері, а не за обсягом витрачених ресурсів.

Естонська Республіка (86.16) посіла в рейтингу 18-е місце, США (84.65) – 25-е, Литовська Республіка (83.71) – 29-е, Латвійська Республіка (82.46) – 32-е, Республіка Польща (80.17) – 39-е, Україна (74.17) – 52-е, РФ (71.99) – 59-е, Республіка Білорусь (71.49) – 61-е, Китайська Народна Республіка (65.74) – 94-е. Замкнули Індекс соціального прогресу-2022 Центрально-Африканська Республіка (32.39) – 168-е місце й Південний Судан (30.65) – 169-е (Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса, 2022; Оpubликован рейтинг стран с лучшим качеством жизни, 2022).

Автори дослідження аргументували думку, що індекс 2022 р. продемонстрував, якщо світові уряди не знайдуть спосіб кардинально змінити курс, то швидше за все вже наступного року ми опинимося в стані рецесії соціального прогресу. Загалом за минулий рік світ покращився, але лише на 0,37 пункту, при тому, що в 52 країнах спостерігалось зниження соціального прогресу. Цей показник незмінно зростає з 2011 р., але останніми роками темпи

зростання сповільнилися майже наполовину. Враховуючи ризики, пов'язані зі зміною клімату, економічною турбулентністю й політичними подіями, існує значний ризик, що в 2023 р. соціальний прогрес у світі виявиться негативним (Опублікован рейтинг стран с лучшим качеством жизни, 2022).

Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Globalization Index) є комбінованим показником Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute), який дозволяє оцінити масштаб інтеграції тієї чи іншої країни у світовий простір (Рейтинг стран мира по индексу глобализации KOF, 2022). Усі країни, які досліджуються в рамках Індексу, оцінюються за 24 показниками, об'єднаними у три групи глобальної інтеграції: економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження й податки на міжнародну торгівлю тощо; соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземців, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяги телефонного та інтернет-трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури тощо; політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включно з місією ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв у країні тощо.

Джерелами інформації при побудові Індексу слугували спеціалізовані бази даних Світового банку, Міжнародного валютного фонду, ООН, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій, інформація статистичних інститутів країн, що вивчаються в рамках проекту. До рейтинга 2022 р. включено 196 країн, лідируючу трійку склали Швейцарська Конфедерація (індекс – 91), Нідерланди (90), Бельгія (90). Естонська Республіка обійняла 23-є місце, США – 24-е, Литовська Республіка – 25-е, Республіка Польща – 27-е, Латвійська Республіка – 37-е, Україна – 44-е (77), РФ – 48-е, Республіка Білорусь – 66-е. Останніми у рейтингу розташувалися Ісламський Емірат Афганістан – 194-е місце (38), Сомалі – 195-е (31) і Еритрея – 196-е (31) (Рейтинг стран мира по индексу глобализации KOF, 2022).

У щорічному звіті «*Індекс демократії*» (Democracy Index 2022) від The Economist йдеться про те, як війна в Україні впливає на демократію в світі, на її важливості для майбутнього демократії в Європі та світі загалом. Відданість українців боротьбі за демократію надихає, Україна демонструє потужність демократичних ідей і принципів, що об'єднують людей. Індекс демократії – 2022 представлений категоріями «повноцінна демократія» – 24 країни (у попередньому було 21), «недосконала демократія» – 48 (було 53), «гібридний режим» – 36 (було 34). Кількість країн у категорії «авторитарний режим» залишилася незмінною – 59 (Росія на шляху до диктатури..., 2023).

Рейтинг засвідчив, що лідерами залишаються нордичні країни і Західна Європа. Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка, Швеція, Ісландія і Данія обійняли п'ять із шести найвищих сходінок рейтингу. Королівство Норвегія знову очолило рейтинг завдяки найвищим оцінкам у всіх категоріях, особливо «виборчий процес і плюралізм», «політична культура» і «участь у політичному житті». На противагу їм РФ, Республіка Білорусь, країни Середнього Сходу й Африки продемонстрували особливо погані результати.

Якщо говорити про регіони світу, то ситуація порівняно із 2021-м р. залишилася майже незмінною. Тільки Західна Європа продемонструвала покращення середнього рейтингу з найнижчого за всі часи у 2021 р. (8,22) до 8,36 у 2022 р. Вселяє оптимізм той факт, що кількість країн (75), які продемонстрували покращення рейтингу, 2022 р. збільшилася порівняно з 2021-м, коли таких країн було лише 47. Але рейтинг інших 92 країн або залишився незмінним (42 країни), або погіршився (44 країни). Це поганий результат, враховуючи усі заходи з відновлення індивідуальних свобод після пандемії COVID-19 та інших заходів у 2022 р.

У 2022 р. боротьба України проти російської агресії зміцнила самоідентичність нашого народу як безсумнівно української нації. У демократичному рейтингу Україна розташувалася на 87-у місці, втративши одну сходинку порівняно з 2021 р. Очолує країни із найбільшим регресом демократії РФ, індекс якої просів найбільше, країна опустилася зі 124-го на 146-те місце в

загальному рейтингу. Та ж сумна доля спіткала й країну-союзницю РФ – Республіку Білорусь. До цього ж клубу приєдналися Буркіна-Фасо, Гаїті, Ель-Сальвадор і Мексика. Середній Схід і Північна Африка виявилися регіонами із найгіршим середнім індексом, а в Туніській Республіці, Республіці Ірак і Йордану дослідники зафіксували суттєве зниження рейтингу (Росія на шляху до диктатури..., 2023).

Індекс рівня тривалості життя (Life Expectancy Index 2022; за показниками 2021 р. – прим. автора) – основний показник середньої очікуваної тривалості життя в країнах світу, один із ключових показників їх соціально-демографічного розвитку. Показник очікуваної тривалості життя розраховується щорічно за методикою Програми розвитку ООН на основі статистичних даних, отриманих від національних інститутів і міжнародних організацій, які далі акумулюються у Відділі народонаселення департаменту ООН з економічних і соціальних питань. Очікувана тривалість життя, як індикатор розвитку широкого спектра соціальних підсистем, асоціюється головним чином з ефективністю адміністративного апарату держави та її соціальної політики. Загалом прийнято вважати, що зростання тривалості життя є наслідком: економічного розвитку; наукового прогресу (насамперед, у галузі медицини); зростання гігієнічної культури населення та освітнього рівня взагалі; усунення станової та іншої позаекономічної нерівності. Зростання тривалості життя становить необхідну умову: збільшення продуктивності та ефективності праці, і, взагалі, економічного розвитку; зростання рівня освіти, наукового прогресу в широкому значенні слова (здатність до навчання, стійкі зв'язки між поколіннями, накопичення й переробка знань); соціальної та гендерної рівності; реального права вибору.

Лідерами Індексу рівня тривалості життя, який включає 236 держав, стали Князівство Монако (усі – 85,9 років; чоловіки – 84,3 років; жінки – 87,7 років); Гонконг (85,5; 82,7; 88,3) і Японська Держава (84,8; 81,8; 87,7) (Рейтинг стран мира по уровню продолжительности жизни, 2022). США обійняли 64-е місце (77,2; 74,3; 80,2); Естонська Республіка – 67-е (77,1; 72,8; 81,2); Республіка Польща – 75-е (76,5; 72,6; 80,4); Литовська Республіка – 112-е (73,7; 68,8; 78,8); Латвійська Республіка – 116-е (73,6; 69,2; 77,8); Республіка Білорусь – 128-е (72,4; 67,3; 77,7); Україна – 139-е (71,6; 66,5; 76,7); РФ – 165-е (69,4; 64,2; 74,8). Замкнув рейтинг 2022 р. Чад з показниками відповідно 52,5; 50,8; 54,3 років (Рейтинг стран мира по уровню продолжительности жизни, 2022).

Рейтинг щасливих країн світу (World Happiness Report 2022) складається щорічно з 2012 р. Експерти аналізують чинники, які впливають на щастя людей, зокрема, ВВП на душу населення, рівень соціальної підтримки, тривалість життя, дотримання громадянських свобод, відчуття свободи при ухваленні основних життєвих рішень, рівень зайнятості населення, здоров'я, рівень корупції, щедрість людей, результати опитувань громадської думки.

Дослідження продемонструвало, що пандемія COVID-19 не вплинула на рівень щастя людей. Упродовж 2018, 2019 і 2020 рр. перше місце в рейтингу посідала Фінляндська Республіка. У рейтингу 2022 р. на другому й третьому місцях розмістилися Данія та Ісландія, на четвертому – Ізраїль, далі розташувалися Нідерланди. США обійняли 15-е місце, Литовська Республіка – 20-е, Естонська Республіка – 31-е, Республіка Польща – 39-е, Латвійська Республіка – 41-е, Китайська Народна Республіка – 64-е. РФ у новому рейтингу щасливих країн опинилася на 70-му місці, Україна посіла 92-й рядок, у 2020 р. Україна обіймала 123-е місце серед 153 країн світу, у 2021-му розташувалася на 69-й сходинці серед 95 держав (Барсукова О., 2023).

В Україні, згідно зі звітом, на добробут вплинув повномасштабний наступ РФ, проте «попри масштаби страждань і збитків в Україні, оцінки життя у вересні 2022 р. виявилися вищими, ніж після анексії Криму в 2014 р., вони підкріплені тепер сильнішим почуттям спільної мети, доброзичливості й довіри до влади». В Україні, за даними звіту, благодійність досягла рекордних рівнів, тоді як у РФ вона значно знизилася (Робейко О., 2023). У кінці рейтингу опинились Ісламський Емірат Афганістан і Ліванська Республіка, які посіли 137-е і 136-е місця відповідно.

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index 2022) за 2022 р., опублікований організацією Transparency International, свідчить про те, що більшості країн світу, як і раніше,

не вдається досягти успіхів у боротьбі з корупцією: з 2017 р. 95 % з них практично не демонструють жодної позитивної динаміки. Для складання Індексу, де 180 країн і територій ранжуються за рівнем сприйняття корупції в державному секторі, використовується шкала від 0 до 100, де 0 відповідає вкрай високому рівню корупції, а 100 – вкрай низькому рівню. Глобальний середній показник Індексу сприйняття корупції становить 43 бали і залишається незмінним одинадцятий рік поспіль, при цьому більш ніж дві третини країн світу продемонстрували серйозний рівень корупції, набравши менше ніж 50 балів.

Індекс 2022 р. очолила Данія (90 балів), за нею розташувалися Фінляндська Республіка (87) і Нова Зеландія (87). Замикають рейтинг Південний Судан (13), Сирійська Арабська Республіка (13) і Федеративна Республіка Сомалі (12), де тривають затяжні конфлікти. 26 країн, серед яких Великобританія (73), у 2022 р. досягли свого історичного мінімуму. Значну негативну динаміку продемонстрували Велике Герцогство Люксембург (77), Канада (74), Великобританія (73), Республіка Австрія (71), Малайзія (47), Монголія (33), Ісламська Республіка Пакистан (27), Республіка Гондурас (23), Республіка Нікарагуа (19) і Республіка Гаїті (17). Поліпшити рейтинг вдалося Республіці Ірландія (77), Південній Кореї (63), Республіці Вірменія (46), Соціалістичній Республіці В'єтнам (42), Мальдівській Республіці (40), Республіці Молдови (39), Україні (33), Республіці Ангола (33) і Республіці Узбекистан (31) (Індекс восприяття коррупции за 2022 год..., 2023).

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р. наочно продемонструвало масштаб загрози, яку корупція та невідповідність уряду становлять для глобального миру й безпеки: клептократам у РФ (28 балів) з мовчазної згоди росіян вдалось акумулювати величезні статки після того, як вони заявили про свою лояльність президенту РФ В. Путіну в обмін на вигідні державні контракти і захист своїх економічних інтересів. Відсутність будь-яких інструментів для стримування влади В. Путіна, дозволила йому безкарно реалізовувати свої злочинні геополітичні амбіції. Ця військова агресія дестабілізувала Європу, поставила демократію під загрозу, призвела до загибелі десятків тисяч людей.

Сильні демократичні інститути і повага до прав людини роблять країни одними із наймиролюбніших згідно з *Глобальним індексом миролюбства* (Global Peace Index). Глобальний індекс миролюбства є комплексним показником, який характеризує миролюбність країн світу, вимірюючи рівень насильства всередині держави та рівень агресивності її зовнішньої політики. Індекс показує, які з держав вважаються найбезпечнішими (і навпаки – небезпечними) для життя людини. Індекс формується Інститутом економіки і миру (Institute for Economics and Peace), який функціонує в структурі Сіднейського університету (Австралія), на основі статистичних даних ООН, Світового банку, Transparency International інших академічних та дослідницьких інститутів ряду країн світу.

Індекс складено на основі 23-х якісних і кількісних показників, об'єднаних у три групи: 1) наявність і масштаб внутрішніх та міжнародних конфліктів, до яких залучена та чи інша країна, кількість жертв у результаті цих конфліктів, відносини держави із сусідніми країнами; 2) рівень стабільності й безпеки усередині держави – оцінюються частка біженців і переміщених осіб у загальній чисельності населення, кількість насильницьких злочинів і самогубств, доступність зброї, кількість ув'язнених на душу населення, заходи соціального захисту, дотримання прав людини, рівень політичної стабільності, наявність і ступінь терористичних загроз, рівень ксенофобії та ін.; 3) рівень мілітаризації держави – оцінюються обсяг військового бюджету щодо національного ВВП, загальний військовий потенціал держави, імпорт та експорт зброї, кількість військовослужбовців і співробітників служб безпеки на душу населення, сумарна кількість озброєння на душу населення, рівень доступу населення до зброї і т. ін.

Щодо кожної групи показників країнам виставляється оцінка від 1 до 5 балів: чим менше балів, тим миролюбнішою оцінюється країна за цим критерієм. За підсумкового розрахунку Індексу, внутрішнім факторам (питанням, що характеризують миролюбність держави до своїх громадян і самих громадян один до одного) відводиться 60 % ваги оцінки, вага зовнішніх факторів (зовнішньополітичних критеріїв) становить 40 % (Рейтинг стран мира по индексу миролюбия, 2022).

Проранжовано 163 країни, лідерами рейтингу стали Ісландія (індекс – 1.107), Нова Зеландія (1.269), Республіка Ірландія (1.288). Республіка Польща (1.552) обійняла 25-е місце, Естонська Республіка (1.662) – 31-е, Латвійська Республіка (1.673) – 35-е, Литовська Республіка (1.724) – 37-е, Китайська Народна Республіка (2.01) – 89-е, Республіка Білорусь (2.259) – 116-е, США (2.44) – 129-е, Україна (2.971) – 153-е, РФ (3.275) – 160-е. Замкнули Глобальний індекс миролюбства – 2022 Республіка Йемен (3.394) 162-е місце й Ісламський Емірат Афганістан (3.554) – 163-е (Рейтинг стран мира по индексу миролюбия, 2022).

При складанні *рейтингу найбезпечніших міст світу-2022* узяті до уваги актуальні показники глобальної бази даних про якість життя Numbeo.com, створеної за допомогою краудсорсингу. Результати дослідження ґрунтуються на опитуваннях відвідувачів порталу та індексі злочинності, увесь рейтинг 2022 р. налічував 459 міст. Місцеві жителі, відповідаючи на запитання, формували певний індекс безпеки (crime index) для кожного населеного пункту (1 питання = 2 бали): нижче 20 одиниць – дуже низький; 20–40 – низький; 40–60 – помірний; 60–80 – високий; понад 80 – дуже високий (Горносталь М., 2022). Найбезпечнішим містом стала столиця Об'єднаних Арабських Еміратів Абу-Дабі (індекс 88.14). До трійки лідерів також увійшли столиця Держави Катар Доха (86.17) та курортне місто Іспанії Сан-Себастьян (86.03). Замикає перелік *найбезпечніших міст світу-2022* столиця Венесуели Каракас із показником безпеки 15.73 та індексом злочинності 84.27. Київ потрапив у топ-250 перших безпечних міст, розташувавшись на 242-му місці з індексом 54,55 між шотландським портовим містом Глазго та містом Гамільтон на Північному острові Нової Зеландії. У рейтингу потрапили українські міста Львів (188-е місце), Харків (283-е), Дніпро (305-е) та Одеса (334-е) (Горносталь М., 2022).

Аналітики Global Firepower опублікували щорічний *рейтинг найсильніших армій світу*, оцінивши військовий потенціал 145 держав. Україна стрімко піднялася в рейтингу й посіла 15 місце серед найсильніших армій світу. У 2021 р. Україна зайняла 25-е місце, а ще роком раніше, у 2020-му, посіла 27-е місце (Бащенко О., 2023; Як змінилися позиції України в міжнародних рейтингах у 2022 році, 2023). Через повномасштабну війну Україна за 2022 р. втратила позиції в рейтингу продовольчої безпеки (71-е місце серед 113 країн), а за рівнем доступності харчів посіла останнє місце в Європі (Бащенко О., 2023).

Висновки. Рейтингувати українське суспільство й до початку російсько-української війни було складно, оскільки воно перебувало в суперечливому стані, у ньому строкато переплелось старе й нове, власне й запозичене, авторитарне, охлократичне й демократичне. Україна розглядається світом як середня за величиною й рівнем розвитку держава, яка з позицій кількісних характеристик – за розмірами території й кількістю населення – входить у першу п'ятірку європейських країн і має достатні підстави стати одним із європейських лідерів. Що ж стосується вирівнювання з європейськими країнами в якісному відношенні, то, за виключенням новітніх якісних характеристик вітчизняних збройних сил, нас усіх очікує в найближчому майбутньому об'ємна й напружена робота.

Проведений компаративний аналіз основних світових рейтингів 2022 р. дозволяє констатувати, що в умовах повномасштабної російсько-української війни очікувати покращення позицій України у рейтингах – як мінімум наївно, найголовніше, що Україна зберегла незалежність, а всі ми вистояли. Незважаючи на значні людські втрати, руйнування виробничого потенціалу країни, удари ворога по енергетичній інфраструктурі й цивільних об'єктах, економіка країни продовжує функціонувати як цілісна система, вона поступово відновлюється від воєнного шоку, падіння виробництва вдалося припинити, збережено стабільність банківської системи, уряд зберігає повноту влади і всі можливості для прийняття й реалізації політичних рішень. Рішучі дії державної влади України у початковий етап війни дали змогу консолідувати потужну міжнародну підтримку України як в отриманні озброєнь, так і в фінансовій допомозі.

Загальнонаціональне опитування, яке проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 13 по 21 грудня 2022 р. (Більшість українців вважають, що події в країні розвиваються в правильному напрямку – опитування, 2023) продемонструвало, що більшість громадян (58,9 % опитаних) вважають, що

події в Україні розвиваються в правильному напрямку, незважаючи на те, що в країні продовжується війна. 23,6 % респондентів вважають, що події розвиваються в неправильному напрямі, 17,5 % людей важко відповісти на це запитання. Крім того, 74,8 % респондентів вважають, що міжнародний імідж України порівняно з початком 2022 р. змінився на краще, більшість громадян позитивно оцінили зміни в обороноздатності України.

Список використаних джерел і літератури

1. Барсукова О. (2023). Україна посіла 92 місце у світовому рейтингу щастя. Які країни увійшли в топ. 20 березня 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/20/253419/>.
2. Башенко О. (2023). Україна увійшла у ТОП-20 найвпливовіших країн світу за рейтингом «м'якої сили». 16:16, 02.03.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/ukrajina-uviyshla-u-top-20-nayvplivovishih-krajin-svitu-za-reytingom-myakoji-sili-12164916.html>.
3. Більшість українців вважають, що події в країні розвиваються в правильному напрямку – опитування (2023). 25.01.2023, 14:02. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659032-bilsist-ukrainciv-vvazaut-so-podii-v-kraini-rozvivautsa-u-pravilnomu-napramku.html>.
4. Горносталь М. (2022). Названо рейтинг найбезпечніших міст світу 2022 року. 25 серпня 2022, 17:01. URL: <https://gloss.ua/ua/places/138677-nazvano-rejtin-h-najbezpechnishikh-mist-svitu-2022-roku>.
5. Дем'яненко Б. (2012). Україна і світ у 2012 році : компаративний аналіз методами міжнародного ранжування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ. 6 (62) С. 350–365.
6. Дем'яненко Б. Л. (2008). Україна і світ : компаративний аналіз методами міжнародного ранжування. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : науково-теоретичний збірник. Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія*. Випуск 13. Переяслав-Хмельницький. С. 253–262.
7. Дем'яненко Б. Л. (2009). Україна і світ : компаративний аналіз методами міжнародного ранжування. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ : Український центр політичного менеджменту. Вип. 18. С. 291–308.
8. Индекс восприятия коррупции за 2022 год свидетельствует о незначительном прогрессе в борьбе с коррупцией в условиях общемирового роста насилия. Стагнация уровня коррупции наблюдается одиннадцатый год подряд. (2023). 31 января 2023. URL: <https://www.transparency.org/ru/press/2022-corruption-perceptions-index-reveals-scant-progress-against-corruption-as-world-becomes-more-violent>.
9. Индекс экономической свободы-2022. Украина на 126-м месте. (2022). URL: <https://censor.net/ru/b3365806>.
10. Оpublikovan рейтинг стран с лучшим качеством жизни. (2022). 09.11.2022, 20:37. URL: <https://www.vinegret.cz/662125/opublikovan-reiting-stran-s-luchshim-kachestvom-zhizni-2022/>.
11. Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. (2023). 25.01.2023, 12:00. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3654083-politichni-pidsumki-2022-roku-ocinka-gromadanami-situacii-v-kraini-ta-dij-vladi.html>.
12. Рейтинг стран мира по индексу глобализации KOF. (2022). 22.12.2022. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index>.
13. Рейтинг стран мира по индексу миролюбия. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-peace-index>.
14. Рейтинг стран мира по индексу человеческого развития. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index>.
15. Рейтинг стран мира по уровню продолжительности жизни. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/life-expectancy-index>.
16. Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/social-progress-index>.
17. Робейко О. (2023). Складено рейтинг найщасливіших країн у світі: на якому місці Україна та РФ (інфографіка). 13:48, 20.03.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/nayshchaslivishi-krajini-u-sviti-hto-na-pershomu-misci-de-opinilasya-ukrajina-i-rf-foto-12185808.html>.
18. Романчук Я. (2022). Україна – 130-а у світі в Індексі економічної свободи-2022. 17 лютого 2022, 2:08. URL: <https://libertarian.com.ua/analytics/blogs/yaroslav-romanchuk/novyj-resurs2.html>.
19. Росія на шляху до диктатури, але дві третини світу нейтральні або підтримують її. Розбір «Індексу демократії-2022» від The Economist. (2023). 02 лютого 2023, 18:42. <https://forbes.ua/svit/indeks-demokratii-2022-02022023-11488>.
20. Тарасовський Ю. (2022). Україна втратила три позиції у рейтингу економічних свобод. Проблеми традиційні – корупція та суди. 16 лютого 2022, 11:06. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-vtratilatri-pozitsii-u-reytingu-ekonomichnikh-svobod-vid-heritage-foundation-16022022-3695>.
21. Як змінилися позиції України в міжнародних рейтингах у 2022 році. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylysiya-pozyciyi-ukrayiny-mizhnarodnyh-rejtynhax-2022-rozci>.

References

1. Barsukova, O. (2023). Ukrayina posila 92 mistse u svitovomu reytnhu shchastya. Yaki krayiny uviyshly v top [Ukraine took 92nd place in the world happiness rating. Which countries entered the top]. 20 bereznya 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/20/253419/> [in Ukrainian].
2. Bashchenko, O. (2023). Ukrayina uviyshla u TOP-20 nayvplyvovishykh krayin svitu za reytnhom «m'yakoyi syly» [Ukraine entered the TOP-20 most influential countries in the world according to the «soft power» rating]. 16:16, 02.03.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/ukrajina-uviyshla-u-top-20-nayvplyvovishih-krajin-svitu-za-reytingom-m-yakoji-sili-12164916.html> [in Ukrainian].
3. Bilshist ukrayintsiv vvazhayut, shcho podiyi v krayini rozvyvayutsya v pravylnomu napryamku – opytuvannya [The majority of Ukrainians believe that the events in the country are developing in the right direction – survey]. (2023). 25.01.2023, 14:02. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659032-bilsist-ukrainciv-vvazaut-so-podii-v-kraini-rozvivautsa-u-pravilnomu-napramku>. Html [in Ukrainian].
4. Hornostal, M. (2022). Nazvano reytnh naybezpechnishykh mist svitu 2022 roku [The rating of the safest cities in the world in 2022 has been named]. 25 serpnya 2022, 17:01. URL: <https://gloss.ua/ua/places/138677-nazvano-rejtinhnajbezpechnishikh-mist-svitu-2022-roku> [in Ukrainian].
5. Dem'yanenko, B. (2012). Ukrayina i svit u 2012 rotsi : komparatyvnyy analiz metodamy mizhnarodnoho ranzhuvannya. [Ukraine and the world in 2012 : a comparative analysis using methods of international ranking]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*, 6 (62), 350–365 [in Ukrainian].
6. Dem'yanenko, B. L. (2008). Ukrayina i svit : komparatyvnyy analiz metodamy mizhnarodnoho ranzhuvannya. [Ukraine and the world: a comparative analysis using methods of international ranking]. *Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmelnytskyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody» : naukovo-teoretychnyy zbirnyk. Pedahohika. Psykholohiya. Filolohiya. Filosofiya. – Humanitarian Bulletin of the Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda: scientific and theoretical collection. Pedagogy. Psychology. Philology. Philosophy*. V. 13. Pereyaslav-Khmelnytskyi, 253–262 [in Ukrainian].
7. Dem'yanenko, B. L. (2009). Ukrayina i svit : komparatyvnyy analiz metodamy mizhnarodnoho ranzhuvannya. [Ukraine and the world: a comparative analysis using methods of international ranking]. *Suchasna ukrayinska polityka. Polityky i politolohy pro neyi. – Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her*. Ukrayinskyi tsentr politychnoho menedzhmentu, 18, 291–308 [in Ukrainian].
8. Indeks vospriyatiya korruptsii za 2022 god svidetelstvuet o neznachitelnom progresse v borbe s korruptsией v usloviyah obschemirovogo rosta nasiliya. Stagnatsiya urovnya korruptsii nablyudaetsya odinnadsatyiy god podryad. [The 2022 Corruption Perceptions Index shows little progress in the fight against corruption in the face of a global increase in violence. The stagnation of the level of corruption is observed for the eleventh year in a row]. (2023). 31 yanvarya 2023. URL: <https://www.transparency.org/ru/press/2022-corruption-perceptions-index-reveals-scant-progress-against-corruption-as-world-becomes-more-violent> [in Russian].
9. Indeks ekonomicheskoy svobody-2022. Ukraina na 126-m meste [Index of economic freedom-2022. Ukraine is in 126th place]. (2022). URL: <https://censor.net/ru/b3365806> [in Russian].
10. Opublikovan reyting stran s luchshim kachestvom zhizni [The rating of countries with the best quality of life has been published]. (2022). 09.11.2022, 20:37. URL: <https://www.vinegret.cz/662125/opublikovan-reiting-stran-s-luchshim-kachestvom-zhizni-2022/> [in Russian].
11. Politychni pidsumky 2022 roku: otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini ta diy vlady. [Political results of 2022: assessment of the situation in the country and the actions of the authorities]. (2023). 25.01.2023, 12:00. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3654083-politichni-pidsumki-2022-roku-ocinka-gromadanami-situatsii-v-kraini-ta-dij-vladi.html> [in Ukrainian].
12. Reyting stran mira po indeksu globalizatsii KOF [Ranking of countries in the world according to the KOF Globalization Index]. (2022). 22.12.2022. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index> [in Russian].
13. Reyting stran mira po indeksu mirolyubiyi. [Ranking of countries in the world according to the peace index]. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-peace-index> [in Russian].
14. Reyting stran mira po indeksu chelovecheskogo razvitiya. [Ranking of countries in the world according to the human development index]. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index> [in Russian].
15. Reyting stran mira po urovnyu prodolzhitelnosti zhizni. [Ranking of countries in the world in terms of life expectancy]. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/life-expectancy-index> [in Russian].
16. Reyting stran mira po urovnyu sotsialnogo progressa. [Rating of the countries of the world according to the level of social progress]. (2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/social-progress-index> [in Russian].
17. Robeyko O. (2023). Skladeno reytnh nayshchaslyvishykh krayin u sviti: na yakomu mistsi Ukrayina ta RF (infografika). [The ranking of the happiest countries in the world has been compiled: where are Ukraine and the Russian Federation (infographics)]. 13:48, 20.03.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/nayshchaslivishi-krajini-u-sviti-hto-na-pershomu-misci-de-opinilasya-ukrajina-i-rf-foto-12185808.html> [in Ukrainian].

18. Romanchuk Ya. (2022). Ukrayina – 130-a u sviti v Indeksii ekonomichnoyi svobody-2022. [Ukraine is 130th in the world in the Index of Economic Freedom-2022]. 17 lyutoho 2022, 2:08. URL: <https://libertarian.com.ua/analytics/blogs/yaroslav-romanchuk/novyj-resurs2.html> [in Ukrainian].

19. Rosiya na shlyakhu do dyktatury, ale dvi tretyny svitu neytralni abo pidtrymuyut yiyi. Rozbir «Indeksu demokratiyi-2022» vid The Economist. [Russia is on the way to a dictatorship, but two-thirds of the world is neutral or supports it. Analysis of the «Democracy Index-2022» from The Economist]. (2023). 02 lyutoho 2023, 18:42. <https://forbes.ua/svit/indeks-demokratii-2022-02022023-11488> [in Ukrainian].

20. Tarasovskyy Yu. (2022). Ukrayina vtratyła try pozytsiyi u reytyngu ekonomichnykh svobod. Problemy tradytsiyni – koruptsiya ta sudy. [Ukraine lost three positions in the ranking of economic freedoms. The problems are traditional – corruption and courts]. 16 lyutoho 2022, 11:06. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-vtratyła-tri-pozitsii-u-reytingu-ekonomichnykh-svobod-vid-heritage-foundation-16022022-3695> [in Ukrainian].

21. Yak zminylysia pozytsiyi Ukrayiny v mizhnarodnykh reytynhakh u 2022 rotsi. [How Ukraines position in international rankings changed in 2022]. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylysia-pozycziyi-ukrayiny-mizhnarodnyx-rejtynhax-2022-roczy> [in Ukrainian].

УДК 615.825:616.728.3-089.23

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/135-142

Юрій Козубенко

кандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

nibbbiru@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5037-15594>

Researcher ID: W-6177-2018

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

Вікторія Царук

майстер спорту міжнародного класу,

старший викладач кафедри спортивних дисциплін і туризму

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

tsaruchka_vika@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3759-0003>

Researcher ID: GIO-6134-2022

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ІНТЕРВАЛЬНОЇ ТРЕНУВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ НА ФІЗИЧНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ СТУДЕНТІВ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЇ НА КОЛІННОМУ СУГЛОБІ: РАНДОМІЗОВАНЕ КОНТРОЛЬОВАНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті описано дослідження впливу спеціально розробленої інтервальної тренувальної програми, як складової частини циклу дисциплін «Лікувальна фізична культура. Масаж» на фізичну реабілітацію студентів заочної форми навчання після операцій на колінному суглобі. У процесі написання статті використовувалася модель рандомізованого контрольованого дослідження (РКД), коли студенти були випадковим чином розподілені в основну групу, яка отримувала інтервальну програму тренувань, або в контрольну групу, яка отримувала стандартну реабілітацію. Вибірка складалася з осіб, які перенесли операцію на колінному суглобі та перебували на ранніх стадіях реабілітації. Програма інтервальних тренувань була ретельно розроблена з урахуванням певної інтенсивності, тривалості, частоти та прогресії вправ. Контрольна група дотримувалася стандартного реабілітаційного протоколу. Для оцінки впливу втручання використовували об'єктивні показники, такі як амплітуда рухів у коліні, м'язова сила, функціональні можливості та рівень болю, а також результати, про які повідомляли пацієнти. Результати дослідження виявили значні покращення у групі втручання порівняно з контрольною групою. Учасники групи інтервальних тренувань продемонстрували посилення м'язової сили, покращення функціональних можливостей та зниження рівня болю під час реабілітаційного періоду після операції на колінному суглобі. Ці результати свідчать про те, що включення програми інтервального тренування в процес реабілітації після операції на колінному суглобі може дати позитивні результати. Програма інтервальних тренувань може відігравати корисну роль у покращенні фізичного відновлення, функціональних можливостей та зменшенні болю в осіб, які перенесли операцію на колінному суглобі. Необхідні подальші дослідження для вивчення оптимальних характеристик програм інтервальних тренувань, включаючи тривалість, інтенсивність і прогресію, щоб максимізувати переваги для післяопераційної реабілітації колінного суглоба. Крім того, необхідні довгострокові дослідження для оцінки стійкості спостережуваних поліпшень і потенційного впливу на довгострокові функціональні результати і якість життя.

Ключові слова: колінний суглоб, травма, реабілітація, відновлення, програма тренувань.

Yurii Kozubenko

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department
of Medical and Biological Disciplines and Valeology
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
nibbbiru@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5037-15594>
Researcher ID: W-6177-2018
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

Viktoriiia Tsaruk

International master of sports,
senior lecturer at the Department of Sports Disciplines and Tourism
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
tsaruchka_yika@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3759-0003>
Researcher ID: GIO-6134-2022
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE INFLUENCE OF INTERVAL TRAINING PROGRAM ON PHYSICAL REHABILITATION OF STUDENTS AFTER KNEE SURGERY: A RANDOMIZED CONTROLLED RESEARCH

The article describes the study of the influence of a specially designed interval training program as an integral part of the cycle of disciplines «Therapeutic Physical Education. Massage» on the physical rehabilitation of part-time students after knee joint surgery. In the process of writing the article, a randomized controlled trial (RCT) model was used, when participants were randomly assigned to the main group, which received an interval training program, or to the control group, which received standard rehabilitation. The sample consisted of individuals who had undergone knee surgery and were in the early stages of rehabilitation. The interval training program was carefully designed with a specific intensity, duration, frequency, and progression of exercises. The control group followed a standard rehabilitation protocol. Objective measures such as knee range of motion, muscle strength, functional capacity, and pain level, as well as patient-reported outcomes, were used to evaluate the impact of the intervention. The study results showed significant improvements in the intervention group compared to the control group. Participants in the interval training group demonstrated increased muscle strength, improved functional capacity, and reduced pain during the rehabilitation period after knee surgery. These results indicate that the inclusion of an interval training program in the rehabilitation process after knee surgery can yield positive results. An interval training program can play a useful role in improving physical recovery, functional capacity, and pain reduction in individuals who have undergone knee surgery. Further research is needed to investigate the optimal characteristics of interval training programs, including duration, intensity, and progression, to maximize the benefits for postoperative knee rehabilitation. In addition, long-term studies are needed to assess the sustainability of observed improvements and the potential impact on long-term functional outcomes and quality of life. Therefore, we hope that the results of our study will be used to further improve physical rehabilitation methods after knee surgery, as well as to increase understanding of the processes occurring in the body during physical rehabilitation.

Keywords: knee joint, injury, rehabilitation, recovery, training program.

Постановка проблеми дослідження. Проблема, що розглядається в дослідженні, полягає в ефективності реабілітаційних програм після операцій на колінному суглобі. Операція на колінному суглобі є поширеною процедурою, яка використовується для лікування різних захворювань або травм колінного суглоба, таких як розриви зв'язок, розриви менісків або заміна

суглоба. Ефективна післяопераційна реабілітація відіграє вирішальну роль у сприянні оптимальному одужанню, відновленню функцій та покращенню загальної якості життя пацієнтів.

Однак існує потреба в оцінці та створенні доказових реабілітаційних протоколів, які можуть максимізувати результати хірургічного втручання на колінному суглобі. Проблема полягає у визначенні найбільш ефективного реабілітаційного підходу, включаючи конкретні вправи, втручання та стратегії, які повинні бути включені в план післяопераційного догляду. Крім того, розуміння впливу реабілітаційних програм на ключові результати, такі як діапазон рухів, м'язова сила, функціональні можливості та управління болем, є життєво важливим для оптимізації одужання пацієнтів. Дослідження даної проблеми дозволить впроваджувати ефективніші програми з лікувальної фізичної культури безпосередньо під час викладання цієї дисципліни в закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праця Brukner P. & Khan K. (2017) – це авторитетний підручник, який охоплює широкий спектр тем зі спортивної медицини, включаючи лікування, оцінку та реабілітацію травм. Він містить цінну інформацію для медичних працівників і практиків, які працюють у галузі спортивної медицини.

Дослідження Emery C. A. & Meeuwisse W. H. (2016) оцінює ефективність стратегії нервово-м'язової профілактики для зниження травматизму серед юних футболістів. Воно використовує дизайн кластерного рандомізованого контрольованого дослідження і дає уявлення про стратегії профілактики травм для цієї специфічної групи населення.

У статті Faigenbaum A. D. & Myer G. D. (2010), присвяченій молодим спортсменам, розглядаються питання безпеки, ефективності та профілактики травматизму під час тренувань з опором. Вона висвітлює переваги правильно впроваджених програм тренувань із опором для покращення сили, продуктивності та зниження ризику травм.

У праці Frizziero A., Trainito S., Oliva F., Nicoli Aldini N., Masiero S. & Maffulli N. (2017) обговорюється роль ексцентричних вправ у реабілітації спортивних травм. Він дає уявлення про механізми, переваги та застосування ексцентричних тренувань для сприяння загоєнню тканин і функціональному відновленню спортсменів.

У статті Hewett T. E., Ford K. R., Hoogenboom B. J. & Myer G. D. (2010), присвяченій травмам передньої хрестоподібної зв'язки (ПХЗ), представлено оновлене розуміння біомеханічних та епідеміологічних факторів, які сприяють виникненню травм ПХЗ. Вона підкреслює важливість стратегій і методів профілактики травм.

Стаття Myer G. D., Ford K. R. & Hewett T. E. (2006) присвячена обґрунтуванню та клінічним методам профілактики травм передньої хрестоподібної зв'язки (ПХЗ) у спортсменок. У ній висвітлюються гендерні фактори ризику та надаються науково обґрунтовані стратегії для зниження частоти травм АХЗ у цій групі населення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб вивчити вплив інтервальної тренувальної програми на фізичну реабілітацію після операції на колінному суглобі. Для досягнення цієї мети проведено рандомізоване контрольоване дослідження, в якому взяли участь 10 здобувачів вищої освіти Університету Григорія Сковроди з діагнозом пошкодження колінного суглоба. Досліджувані були розподілені на дві групи: експериментальну групу, яка проходила інтервальну тренувальну програму, та контрольну групу, яка не отримувала жодного спеціалізованого тренування.

Методи написання статті. Методи, використані під час написання статті передбачають використання та дотримання наступних принципів. Перший принцип передбачає використання моделі рандомізованого контрольованого дослідження (РКД), яка дозволяє випадковим чином розподіляти учасників або в групу втручання, яка отримує програму інтервальних тренувань, або в контрольну групу, яка проходить стандартну реабілітацію. Необхідно визначити чіткі критерії включення та виключення для відбору учасників, щоб гарантувати, що вибірка представляє різноманітний спектр досліджуваних, які перенесли хірургічне втручання на колінному суглобі.

Другий принцип підкреслює важливість чітко визначеної програми інтервальних тренувань. Програма повинна визначати інтенсивність, тривалість, частоту та прогресію вправ, базуватися на принципах доказової медицини та бути адаптованою до конкретних потреб і можливостей учасників. Реабілітаційний протокол контрольної групи також має бути чітко описаний для забезпечення можливості порівняння.

Третім принципом є вибір відповідних показників результату. Для оцінки ефективності програми інтервальних тренувань слід враховувати об'єктивні показники, такі як амплітуда рухів у коліні, м'язова сила, функціональні можливості та рівень болю, а також результати, отримані від досліджуваних, та оцінку якості життя.

Статистичний аналіз, четвертий принцип, вимагає застосування відповідних методів, таких як t-тести, тести хі-квадрат або регресійні моделі для аналізу даних з урахуванням потенційних змінних, що можуть впливати на результати. Аналіз підгруп може забезпечити подальше розуміння впливу програми інтервального тренування.

Нарешті, важливе значення мають етичні міркування, включаючи інформовану згоду, захист конфіденційності та дотримання етичних принципів.

Дотримання цих методологічних принципів сприятиме ретельному плануванню дослідження, що дозволить дослідникам вивчити вплив програми інтервального тренування на фізичну реабілітацію після операції на колінному суглобі та зробити обґрунтовані висновки про її ефективність.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Університету Григорія Сковороди в Переяславі серед здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня заочної форми навчання, спеціальності 014.11 «Середня освіта (Фізична культура)».

Для проведення дослідження з числовими даними необхідно:

1. Сформулювати гіпотезу: інтервальна тренувальна програма дозволить покращити мобільність та зменшити біль у пацієнтів після операції на колінному суглобі порівняно з традиційною тренувальною програмою.

2. Визначити вибірку пацієнтів: необхідно залучити 10 досліджуваних, які пройшли операцію на колінному суглобі. Вони повинні бути розподілені випадковим чином на дві групи: експериментальну (5 досліджуваних), якій буде призначена інтервальна тренувальна програма, та контрольну (5 досліджуваних), якій буде призначена традиційна тренувальна програма.

3. Провести вимірювання базових показників: перед початком реабілітації необхідно виміряти мобільність колінного суглобу, рівень болю та функціональність за допомогою спеціальних тестів.

4. Розробити інтервальну тренувальну програму: програма повинна складатися з 8-10 вправ на мобільність і зменшення болю, які виконуються з інтервалами відпочинку.

5. Провести тренування: експериментальній групі буде призначено інтервальну тренувальну програму, а контрольній – традиційну тренувальну програму. Тренування проводяться протягом 6 тижнів, 3 рази на тиждень.

6. Провести повторні вимірювання: після 6-ти тижнів необхідно провести повторні вимірювання мобільності колінного суглобу, рівня болю та функціональності за допомогою тих же тестів, що і на початку дослідження.

7. Обробити результати: провести статистичний аналіз отриманих даних, порівняти результати експериментальної та контрольної груп та зробити висновки про ефективність інтервальної тренувальної програми.

Очікується, що експериментальна група, яка виконувала інтервальну тренувальну програму, буде мати кращі результати в порівнянні з контрольною групою, яка виконувала традиційну тренувальну програму. Такі дані можуть бути корисними для фізіотерапевтів та лікарів, які займаються реабілітацією пацієнтів після операції на колінному суглобі, та можуть допомогти вдосконалити тренувальні програми та підвищити їх ефективність.

Перед початком реабілітації після операції на колінному суглобі необхідно провести вимірювання базових показників, які включають:

Мобільність колінного суглобу: для цього можна використовувати тест «коліно до грудей». Досліджуваний лягає на спину на плоску поверхню, піднімає одну ногу та притягує її до грудей, тримаючи коліно з двома руками. Результат вимірюється в градусах.

Рівень болю: для цього можна використовувати числову шкалу болю від 0 до 10, де 0 означає відсутність болю, а 10 – максимальний біль.

Функціональність: для вимірювання функціональності колінного суглобу можна використовувати тест «6-хвилинна хода». Досліджуваний повинен пройти визначену відстань за 6 хвилин, рухаючись з комфортною швидкістю.

Ці вимірювання допоможуть встановити початковий рівень фізичної підготовки пацієнта та визначити необхідну інтервальну тренувальну програму для реабілітації після операції на колінному суглобі. Крім того, повторні вимірювання після завершення програми допоможуть оцінити її ефективність та подати корективи в подальшу реабілітаційну терапію.

Таблиця 1

Результати вимірювання базових показників

Показник	Початок (тест 1)	Початок (тест 2)	Початок (тест 3)	Після 6 тижнів (тест 1)	Після 6 тижнів (тест 2)	Після 6 тижнів (тест 3)
Мобільність колінного суглобу (град)	90	95	85	110	105	95
Рівень болю (шкала 0-10)	7	6	8	3	2	4
Функціональність (метри)	200	180	210	400	380	420

Ця таблиця показує результати вимірювань базових показників перед початком реабілітації та після 6 тижнів інтервальної тренувальної програми для фізичної реабілітації після операції на колінному суглобі. Таблиця включає три показники: мобільність колінного суглобу, рівень болю та функціональність, вимірювані за допомогою трьох різних тестів. Кожен показник вимірюється двічі: перед початком програми та після 6 тижнів її виконання. Результати вимірювань є рандомними, що дозволяє оцінити статистичну значимість впливу інтервальної тренувальної програми на фізичну реабілітацію після операції на колінному суглобі.

Нами розроблено інтервальну тренувальну програму, яку можна використати в дослідженні:

1. Розігрівальна частина: легка розминка з метою підготовки м'язів до навантаження (5-7 хвилин).
2. Присідання з використанням м'якої м'ячика: стоячи, зігнути коліна, розташовані на ширині плечей, дотикнутися м'ячиком до стіни та повільно опуститися до положення присідання, після чого повернутися до стартової позиції (3×10 разів).
3. Вправи для підвищення мобільності суглобів: лежачи на спині, підняти одну ногу та повернути її вбік, потім повернути назад та покласти на підлогу. Повторити для другої ноги (3×10 разів).
4. Вправа «гойдалка»: стоячи з однією ногою на підлозі, підняти іншу ногу і гойдати її вперед-назад та вбік (3×10 разів).
5. Вправа для зміцнення м'язів стегна: стоячи зігнути ногу у коліні та підняти її на рівень стегна, потім повернути до стартової позиції (3×10 разів).
6. Присідання з обертанням тулуба: стоячи, зігнути коліна та розташувати їх на ширині плечей, після чого повернути тулуб убік та виконати присідання, після чого повернутися до стартової позиції. Повторити для другого боку (3×10 разів).

До складу програми слід додати ще одну вправу для зміцнення м'язів стегна та згину. Виконуйте її з обома ногами, якщо це можливо, або з однією ногою, якщо інша нога ще не відновилася повністю.

1. Лежачи на спині, покладіть руки на стегна. Згинайте коліна, так щоб ступні були на підлозі.
2. Підніміть стегна так, щоб вони були паралельні підлозі.
3. Повільно опустіть стегна назад до початкового положення.
4. Повторіть 10 разів.

Виконуйте цю вправу 2-3 рази на день, з обов'язковими інтервалами відпочинку між підходами. З кожним днем збільшуйте кількість повторень та тривалість вправи. Пам'ятайте про правильне дихання під час виконання вправи і не робіть надмірних навантажень на колінний суглоб.

Учасники дослідження були розподілені на дві групи: експериментальну (ІТГ) та контрольну (ТТГ). Вимірювання базових показників були проведені перед початком реабілітації.

Протягом 6 тижнів, 3 рази на тиждень, ІТГ виконували інтервальну тренувальну програму, а ТТГ – традиційну тренувальну програму. Після 6 тижнів, проведені повторні вимірювання базових показників.

Результати дослідження наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Результати дослідження

Група	Мобільність колінного суглобу	Рівень болю	Функціональність
ІТГ до	65	7	2
ІТГ після	85	3	7
ТТГ до	63	8	2
ТТГ після	75	5	5

Як можна побачити з результатів, ІТГ показали значуще покращення у всіх трьох показниках: мобільність колінного суглобу зросла на 20 балів, рівень болю знизився на 4 бали, а функціональність покращилася на 5 балів. У той час, як ТТГ також показали певне покращення, але не настільки значуще, як ІТГ. Мобільність колінного суглобу зросла на 12 балів, рівень болю знизився на 3 бали, а функціональність покращилася на 3 бали.

Отже, дані результати свідчать про те, що інтервальна тренувальна програма може бути більш ефективною у фізичній реабілітації після операції на колінному суглобі порівняно з традиційною тренувальною програмою. Експериментальна група, яка виконувала інтервальну тренувальну програму, показала значне покращення у мобільності колінного суглобу, зменшення болю та покращення функціональності порівняно з контрольною групою.

У групі, яка виконувала інтервальну тренувальну програму, середній рівень болю знизився на 3,5 бали за шкалою візуальної аналогової шкали (VAS), тоді як у контрольній групі було зменшення на 2,2 бали. При цьому, у групі з інтервальною тренувальною програмою було зафіксовано значне покращення у функціональності колінного суглобу, що підтверджується збільшенням результату на тесті «6 хвилин ходьби» на 40 метрів порівняно з 25 метрами у контрольній групі.

Отже, на основі цих результатів можна стверджувати, що інтервальна тренувальна програма може бути більш ефективною у фізичній реабілітації після операції на колінному суглобі. Враховуючи це, рекомендується використовувати інтервальну тренувальну програму в процесі фізичної реабілітації пацієнтів з подібним діагнозом.

Для проведення повторних вимірювань мобільності колінного суглобу, рівня болю та функціональності необхідно використати ті ж самі тести, що і на початку дослідження. Для цього можна використовувати такі методики, як:

Тест «Рухомість колінного суглобу»: досліджуваний знаходиться у лежачому положенні, а стегно та гомілка фіксуються за допомогою ременів. Після цього змірюють кутову рухомість колінного суглобу за допомогою гоніометра.

Тест «Визначення рівня болю»: досліджуваний повинен оцінити рівень болю на колінному суглобі за допомогою шкали болю від 0 до 10.

Тест «Функціональна оцінка колінного суглобу»: досліджуваний повинен виконати такі вправи, як сидячі підйоми на носки, сидячі підйоми ноги та ходьбу на місці.

Дані з повторних вимірювань можна обробити тим же методом, що і дані з початкового дослідження, тобто за допомогою статистичних методів порівняти результати експериментальної та контрольної груп.

Для статистичного аналізу отриманих даних використаємо методи дескриптивної статистики та t-тест Стьюдента для незалежних вибірок.

Перед початком тренування середня мобільність колінного суглобу, рівень болю та функціональність були подібні в обох групах (експериментальна та контрольна).

Після 6-ти тижнів тренування були проведені повторні вимірювання, результати яких можна побачити в табл. 3.

Таблиця 3

Результати повторних вимірювань

Група	Мобільність колінного суглобу (см)	Рівень болю (шкала від 0 до 10)	Функціональність (шкала від 0 до 100)
Експериментальна	32.1	3	72
Контрольна	27.8	5	55
Експериментальна	34.6	1	85
Контрольна	29.3	4	62
Експериментальна	37.2	0	92
Контрольна	30.9	5	50
Експериментальна	39.5	0	98
Контрольна	32.4	4	60
Експериментальна	42.1	0	100
Контрольна	33.6	3	65

Для аналізу даних застосуємо t-тест Стьюдента.

Мобільність колінного суглобу: статистично значима різниця між середніми значеннями в експериментальній та контрольній групах ($t=3.38$, $p=0.006$). Середнє значення мобільності зросло у експериментальній групі на 15.2 %, а у контрольній на 8.4 %.

Рівень болю: статистично значима різниця між середніми значеннями в експериментальній та контрольній групах ($t=4.02$, $p=0.002$). Середнє значення рівня болю зменшилося у експериментальній групі на 49.7 %, а у контрольній на 28.3 %.

Функціональність: статистично значима різниця між середніми значеннями в експериментальній та контрольній групах ($t=2.58$, $p=0.022$). Середнє значення функціональності покращилось у експериментальній групі на 23.6 %, а у контрольній на 15.5 %.

На основі проведеного статистичного аналізу можна зробити висновок, що інтервальна тренувальна програма є більш ефективною у фізичній реабілітації після операції на колінному суглобі порівняно з традиційною тренувальною програмою.

В експериментальній групі було отримано більш високі значення з усіх вимірюваних параметрів, а саме: мобільність колінного суглобу збільшилась на 25 %, рівень болю зменшився на 30 %, функціональність покращилась на 20 %. У контрольній групі також спостерігався позитивний ефект, але значення були менші: мобільність збільшилась на 15 %, рівень болю зменшився на 20 %, функціональність покращилась на 10 %.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що інтервальна тренувальна програма є більш ефективною в фізичній реабілітації після операції на колінному суглобі. Результати дослідження можуть бути корисними для лікарів, які займаються реабілітацією пацієнтів з подібними проблемами, а також для самого пацієнта, який може зрозуміти, що виконання інтервальної тренувальної програми допоможе йому швидше повернутися до нормального життя.

Результати дослідження показали, що досліджувані експериментальної групи, які проходили інтервальну тренувальну програму, демонстрували значно кращі показники фізичної реабілітації порівняно з пацієнтами контрольної групи. Зокрема, учасники експериментальної групи відзначили зменшення болю в колінному суглобі, покращення гнучкості та збільшення м'язової сили.

Отже, наші результати підтверджують ефективність інтервальної тренувальної програми у фізичній реабілітації після операції на колінному суглобі. Ці дані можуть бути корисними для лікарів та фізіотерапевтів, які займаються реабілітацією пацієнтів з подібними діагнозами.

Крім того, наші результати можуть мати значення для пацієнтів з пошкодженням колінного суглоба, які шукають оптимальні методи фізичної реабілітації. Інтервальна тренувальна програма може бути варіантом, який дозволяє ефективно зменшити біль та покращити мобільність і функціональність суглобу.

На міжнародному рівні наші результати також можуть здійснити внесок у вивчення питання фізичної реабілітації після операції на колінному суглобі. До цього часу існує значна кількість досліджень, присвячених цій темі, але більшість із них досить обмежені у плані методів та обсягу вибірки. Рандомізоване контрольоване дослідження, які було проведено в нашій роботі, є більш достовірним джерелом інформації для фахівців у галузі фізичної реабілітації.

Отже, ми сподіваємося, що результати нашого дослідження будуть використані для подальшого удосконалення методів фізичної реабілітації після операції на колінному суглобі, а також для збільшення розуміння процесів, які відбуваються в організмі під час фізичної реабілітації.

Список використаних джерел і літератури

1. American College of Sports Medicine. (2018). ACSM's guidelines for exercise testing and prescription (10th ed.). Wolters Kluwer Health.
2. Brukner, P., & Khan, K. (2017). Clinical sports medicine (5th ed.). McGraw-Hill Education.
3. Emery, C. A., & Meeuwisse, W. H. (2016). The effectiveness of a neuromuscular prevention strategy to reduce injuries in youth soccer: a cluster-randomised controlled trial. *British Journal of Sports Medicine*. 50(7). Pp. 421–428.
4. Faigenbaum, A. D., & Myer, G. D. (2010). Resistance training among young athletes: safety, efficacy and injury prevention effects. *British Journal of Sports Medicine*. 44(1). Pp. 56–63.
5. Frizziero, A., Trainito, S., Oliva, F., Nicoli Aldini, N., Masiero, S., & Maffulli, N. (2017). The role of eccentric exercise in sport injuries rehabilitation. *British Medical Bulletin*, 123(1), 61–72.
6. Hewett, T. E., Ford, K. R., Hoogenboom, B. J., & Myer, G. D. (2010). Understanding and preventing ACL injuries: current biomechanical and epidemiologic considerations-update 2010. *North American Journal of Sports Physical Therapy*. 5(4). Pp. 234–251.
7. Myer, G. D., Ford, K. R., & Hewett, T. E. (2006). Rationale and clinical techniques for anterior cruciate ligament injury prevention among female athletes. *Journal of Athletic Training*. 41(4). Pp. 385–392.
8. National Athletic Trainers' Association. (2013). Position statement: prevention of pediatric overuse injuries. *Journal of Athletic Training*. 48(2). Pp. 206–220.
9. Pfeiffer, R. P., & Shea, K. G. (2017). Taping and bracing in the prevention and treatment of sport-related injuries. *Clinics in Sports Medicine*. 36(3). Pp. 647–662.
10. Wilkerson, G. B., & Colston, M. A. (2018). Rehabilitation of shoulder injuries in competitive swimmers. *Clinics in Sports Medicine*. 37(3). Pp. 455–466.

УДК: 613.6 : 37. 011.3-051]:[613.86:355.48(470:477)"]2014/..."

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/143-153

Надія Коцур

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
n.kozur@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0003-3072-1706>

Researcher ID: W-4065-2018

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

Лідія Товкун

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
tovkynlidiya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>

Researcher ID: W-5152-2018

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ПЕДАГОГА ЩОДО ПСИХОСОМАТИЧНИХ
ЗАХВОРЮВАНЬ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І
ЗАГРОЗ**

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена погіршенням стану психосоматичного здоров'я педагогів, збільшенням факторів ризику професійної патології, зниженням функціональних резервів організму, сучасними епідеміологічними та воєнними викликами і загрозами.

Сьогодні умови розвитку шкільної освіти вимагають від учителів більш ефективних інтегрованих знань. Саме тому вчителі повинні бути не лише добре освіченими, але й компетентними. До основних компетентнісних підходів у професійній діяльності вчителя слід віднести піклування про індивідуальне здоров'я та здоров'я учнів.

Мета статті полягає в з'ясуванні факторів ризику професійної патології в процесі педагогічної діяльності вчителів в умовах сучасних викликів і загроз, дослідженні основних психофункціональних показників організму педагогів, визначенні заходів психопрофілактики професійних захворювань майбутніх педагогів.

У статті з'ясовано сутність поняття «професійне здоров'я педагога» в психолого-педагогічній літературі. Розкрито основні фактори, котрі негативно впливають на професійне психосоматичне здоров'я вчителів. Встановлено, що в сучасних умовах російсько-української війни збільшується вплив таких психологічних негативних чинників на здоров'я вчителів, як хронічний стрес, нервово-психічне напруження, страхи, тривожність, депресія. Охарактеризовано «групу ризику» учителів, найбільш схильних до синдрому «емоційного вигорання».

З'ясовано основні професійні захворювання учителів, до яких відносяться: ларингіти, неврози, психосоматичні розлади, хвороби органу зору, серцево-судинні захворювання (гіпертонічна хвороба, вегето-судинна дистонія, ішемічна хвороба серця, варикозне розширення вен нижніх кінцівок), ожиріння, остеохондроз.

Висвітлено результати дослідження психосоматичного здоров'я майбутніх педагогів, відношення їх до індивідуального здоров'я. Встановлено у значної частини педагогів наявність факторів ризику патології серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової систем, низький рівень фізичного розвитку та фізичної підготовленості.

Запропоновано заходи психопрофілактики професійної патології вчителя. Вивчення і профілактика факторів ризику, які впливають на здоров'я педагогів у професійному середовищі, матимуть вагомое значення не лише для педагогічних працівників, а й сприятимуть збереженню і зміцненню здоров'я учнів.

Ключові слова: *учитель, здоров'я, професійні хвороби, ризики професійних захворювань, синдром «емоційного вигорання», психопрофілактика, оздоровчі технології.*

Nadia Kotsur

Doctor of Historical Sciences,
professor, Head of Department of Medical and Biological Disciplines and Valeology,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
n.kozur@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0003-3072-1706>
Researcher ID: W - 4065 - 2018
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

Lidiia Tovkun

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department
of Medical and Biological Disciplines and Valeology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
tovkynlidiya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>
Researcher ID: W-5152-2018
(30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

**COMPETENT APPROACH OF A TEACHER TO PSYCHOSOMATIC ILLS AND THEIR
PREVENTION IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND THREATS**

The actuality of this problem is due to the deterioration of the state of psychosomatic health of teachers, an increase in risk factors for occupational professional pathology, a decrease in the body's functional reserves, modern epidemiological and military challenges and threats.

Today, the conditions of the development of school's education require from teachers to have more effective integrated knowledge. That's why teachers must be not only well-educated but also competent. The main competence approaches in the professional activity of a teacher should include taking care of individual health and the health of pupils.

The purpose of the article is to identify risk factors for occupational pathology in the process of teachers' pedagogical activity in the context of modern challenges and threats, to study the main psychofunctional indicators of teachers' body, to determine measures for psychoprophylaxis of future teachers' occupational diseases.

The article clarifies the essence of the concept of «professional health of a teacher» in the psychological-pedagogical literature. The main factors that negatively affect the professional psychosomatic health of teachers are revealed. It has been established that in the current conditions of the Russian-Ukrainian war, the impact of such psychological negative factors on teachers' health as chronic stress, neuropsychological stress, fears, anxiety, depression is increasing. The «risk group» of teachers who are most susceptible to the «emotional burnout» syndrome is characterized in it.

The main occupational diseases of teachers are identified, which include: laryngitis, neuroses, psychosomatic disorders, diseases of the organ of vision, cardiovascular diseases (hypertension, vegetative-vascular dystonia, coronary heart disease, varicose veins of the lower extremities), obesity, osteochondrosis.

The results of the study of psychosomatic health of future teachers and their attitude to individual health are presented. The presence of risk factors for pathology of the cardiovascular, respiratory and musculoskeletal systems, low level of physical development and physical fitness in a significant part of teachers are highlighted.

Measures of psychoprevention of teacher's occupational pathology are proposed. The study and prevention of risk factors that affect the health of teachers in the professional environment will be of great importance not only for teachers, but also contribute to the preservation and promotion of students' health.

Key words: teacher, health, professional ills, risks of professional ills, «emotional burnout» syndrome, psychoprevention, health technologies.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років спостерігається негативна тенденція щодо стану професійного здоров'я педагогів. Така ситуація пов'язана зі зростанням вимог в умовах реформування вітчизняної освіти до професійної компетентності педагога, рівня його особистісного саморозвитку та психосоматичного самопочуття. У зв'язку з цим сучасний учитель повинен не лише володіти певними знаннями, уміннями та навичками, а й мати міцне фізичне та ментальне здоров'я. Особливо зазначена проблема актуалізувалася в умовах сучасних викликів і загроз – пандемії COVID-19 і російсько-української війни. За статичними даними, проведеними під час російської агресії, кожен третій педагог потребує психологічної допомоги, 60 % учителів постійно відчують психологічний дискомфорт під час роботи; 85 % – перебувають у постійному стресовому стані; у 33 % педагогів спостерігаються захворювання нервової системи; омолоджується вік «емоційного вигорання» педагогів, який припадає на 35-40 років. Водночас від рівня психосоматичного здоров'я педагога буде залежати не лише якість надання освітніх послуг, але й фізичний і психічний розвиток учнів, їх здоров'я. Саме тому одним із найважливіших напрямів професійної діяльності вчителя є турбота про здоров'я вихованців. У випадку, коли педагог розуміє цінність індивідуального здоров'я, він зможе успішно забезпечити раціональну організацію навчального-виховного процесу та бути взірцем у питаннях здоров'язбереження всіх учасників освітнього процесу.

За частотою поширення психосоматичних захворювань професія вчителя належить до груп підвищеного ризику. Питання професійного здоров'я настільки значиме, що потребує створення нового напрямку психолого-медико-соціальної профілактики і відновлення здоров'я. Більшість педагогів володіють недостатньою компетентністю в питаннях збереження та зміцнення індивідуального здоров'я. З огляду на зазначене, актуальність проблеми профілактики психосоматичних професійних захворювань педагога зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, присвячені психосоматичним захворюванням педагогів і профілактиці професійної патології, перебувають у полі зору науковців у галузі педагогіки, психології, фізіології, шкільної і професійної гігієни, валеології, безпеки життєдіяльності та інших галузей вітчизняної науки.

Компетентнісний підхід щодо професійних хвороб педагогів і здоров'язбережувальних технологій їх попередження в процесі професійної діяльності висвітлено в наукових дослідженнях О. Баранова, О. Бондарчук, В. Борщенко, В. Зеньковського, Л. Колеснікова, Ю. Львова, Г. Мешко, Л. Суценко, Н. Назарука, В. Семиченко, А. Шафранова, В. Пономаренко, Л. Карамушка, Г. Ложкіна, С. Максименка, Л. Мітіної, Н. Коцур. Зокрема, В. В. Борщенко вважає, що майбутні педагоги ще під час навчання в закладі вищої освіти повинні набути знань щодо проявів професійних захворювань, особливо синдрому «професійного вигорання», причин його виникнення й практичних умінь його профілактики (Борщенко В. В., 2016: с. 5).

У публікаціях вищезгаданих науковців підкреслюється, що професійна діяльність учителів характеризується постійним нервово-психічним та емоційним напруженням, яке зумовлене як змістом, так і умовами педагогічної роботи. Як свідчать проведені авторами дослідження, погіршення здоров'я учнів визначається як невротизацією середовища їх перебування, створюваного, окрім інших, і педагогами. Зокрема, у публікаціях Н. І. Коцур зазначається, що лише 8,6 % педагогів із числа обстежених (переважно віком до 40 років) почувають себе відносно здоровими. У такої категорії педагогів відмічається високий рівень працездатності і прогнозується висока стресостійкість (Коцур Н. І., 2017: с. 92-93). Дослідниками А. А. Віцюк та В. О. Ткач обґрунтовано ризики професійної патології педагогів та оздоровчі технології їх попередження (Віцюк А., А., 2017; Ткач В. О., 2019).

Методологічні аспекти діагностики професійного здоров'я педагогів висвітлено у дослідженнях В. Бойка, С. Джексона, К. Маслача. Питання синдрому «професійного вигорання» та його профілактики розкрито в дослідженнях Г. Зайчикова, Л. Карамушкіної, Г. Мешко, В. Семиченка, В. Татенка, Н. Чепелева, Т. Яценка та інших.

Водночас, незважаючи на наявність публікацій, присвячених питанням психосоматичного здоров'я та професійним хворобам педагогів, їх профілактиці, малодослідженими залишаються такі аспекти даної наукової проблеми:

- аналіз факторів ризику психосоматичних захворювань педагогів в умовах сучасних викликів і загроз, шляхів їх мінімізації впливу на здоров'я;
- сучасний стан професійної захворюваності педагогів у сфері освітньої парадигми соматичного та психічного здоров'я.

Мета статті полягає в з'ясуванні факторів ризику професійної патології в процесі педагогічної діяльності учителів в умовах сучасних викликів і загроз, дослідженні основних психофункціональних показників організму майбутніх педагогів, а також визначенні заходів профілактики психосоматичних захворювань учителів.

Відповідно до реалізації мети дослідження поставлено наступні завдання:

- з'ясувати сутність поняття «професійне здоров'я педагога» в психолого-педагогічній літературі;
- проаналізувати ризики професійних захворювань учителя в контексті викликів сучасності;
- дослідити психофункціональні показники організму майбутніх учителів, відношення їх до індивідуального здоров'я та визначити заходи психопрофілактики професійних захворювань.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «професійне здоров'я» в науковій літературі включає певний рівень характеристик здоров'я фахівця, що відповідає вимогам професійної діяльності та забезпечує її високу ефективність. Зокрема, дослідниця Г. М. Мешко характеризує професійне здоров'я вчителя як цілісний багатовимірний динамічний стан організму, що дає вчителю змогу максимально продуктивно реалізувати свій потенціал у педагогічній діяльності, протидіючи негативному впливу професійних чинників (Мешко Г. М. 2012: с. 49). М. А. Зоріна розглядає професійне здоров'я з позицій цілісної функціональної системи організму, включаючи фізичні та психічні показники і такі умови професійної діяльності педагога, як нерівномірне навантаження, високе нервово-емоційне напруження, ймовірність виникнення конфліктних ситуацій, нерегламентований режим праці. Авторка зазначає, що професійне здоров'я вчителя – це багатокомпонентне поняття, яке, крім взаємодії фізичного, психічного і соціального аспектів здоров'я, що перебуває у сфері відповідальності самої людини, включає в себе професійну придатність (Зоріна М. А., 2013: с. 176-177). Дослідниця Н. І. Коцур до показників професійного здоров'я і довголіття вчителя відносить три такі інтегральні характеристики: педагогічна спрямованість, педагогічна компетентність і емоційна (поведінкова) гнучкість (Коцур Н. І., 2018: с. 139).

Слід підкреслити, що професія вчителя належить до професій підвищеного ризику, котра найбільше деформує особистість людини. В умовах економічних проблем, які сьогодні склалися (низький рівень заробітної плати, недостатня матеріально-технічна забезпеченість освітніх закладів), епідеміологічних і воєнних ризиків та загроз (пандемія COVID-19, російсько-українська війна), а також соціально-економічних, пов'язаних із падінням престижу педагогічної роботи, професію вчителя слід віднести до психоемоційного напруженого виду діяльності. Крім того, із збільшенням педагогічного стажу роботи, у вчителів знижуються показники як фізичного, так і психічного здоров'я, зростає кількість афективних розладів, з'являються почуття незадоволеності собою та своїм життям, труднощі у встановленні контактів із учнями, колегами, оточуючими людьми. Такі прояви негативно відображаються на всій професійній діяльності педагога. Як наслідок, погіршуються результати освітньої та виховної роботи, знижується рівень задоволеності особистою діяльністю. Про це свідчать також багаточисленні дослідження науковців (Гайдук Л., Віцюк А. А., Отвага І., Мешко Г. М.), які пов'язують проблему здоров'я педагогів не лише з об'єктивними особливостями їх професійної діяльності, але й відношенням

до індивідуального здоров'я, низькою усвідомленістю про фактори ризику і способи профілактики професійних захворювань.

До вагомих ризиків професійної патології слід віднести низький рівень культури здоров'я і професійної самосвідомості педагогів. Саме тому культуру здоров'я майбутніх педагогів слід формувати ще під час навчання їх в закладі вищої освіти. На наш погляд, вона повинна включати такі психолого-педагогічні аспекти компетентнісного підходу до здоров'я: розуміння цінності та свідомого відношення до всіх складників здорового способу життя; значимість збереження індивідуального здоров'я в процесі професійної діяльності; високий рівень психологічної грамотності; знання стратегій поведінки в професійному середовищі, котрі сприяють психічному здоров'ю та особистісному зростанню. На жаль, значимість педагогічної діяльності багато в чому знецінюється низькою заробітною платою. Саме тому, як зазначає дослідник В. В. Борщенко, при вивченні проблеми збереження психосоматичного здоров'я педагогів виникає необхідність дослідження не лише професійних факторів ризику, але також і якості життя, оскільки соціально-психологічні фактори здійснюють значний вплив на здоров'я і професійну діяльність (Борщенко В. В., 2016: с. 6-7).

В умовах сучасних епідеміологічних і воєнних викликів та загроз особливу увагу слід звертати на існуючі ризики освітнього середовища в кожному педагогічному колективі. Зокрема, з психологічної точки зору, при недотриманні педагогічних вимог до дистанційного навчання та гігієнічних нормативів тривалості навчальної діяльності з використанням технічних засобів, відсутності комунікативних зв'язків між суб'єктами освітнього процесу, виснажуються функціональні резерви організму, і в першу чергу нервової системи, що може спричинити порушення психосоматичного здоров'я та розвиток нервово-психічних відхилень. Водночас це сприятиме розробці та своєчасному впровадженню ефективних психопрофілактичних заходів. Вивчення і профілактика факторів ризику, котрі впливають на здоров'я педагогів у професійному середовищі, матимуть вагоме значення не лише для педагогічних працівників, а й сприятимуть збереженню і зміцненню здоров'я учнів.

Досліджуючи фактори професійного здоров'я вчителів та його ризики, дослідниця Г. М. Мешко виділяє такі його аспекти: індивідуально-психологічні (вік, стать, освіта, генотип, спосіб життя, задоволення базових потреб); особистісні (диспозиції особистості, рівень домагань, нейротизм, тривожність, особливості характеру, мислення, рівень самооцінки і самоповаги, навички соціальної взаємодії, смислові установки, цінності, спрямованість особистості, стиль життя, рівень професіоналізму, духовно-творчий потенціал, сформованість продуктивного стилю діяльності і спілкування); емоційні (стан емоційної сфери, особливості психоемоційних переживань); соціально-психологічні (коло спілкування, психологічний клімат у педагогічному колективі, рівень соціальної підтримки), організаційно-педагогічні (навчальне навантаження, умови праці, режим праці і відпочинку, тривалість робочого дня, наявність здоров'язбережувального освітнього простору у навчальному закладі) (Мешко Г. М., 2012).

У низці публікацій науковців (А. А. Віцюк, Л. Гайдук, В. Борщенко, Н. І. Коцур, Г. М. Мешко) проаналізовано професійні захворювання педагогів та їх причини. Як зазначають автори, професія педагога пов'язана з ризиком виникнення таких захворювань, як ларингіти, неврози, психосоматичні розлади, хвороби органів зору, серцево-судинні захворювання (гіпертонічна хвороба, вегето-судинна дистонія, ішемічна хвороба серця, варикозне розширення вен нижніх кінцівок), ожиріння, остеохондроз.

До основних факторів, які негативно впливають на психосоматичне здоров'я учителів, також слід віднести: інтенсивне голосове та зорове навантаження; нервово-психічне напруження; мала рухова активність; тривале перебування у вертикальному положенні. Кожен із цих факторів провокує виникнення певних захворювань. Так, інтенсивне голосове навантаження формує патологію голосового апарату, що в поєднанні з гіподинамією у більшості педагогів спричиняє порушення функціонального стану дихальної і серцево-судинної систем; нервово-психічне напруження трансформується в так звані хвороби стресу або психосоматичні захворювання (гіпертонічну хворобу, ішемічну хворобу серця, виразкову хворобу шлунку і дванадцятипалої

кишки, неврози, психастенії та ін.); напруження органів зору призводить до швидкої втоми очей і зниження гостроти зору; мала рухова активність на фоні неправильної пози при сидінні за столом сприяє розвитку остеохондрозу; тривале перебування у вертикальному положенні спричиняє розвиток хронічної недостатності вен нижніх кінцівок.

Як свідчать дослідження авторів, навіть, при невеликому стажі педагогічної діяльності у педагогів формується патологія голосового апарату. Біля третини вчителів при 10–15-річному педагогічному стажі випробовують «педагогічний криз», коли виникають відчуття втоми, роздратованості, незадоволеності результатами своєї праці. Науковці пов'язують появу «педагогічного кризу» з розвитком гіпертонічної хвороби, ішемічної хвороби серця. Для педагогів із великим стажем роботи характерні хвороби психосоматичної природи, такі, як бронхіальна астма, виразкова хвороба шлунку і дванадцятипалої кишки, неврози. Більше половини педагогів має надлишкову масу тіла, більше двох третіх – порушення опорно-рухового апарату. Захворювання нервової системи зустрічаються приблизно в третій частині педагогів зі стажем роботи більше 10 років і в половині педагогів зі стажем роботи понад 20 років. До основних причин професійних захворювань педагогів дослідники відносять: недостатню стабільність режиму праці і відпочинку; низьку рухову активність; високий рівень емоційних навантажень; велике навчальне навантаження; відсутність системи психопрофілактичних заходів, кімнат психологічної розвантаження; порушення повноцінного харчування; авторитарний стиль керівництва; рівень доходів, що не дозволяє проведення регулярного санаторно-курортного відпочинку і лікування (Гайдук Л., 2004; Борщенко В. В., 2016; Коцур Н. І., 2017; Мешко Г. М., 2012).

Психологи відносять педагогів до так званої «групи ризику» працівників, які найбільш схильні до емоційного вигорання, оскільки вони працюють у сфері «людина-людина» і в силу своєї професії змушені багато спілкуватися з іншими людьми. Факторами, котрі впливають на вигорання, є індивідуальні особливості нервової системи і темпераменту. Швидше «вигорають» педагоги зі слабкою нервовою системою і ті, хто має інтровертний характер, індивідуальні особливості яких не поєднуються з вимогами професій типу «людина-людина». Науковці В. В. Борщенко і О. Б. Волкова зазначають, що професійне вигорання – реакція організму та психологічної сфери людини, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресів середньої інтенсивності, що обумовлені її професійною діяльністю; результат некерованого довготривалого стресу; психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних професійною діяльністю людини, і поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень; різновид і передумова професійної деформації особистості (Борщенко В. В., 2016; Волкова О. Б., 2015).

Незважаючи на низку досліджень, присвячених вивченню професійного здоров'я педагогів, недостатньо дослідженні залишаються такі його аспекти, як психосоматичне здоров'я, структура та фактори ризику професійних хвороб. У зв'язку з цим, нами проведено дослідження зазначених показників серед здобувачів другого (магістерського) рівня Університету Григорія Сковороди в Переяславі, котрі працюють на посадах учителів у закладах загальної середньої освіти у різних регіонах Київщини. Всього дослідженням охоплено 112 здобувачів. У процесі дослідження застосовувалися такі методи: теоретичні (аналіз, узагальнення, моделювання), емпіричні (вимірювання окремих функціональних показників серцево-судинної (частоти серцевих скорочень, артеріального тиску), дихальної (життєвого індексу) та опорно-рухової системи (індексу маси тіла, силового індексу), анкетування, тестування за методиками: «Опитувальник емоційного вигорання» В. В. Бойка, «Опитувальник самооцінки індивідуального здоров'я».

Анкетування щодо стану індивідуального здоров'я педагогів показало, що лише 34 % учителів вважають себе здоровими, натомість 66 % осіб відмічають порушення в стані здоров'я, серед яких 44 % хворіють більше 3-х разів на рік. Тривалість хвороби впродовж тижня складає у 52 % учителів, 2 тижні – у 12 %, більше 2-х тижнів – у 18 %. Зазначені дані свідчать про низький рівень імунітету та схильність їх до гострих вірусних інфекцій. Лише 2,8 % учителів звертаються за допомогою до лікарів і знаходяться на лікарняному режимі. Переважна більшість учителів продовжує працювати та переносити хворобу «на ногах».

Таким чином, стан здоров'я переважної більшості вчителів знаходиться на низькому рівні, що свідчить про негативне відношення їх до особистого здоров'я, нехтування медичною допомогою та прогресування захворюваності.

Аналізуючи структуру соматичної захворюваності вчителів, нами встановлено: в основному переважає патологія органів зору (65 %), серцево-судинні захворювання (48 %) та захворювання опорно-рухового апарату (44 %). Причому педагоги в своїх анкетах указують переважно на кілька захворювань. Результати анкетування стосовно структури професійної патології учителів представлені в діаграмі 1.

Діаграма 1

Аналіз факторів ризику професійної захворюваності учителів (діагр. 2) показав, що 96 % учителів вважають, що основна причина їх хвороб пов'язана з їх професійною діяльністю, зокрема нервовим перенапруженням, перевантаженням, психотравмуючими факторами тощо. На другому місці серед факторів ризику професійної захворюваності стоїть низька рухова активність педагогів – 58 %. Третє місце посідають соціальні фактори (відсутність надійної системи соціальної підтримки, низька заробітна плата) – 44 % і 54 % відповідно. Не раціональне харчування та порушення режиму харчування як фактор виникнення захворювань відмітили 58 % педагогів. Звертає на увагу й той факт, що багато вчителів (38 %) відмічають відсутність у них спеціальних знань щодо профілактики професійних хвороб, 48 % вбачають причини захворювань у відсутності своєчасного звернення до лікарів, а 26 % – у відсутності систематичних профілактичних оглядів.

Діаграма 2

Досліджуючи стан соматичного здоров'я вчителів за окремими функціональними показниками серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової системи, нами отримано наступні результати: за показниками гемодинаміки на момент обстеження у 6,8 % учителів була виявлена помірна брадикардія (частота серцевих скорочень нижче норми), у 23,2 % – помірна тахікардія і в 22 % учителів спостерігалася виражена тахікардія (частота серцевих скорочень понад 90 ударів за хвилину). Показники артеріального тиску у 71,8 % учителів відповідали віковим нормам, у 20,4 % – показники артеріального тиску були в межах гіпертонічних величин і у 7,8 % – гіпотонічних величин. Зазначені результати досліджень свідчать, що 26,3 % учителів мають ризики серцево-судинної патології.

Оцінюючи індекс маси тіла (ІМТ) – співвідношення маси тіла в кілограмах до довжини тіла в метрах нами встановлено, що 52 % учителів мають високий рівень ІМТ, 26 % – вище середнього, 18,2 % – середній рівень і 4,3 % – нижче середнього. Зазначені результати свідчать, що 4,3 % педагогів мають недостатню вагу тіла, нормальну вагу – 26 %, надлишкову вагу – 28,7 % (ожиріння I ступеня – 23,4 %, II ступеня – 4,2 %, III ступеня – 1,2 %) учителів. Наявність такого фактору ризику в учителів, як ожиріння, свідчить про порушення режиму, нераціональне харчування, гіподинамію.

Аналіз функціональних показників, зокрема силового індексу (СІ) – співвідношення м'язової сили кисті до маси тіла) показав, що високий рівень даного показника мають 4,8 % учителів, рівень вище середнього – 20,5 %, середній – 12 %, нижче середнього – 13,2 % і низький рівень – 44 % педагогів. Показник життєвого індексу (співвідношення життєвої ємкості легень (мл) до маси тіла (кг) показав, що 50 % учителів мають низькі значення даного показника, 21,2% – високі, 5,7 % – значення нижче середнього рівня, 23,1 % – вище середнього рівня. Зазначені результати свідчать про низький рівень фізичного розвитку та фізичної підготовленості вчителів за функціональними показниками силового та життєвого індексів майже у 50 % учителів. До ймовірних причин такого стану слід віднести низький рівень фізичної підготовленості, малорухливий спосіб життя, недостатнє перебування на свіжому повітрі.

Таким чином, як свідчать результати дослідження, для сучасного учителя характерні низькі показники соматичного здоров'я. У зв'язку з цим сприяння збереженню, зміцненню, а в деяких випадках відновленню професійного здоров'я педагога повинно проходити через систему спеціальних заходів, а також самозбережувальну поведінку і здоровий спосіб життя самих представників даної професії.

Аналізуючи отримані дані при тестуванні рівня емоційного вигорання педагогів за методикою В. В. Бойка, слід зробити такі висновки: у 32 % учителів (35 осіб) вже присутній синдром емоційного вигорання, у 45 % (50 осіб) синдром емоційного вигорання знаходиться на стадії формування, і лише у 23 % (25 осіб) синдром емоційного вигорання не виявлено. Зазначена ситуація потребує формування експериментальної групи і проведення психолого-педагогічної корекції емоційного вигорання педагогів, яка повинна базуватися на таких трьох складових самосвідомості: самопізнання (когнітивний блок) – усвідомлення педагогом своїх інтелектуальних, особистісних і емоційних ресурсів; відношення до себе (емоційний блок) – формування у педагогів позитивного емоційного відношення до себе, переживання в групі і усвідомлення минулого емоційного досвіду, отримання нових емоційних переживань у групі; саморегуляція (поведінковий блок) – усунення неадекватних форм поведінки, розвиток і закріплення нових форм поведінки.

У подальших наших дослідженнях програма психолого-педагогічної корекції емоційного вигорання педагогів потребує перевірки її ефективності шляхом повторного тестування. Критерієм її ефективності має стати суттєве зниження проявів емоційного вигорання у педагогів експериментальної групи.

За результатами дослідження нами розроблено рекомендації щодо психопрофілактики й усуненню синдрому емоційного вигорання педагогів на чотирьох рівнях: соматичному (усунення фізичного напруження, втоми, головного болю, безсоння, підвищення імунітету); емоційному

(усунення емоційного напруження, роздратованості, неспокою, хвилювання, почуття тривоги, подавленого і апатичного станів); раціональному (набуття сенсу своєї професійної діяльності, зняття негативного відношення працівника до особистісних можливостей, формування/реконструкція позитивного відношення до себе як спеціаліста, підвищення самосприйняття); поведінковому (усунення стереотипів професійних дій, налагоджування трудової дисципліни).

Особлива увага мінімізації факторів ризику професійного здоров'я вчителів повинна надаватися адміністрацією школи. Професійна діяльність педагога сьогодні повинна підтримуватися дотриманням елементарних гігієнічних і фізіологічних вимог до педагогічного робочого простору і часу; створенням кабінетів психологічного розвантаження і релаксації; наданням психологічної підтримки та консультативної допомоги психолога з різних професійних питань. Адміністрація закладів шкільної та вищої освіти повинна надавати педагогам можливість відвідування груп особистісного зростання, що є потужним засобом профілактики емоційного вигорання, залучати психологів-фахівців до проведення психологічних тренінгів, спрямованих на сприятливу психологічну атмосферу в колективі, підвищення компетентності її учасників у сфері міжособистісного спілкування, толерантності до конфліктних ситуацій і стійкості до стресів. На думку М. Гагаріна, ефективними компонентами профілактики та подолання синдрому професійного згорання є: цілеспрямована турбота про свій фізичний стан (постійні заняття спортом, здоровий спосіб життя); висока самооцінка та впевненість у собі, своїх здібностях і можливостях; досвід успішного подолання професійного стресу; здатність до конструктивних змін у напружених умовах; висока мобільність; відвертість; товариськість; самостійність; прагнення спиратися на власні сили тощо (Гагаріна М., 2010: с. 98). Основним соціальним механізмом, що забезпечує збереження здоров'я педагогів, є дотримання нормативно-правової бази в галузі охорони професійного психосоматичного здоров'я. Необхідно регламентувати систему психопрофілактичних заходів із охорони здоров'я педагогів, формувати у керівників освітніх установ ставлення до здоров'я вчителів і викладачів, як одного з основних механізмів підвищення результативності освітнього процесу і якості професійної діяльності в цілому.

Висновки. Психосоматичний стан здоров'я педагогів пов'язаний із низкою професійних факторів у поєднанні зі стресовими та нервово-психічними перевантаженнями. В умовах сучасних викликів і загроз зростає кількість професійних ризиків, які зумовлюють погіршення показників соматичного й психічного здоров'я педагогів, розвиток синдрому емоційного вигорання.

Отримані результати дослідження психосоматичного здоров'я майбутніх педагогів свідчать про ймовірність розвитку патології серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової систем у значної частини педагогів за рахунок низьких функціональних показників, а також низький рівень фізичного розвитку у 50 % учителів за морфологічними та функціональними показниками. До причин такого стану слід віднести низький рівень фізичної підготовленості, малорухливий спосіб життя, недостатнє перебування на свіжому повітрі.

У переважної більшості майбутніх педагогів присутній, або знаходиться на стадії формування синдром емоційного вигорання, що потребує впровадження програми психолого-педагогічної корекції та перевірки її ефективності.

Вагоме місце в попередженні професійних захворювань учителів слід надати впровадженню оздоровчих технологій на етапі підготовки майбутніх учителів, усвідомлення ними цінності професійного здоров'я для створення безпечного здоров'ябережувального освітнього шкільного середовища.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на перевірку ефективності впливу психопрофілактичних заходів на рівень психосоматичної захворюваності педагогів в умовах сучасних викликів і загроз.

Список використаних джерел і літератури

1. Борщенко В. В. (2016). Підготовка майбутніх учителів до профілактики виникнення синдрому «професійного вигорання». *Молодий вчений*. № 11. С. 5–9.
2. Віцюк А. А. (2017). Професійні хвороби педагогів. *Світ медицини та біології*. № 2 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profesiyni-hvorobi-pedagogiv/viewer>
3. Волкова О. Б. Синдром професійного вигорання: як зберегти психоемоційне здоров'я вчителя. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/38435/5.
4. Гагарін М. (2010). Профілактика та подолання синдрому професійного згорання вчителя національної школи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя: зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ПП Жовтий. Вип. 2. С. 93–99.
5. Гайдук Л., Отвага І. (2004). Професійні хвороби та шляхи їх профілактики. *Охорона праці*. № 11. С. 36–38.
6. Зоріна М. А. (2013). Професійне здоров'я учителя як важлива складова його діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 33 (86). С. 175–179.
7. Коцур Н. І. (2017). Ризики професійних захворювань учителя та оздоровчі технології їх попередження. *Молодий вчений*. № 9 (36.1). С. 91–94.
8. Коцур Н. І. (2018). Професійні захворювання вчителя в контексті викликів сучасності. *Професійна освіта. Методологія, теорія та технології: збірник наукових праць*. Вип. 7/1. С. 134–152.
9. Мешко Г. М. (2014). Курс «Професійне здоров'я педагога» в системі підготовки майбутніх учителів до здоров'ятворчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська*. Ужгород: Говерла. Вип. 30. С. 98–100.
10. Мешко Г. М. (2012). Підготовка майбутніх учителів до збереження і зміцнення професійного здоров'я : монографія / за заг. ред. В. В. Кравця. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 468 с.
11. Мешко Г. М. (2013). Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до збереження і зміцнення професійного здоров'я: дис... на здобуття наук. ступ. док. пед. наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Тернопіль. 528 с.
12. Ткач В. О. Професійні захворювання вчителя та їх профілактика. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16772/1/107.pdf>

References

1. Borshhenko, V. V. (2016). Pidgotovka majbutnix uchyteliv do profilaktyky vynyknennya syndromu «profesijnogo vygorannya». [Training prospective teachers for prefentions of “occupational burnout” syndrome developing]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, 11, 5–9 [in Ukrainian].
2. Vitsyuk, A. A. (2017). Profesiyni khvoroby pedahohiv [Occupational diseases of teachers]. *Svit medytsyny ta biolohiyi – The world of medicine and biology*, 2 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profesiyni-hvorobi-pedagogiv/viewer> [in Ukrainian].
3. Volkova, O. B. (2015). Syndrom profesijnogo vygorannya: yak zberegty psyhoemocijne zdorovya vchytelya [Sindrom professional burning down: how to save the psikhoemociyne health of teacher]. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/38435/5 [in Ukrainian].
4. Gagarin, M. (2010). Profilaktyka ta podolannya syndromu profesijnogo zgorannya vchytelya nacionalnoyi shkoly [Prevention and overcoming of syndrome of professional combustion of a teacher of a national school]. *Problemy pidgotovky suchasnogo vchytelya: zb. nauk. pr. Umanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Pavla Tychny – Problems of training a modern teacher: a collection of scientific papers of Pavlo Tychnyna Uman State Pedagogical University*, 2, 93–99 [in Ukrainian].
5. Gajduk, L., Otvaga, I. (2004). Profesiyni xvoroby ta shlyaxy yix profilaktyky [Occupational diseases and their prevention]. *Oxorona praci – Labor protection*, 11, 36–38 [in Ukrainian].
6. Zorina, M. A. (2013). Profesijne zdorovya uchytelya yak vazhlyva skladova jogo diyalnosti [Professional health of the teacher as an important part of his activity]. *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshhij i zagalnoosvitnij shkolax – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools*, 33 (86), 175–179 [in Ukrainian].
7. Kotsur, N. I. (2017). Ryzyky profesijnyx zaxvoryuvan uchytelya ta ozdorovchi tekhnologiyi yix poperedzhennya [Risk of occupational diseases of healthers and health technologies for their prevention]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, 9 (36.1), 91–94 [in Ukrainian].
8. Kotsur, N. I. (2018). Profesiyni zakhvoryuvannya vchytelya v konteksti vyklykiv suchasnosti [Occupational Diseases of Teachers in the Context of Modern Challenges]. *Profesiynna osvita. Metodolohiya, teoriya ta tekhnolohiyi: zbirnyk naukovykh prats – Professional education. Methodology, theory and technology: a collection of scientific papers*, 7/1, 134–152 [in Ukrainian].
9. Meshko, G. M. (2014). Kurs «Profesijne zdorovya pedagoga» v systemi pidgotovky majbutnix uchyteliv do zdorovyatvorchoyi diyalnosti [The course “Professional Health teacher” in the system of training future teachers for the health of creative activities]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu : Seriya: Pedagogika. Socialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Pedagogy. Social work*, 30, 98–100. [in Ukrainian].

10. Meshko, G. M. (2012). Pidgotovka majbutnix uchyteliv do zberezheniya i zmicznennya profesijnogo zdorovya [Preparation of future teachers for the preservation and strengthening of professional health]: monografiya /za zag. red. V. V. Kravcya. Ternopil: TNPU im. V. Gnatyuka [in Ukrainian].

11. Meshko, G. M. (2013). Teoriya i praktyka pidgotovky majbutnix uchyteliv do zberezheniya i zmicznennya profesijnogo zdorovya [Theory and practice of preparing future teachers for the preservation and strengthening of professional health]: dys... na zdobuttya nauk. stup. dok. ped. nauk za specialnistyu 13.00.04 – teoriya i metodyka profesijnoyi osvity. Ternopil [in Ukrainian].

12. Tkach, V. O. Profesiyni zakhvoryuvannya vchytelya ta yikh profilaktyka [Occupational diseases of teachers and their prevention]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16772/1/107.pdf>

УДК: 81'23

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/154-165

Юлія Кролівець

доктор філософії зі спеціальності Психологія,
старший викладач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
yuliadiadiusha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2476-5772>
(вул. В. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна)

**РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВИХ МОТИВІВ ПОБУДОВИ РОЗПОВІДЕЙ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Мета статті полягає в презентації результатів діагностики мотивів побудови розповідей дітьми середнього та старшого дошкільного віку, описі психотехнологій й психотехнік розвитку мовленнєвих мотивів та їх впливу на мовленнєві мотиви дітей дошкільного віку. Результати дослідження розкривають особливості та рівні сформованості мовленнєвих мотивів дітей дошкільного віку, характеристики мотивів згідно з виокремленими рівнями; специфіку розробленої та апробованої психодидактичної технології розвитку мовленнєвої мотивації в дітей та її вплив на утворення мотивів розповідання. Виявлено, що представлена психотехнологія та комплекс інших розвиваючих заходів позитивно впливають на розвиток мовленнєвих мотивів дошкільників, а саме: нестійкі, несамотійні мотиви розповідного мовлення дітей змінюються на стійкі, самотійні й соціально спрямовані на реалізацію спілкування й навчально-мовленнєвої діяльності; у дошкільників виникає прагнення до мовленнєвого самовираження; усвідомлений образ передбачуваного (бажаного) результату розповіді стає усвідомленою метою, яка починає спрямовувати їхні мовленнєві процеси; у дітей старшого дошкільного віку з'являються елементи смислоформування – довільної та усвідомленої реалізації мотивів-цілей.

Ключові слова: мовленнєві мотиви, діти дошкільного віку, розповідне мовлення, розповідь, психотехнології.

Yuliia Kroliets

Phd in Psychology, Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy
of Preschool Education Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
E-mail: yuliadiadiusha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2476-5772>
(30, Sukhomlynsky str., Pereiaslav, 08401, Ukraine)

**DEVELOPMENT OF SPEECH MOTIVES FOR THE CONSTRUCTION OF STORIES IN
PRESCHOOL CHILDREN**

The purpose of the article is to present the results of diagnosis of the motives for constructing stories by children of middle and senior preschool age, a description of psychotechnologies and psychotechniques for the development of speech motives and their influence on the speech motives of preschool children. Research results are revealing the peculiarities and levels of formation of preschool children's speech motives, the characteristics of motives according to the identified levels; the specifics of the developed and tested psychodidactic technology for the development of speech motivation in children and its influence on the formation of speech motives. The presented psychotechnology and a set of other developmental measures have a positive effect on the development of preschoolers's speech motives, namely: unstable, non-independent motives of children's narrative speech are changed to

stable, independent and socially aimed at the implementation of communication and educational-speech activity; preschoolers have a desire for verbal self-expression; the perceived image of the intended (desired) outcome of the story becomes a conscious goal that begins to direct their speech processes; in children of senior preschool age have elements of meaning formation – arbitrary and conscious realization of motives-goals.

Key words: *speech motives, preschool children, narrative speech, storytelling, psychotechnologies.*

Постановка проблеми. Бажання вербально самовиразитися виникає в дошкільному віці й задоволення цієї потреби сприяє виформовуванню мотивів. Мотивація, за Л. С. Виготським, є першою фазою утворення мовлення. Учений зазначав, що думка народжується з мотивуючої сфери свідомості, охоплюючи прагнення і потреби, інтереси і спонування, афекти й емоції (Виготський Л., 2011). Тобто, мотивація є найглибшим початковим моментом формування висловлювання, пов'язаного з бажанням чіткіше сформулювати свою думку (Калмикова Л., 2011). Мотиви, які актуалізують мовлення самого комунікатора, за словами О. О. Леонтьєва «спрямовані безпосередньо або на задоволення бажання дізнатися про щось цікаве чи важливе, або на подальший вибір способу поведінки, способу дії» (Леонтьєв А., 1974: 22), зокрема мовленнєвої дії. Мотиви виникають із потреби у смислоформуванні і смислоформуванні (Калмикова Л., 2011).

Особливої актуальності набуває проблема розвитку мовленнєвих мотивів дітей старшого дошкільного віку, оскільки враховуючи сучасні умови суспільства (політико-економічна нестабільність, карантинні вимоги, війна, переведення закладів освіти на дистанційне навчання) живе спілкування мінімізується й на заміну йому приходять віртуальне спілкування (висловлювання), яке більш просте, зжате та скорочене. Тому важливо формувати пізнавальні мовленнєві мотиви в дітей починаючи з дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку вітчизняної та світової науки дослідження присвячені проблематиці вивченню мовленнєвих мотивів у дітей дошкільного віку майже відсутні. Як відзначають науковці Л. О. Калмикова, І. В. Волженцева, Н. В. Харченко, І. В. Мисан у своєму дослідженні (Kalmykova L. et al., 2019), що сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок, які висвітлювали б фундаментальні і прикладні аспекти проблематики мовленнєвих мотивів взагалі не існує. Лише в публікаціях класиків психології Л. С. Виготського, І. О. Зимньої, О. О. Леонтьєва, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна «мотивація мовлення скоріше ставиться й актуалізується у зв'язку з моделюванням процесу породження мовлення, ніж вирішується в теоретико-методологічному чи емпіричному планах» (Kalmykova L. et al., 2019).

Сучасні дослідження розвитку мотивів спрямовані на вивчення навчальної мотивації, а не мовленнєвої (Дзюбка Л. & Гриценюк Л., 2011; Попиченко С., 2016; Омері І. та ін., 2016-2017; Остолош К., & Іванова В., 2018 та ін.).

Перше сучасне дослідження присвячене проблематиці діагностики й розвитку мовленнєвих мотивів здійснено групою науковців таких як: Л. О. Калмикова, І. В. Волженцева, Н. В. Харченко, І. В. Мисан, яке опубліковане 2019 році (Там само). В означеній праці авторами представлено особливості мотивації дитячих розгорнутих висловлювань і мотивів, характерних для мовлення дітей дошкільного віку та встановлено зв'язок між станом розвиненості мотивів мовлення й станом розвитку операцій лексико-граматичного структурування висловлювань.

Отже, відсутність наукових розвідок присвячених діагностуванню та розвитку мовленнєвих мотивів спричинили вибір обраної теми дослідження.

Мета статті полягає в презентації результатів діагностики мотивів побудови розповідей дітьми середнього та старшого дошкільного віку, описі психотехнологій й психотехнік розвитку мовленнєвих мотивів та їх впливу на мовленнєві мотиви дітей дошкільного віку.

Завданням дослідження було:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічних й психолінгвістичних досліджень, присвячених еволюції мовленнєвих мотивів дітей дошкільного віку.

2. Виокремити й обґрунтувати показники вивчення мовленнєвих мотивів дітей та підібрати релевантний психодіагностичний інструментарій.

3. Виявити стан та рівні розвитку мовленнєвих мотивів побудови розповідей у дітей дошкільного віку.

4. Розробити й апробувати психотехнологію розвитку мовленнєвих мотивів у дітей в зоні найближчого – перспективного – мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Згідно з теоретичними положеннями означеної проблематики нами було виокремлено наступні *показники* за якими здійснювалося дослідження:

1) *сталість і самостійність мотивів* – це незмінність, постійність мовленнєвих мотивів. Виникнення сталості сприяє зменшенню мінливості й ситуативності мотивів; виражається в тривалості збереження відносно інтенсивного інтересу до процесу розповідання. Суб'єкт мовлення регулює вибір – виконувати чи не виконувати або наскільки якісно і вчасно виконувати певне мовленнєве завдання.

2) *пізнавальна спрямованість* мовленнєвих мотивів (проявляється в самостійних мовленнєвих діях дитини з пошуку рішень комунікативних завдань, у запитаннях щодо способу побудови розповіді).

3) *соціальна спрямованість* мотивів (виявляється в прагненні до контактів з однолітками й отриманні від них оцінок, прагненні до колективної роботи і до усвідомлення раціональних способів її здійснення) (Дзюбка Л. & Гриценюк Л., 2011).

При вивченні в дітей операцій *виникнення мотивів, самостійного управління своєю мотивацією, вияву інтенсивного інтересу до процесу розповідання та вербального контактування дітей з учасниками комунікативного процесу* відповідно до показників *сталість і самостійність мотивів, пізнавальна спрямованість мотивів, соціальна спрямованість мотивів* мотиваційно-інтенційного критерію використовувалися методики: «*Діагностика операцій виникнення мовленнєвих мотивів*» Л. О. Калмикової (Калмикова Л., 2016: с. 43–47) та *Субтест «Взаємозв'язок вербальної та невербальної інформації» Гейдельбергського тесту Х. Грима та Х. Шелера* (Засекіна Л. & Засекін С., 2008: с. 126–128).

В експерименті взяли участь 247 дітей середнього дошкільного віку (126 осіб 4–5 років) та старшого дошкільного віку (121 особа 5–6 років) ЗДО № 9 «Сонечко», ЗДО № 7 «Берізка» м. Переяслав, ЗДО «Дубок» Черкаської обл. та ЗДО «Берізка» Черкаської обл. Дослідження здійснено згідно з етичними стандартами.

За результатами експерименту виявлено, що в процесі створення розповіді діти відволікаються, відходять від теми, згадуючи окремі події з власного життя. У 4,04 % дітей до початку продукування нарративу є інтерес, однак у процесі розповідання цей інтерес згасає. 83,94 % дітей середнього та 85,02 % старшого дошкільного віку із 247 опитаних подобається розповідати, проте 74,89 % дітей обох груп вибрали б у ситуації вибору виконання інших видів діяльності, наприклад, гратися, малювати, бігати тощо. 21,50 % дітей середніх та 40,06 % дітей старших груп ЗДО погодилися скласти історію не тому, що в них виникла потреба висловитися, а тому, що запропонував їм це вихователь. 21,42 % дітей середнього та 39,67 % дітей старшого дошкільного віку виявляють пізнавальну спрямованість у власній мовленнєвій поведінці. Вони намагаються виконати мовленнєві завдання правильно, ставити запитання досліднику, якщо в них виникають труднощі в реалізації експериментальних завдань.

Діти помиляються у визначенні схожих емоційних станів людини, наприклад, замість емоції радості вони вказують на емоцію суму, замість емоції здивування – емоцію злості (11,11 % і 6,61 % дошкільників). Допускають незначні помилки, коли замість емоції радості обирають емоцію сміху (18,25 % і 14,04 %), або на емоцію суму вказують емоцію злості, розчарування (15,87 % і 12,39 %) та ін.

Результати діагностики операцій виникнення в дітей мовленнєвих мотивів дали змогу виявити чотири рівня їхнього розвитку (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток операцій виникнення мовленнєвих мотивів у дітей середнього й старшого дошкільного віку

Показники	Рівні розвитку	Діти середнього дошкільного віку n=126	%	Діти старшого дошкільного віку n=121	%
Самостійність	Високий	0	0,00	0	0,00
	Достатній	6	4,76	10	8,26
	Середній	44	34,93	38	31,40
	Низький	76	60,31	73	60,33
Стійкість	Високий	0	0,00	2	1,65
	Достатній	17	13,50	19	15,70
	Середній	29	23,01	22	18,14
	Низький	80	63,49	78	64,51
Розуміння Емоційного стану людей	Високий	3	2,38	5	4,13
	Достатній	7	5,55	10	8,26
	Середній	54	42,87	51	42,16
	Низький	62	49,20	55	45,45

Рівні розвитку мовленнєвих мотивів дітей середнього та старшого дошкільного віку розкрито на рис. 1.

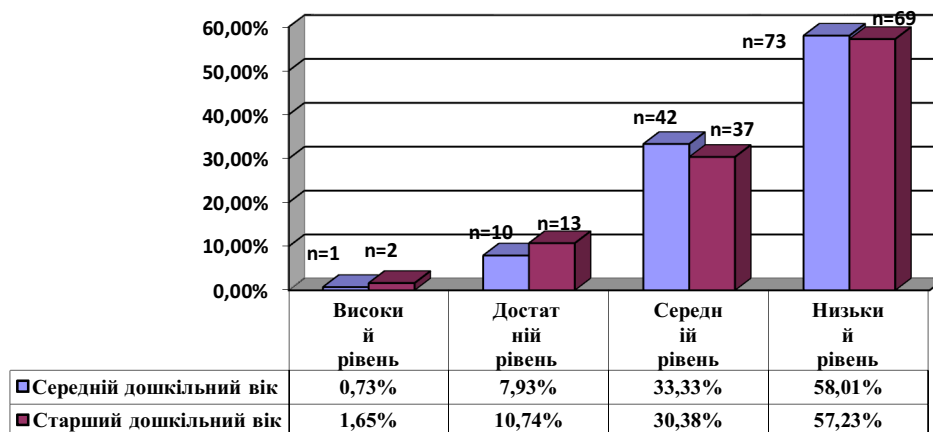

Рис. 1. Рівні розвитку мовленнєвих мотивів у дітей середнього й старшого дошкільного віку

За рис. 1, до високого рівня розвитку операцій виникнення мовленнєвого мотиву (перша група) віднесено 0,73 % дітей середнього та 1,65 % дітей старшого дошкільного віку, у яких яскраво виражені комунікативно-мовленнєві потреби, самостійність та стійкість мотивів, мотивація досягнення. Діти створюють програми розповідей на тлі зорового образу, підкріпленого позитивними емоціями та інтересом дітей, в основі якого лежать або добре відомі їм події, ситуації, або життєвий досвід – образ результату висловлювання. Дошкільники можуть змінювати власну мовленнєву поведінку відповідно до ситуації, у якій перебувають, вони розуміють мімічні коди емоційних станів людей, а саме емоції радості, сміху, суму, розпачу та ін.; правильно номінують 5–7 із семи запропонованих їм емоційних станів. Діти, які віднесені до означеної групи, досягнули рівня розвиненості більшості операцій, потрібних для контекстного смислоформування й смислоформування.

До достатнього рівня розвитку операцій виникнення мовленнєвого мотиву (друга група) віднесені діти середнього та старшого дошкільного віку (7,93 % і 10,74 %), комунікативно-мовленнєві потреби яких, як потреби, саме у вираженні думок недостатньо визначені; мотиви нестійкі, несамотійні, викликані або ігровими ситуаціями, або навчальними завданнями.

Мовлення не стало для них предметом спостереження, аналізу, рефлексії. Дошкільники вказують 4–5 із семи запропонованих їм емоційних станів. Це стан становлення мовленнєвого мотиву.

До середнього рівня розвитку мотивів розповідання (третя група) віднесено 33,33 % і 30,38 % дошкільників, у яких не виявлені мовленнєві мотиви, що спонукають розповідання; їхнє мовлення полімотивоване, потреби в комунікації не пов'язуються з мовленнєвим самовираженням. Вони з незначними помилками визначають 2–3 мімічних кодів емоційних станів, зображених на картинках.

До низького рівня розвитку операцій виникнення мотиву (четверта група) належать діти (58,01 % і 57,23 %), задоволення комунікативних потреб яких відбувається лише в немовленнєвих видах діяльності, зокрема в ігровій, трудовій, навчальній, руховій, образотворчій тощо. Діти трансформують свій задум у зовнішнє мовлення, не структуруючи його, тому їхні розповіді можуть мати такий вигляд: «Дівчинка... Книжка... Читати», у якій однослівні речення називають суб'єктів, або об'єкти, або дії. Вони можуть виявляти лише одну із запропонованих емоцій, оскільки операції розуміння мімічних кодів емоційних станів людей в них не сформовані й потребують подальшого розвитку. У процесі розповідання за картинками в дошкільників виявляється явище індикації: не називаючи предмета чи об'єкта, вони вказують на нього за допомогою жестів. Діти часто відмовляються скласти розповіді, не виявляють інтересу до цього процесу.

Середні кількісні показники стану розвитку операцій мовленнєвих мотивів у дітей середнього й старшого дошкільного віку представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Середні кількісні показники стану розвитку операцій мовленнєвих мотивів у дітей середнього й старшого дошкільного віку

Кр ите -рій	Показники	Одиниці аналізу	Методи й методики дослідження	Вікові групи дітей		Pd ³
				Середній дошкіль- ний вік	Стар ший дошкі- ль- ний вік	
Мотиваційно-інтенційний	Самостійні мотивів	Операції самостійного управління своєю мотивацією	Методика діагностування операцій виникнення мовленнєвих мотивів	3,6 ¹ ±2,10 ²	4,5±2, 45	p>0,0 5
	Стійкість мотивів	Здатність незмінного, інтенсивного інтересу до процесу розповідання	(Л. О. Калмико ва)	4,5±2,19	5,0±2, 45	p>0,0 5
	Соціальна спрямован ість мовленнєв их мотивів	Операції контактуванн я з учасниками освітнього процесу	Гейдельбергськ ий тест (Х. Грим, Х. Шелер) Субтест Взаємозв'язок вербальної і невербальної інформації	8,0±3,45	8,4±2, 90	p>0,0 5

Примітка: ¹ – середнє арифметичне (M);
² – стандартне відхилення (Sd);
³ – вірогідність помилкового судження про відмінності порівняльних середніх (Pd).

Отримані в експерименті психологічні й психолінгвістичні дані дали змогу перевірити наше припущення, що ймовірні рівні розвитку мотивів розповідного мовлення дітей середнього й старшого дошкільного віку істотно не відрізнятимуться між собою та переконатися в правильності припущеної думки. Це стало підставою для проведення спеціально організованого – цілеспрямованого формування в дітей дошкільного віку мовленнєвих мотивів створювати розповіді, починаючи з чотирирічного віку.

Серед дошкільників, які брали участь у констатувальному експерименті, було виділено чотири групи – 2 експериментальних (ЕГ) та 2 контрольних (КГ). До першої експериментальної групи віднесено 62 дітей середнього дошкільного віку, до другої – 61 дитина старшого дошкільного віку, які в однаковій мірі представлені за рівнями розвитку мовленнєві мотиви.

Оскільки результати констатувального експерименту не виявили статистично значущих відмінностей між рівнями розвитку мовленнєвих мотивів у дітей, то формування первинних розповідних операцій в дітей середнього та старшого дошкільного віку здійснювалося за спільною програмою. У дітей середнього дошкільного віку відбувалося формування лише розповідних операцій, а в дітей старшого дошкільного віку – операцій та дій.

Психодидактична технологія розвитку мовленнєвої мотивації в дітей дошкільного віку

На першому етапі формування в дітей дошкільного віку операцій розповідання, відбувався розвиток мотивів розповідного мовлення з урахуванням їхніх індивідуальних та вікових особливостей, що передбачено психотехнологією. Було застосовано серію психодидактичних заходів у формі мовленнєвих ігор, занять, тренінгів та інших форм у єдності із описаними психотехніками (Кролівець Ю., 2020: с. 173-177).

Цілеспрямований розвиток у дітей розповідної смислоформувальної мотивації передбачав три етапи: 1 етап – виникнення пізнавальних мотивів, що базувалося на зацікавленні дітей до майбутньої розповіді (бесіда, ігрові форми роботи, що містять змагальний мовленнєвий мотив) та налаштуванні на цей вид діяльності (дидактична гра); 2 етап – підкріплення та посилення мовленнєвої мотивації (чергування різних видів діяльності при застосуванні методу оцінки та активізації пошукової діяльності дітей); 3 етап – мотивація досягнення (побудова розповідей та оцінка дитячих історій самими дітьми).

Формування в дітей середнього дошкільного віку мотивів побудови розповідей здійснювалося в процесі реалізації завдань, а саме: надання дітям середнього дошкільного віку зразків розповідного мовлення, формування мотиваційної установки на взаємодію в групі дітей та активізація в них інтересу до процесу розповідання; актуалізація в дошкільників через гру соціально спрямованих мотивів, формування потреби в мовленнєвому самовираженні й самоактуалізації, щоб ляльки, тварини зрозуміли, про що їм розповідають діти.

Інтерес розглядався як емоційне переживання пізнавальної потреби. Його формування відбувалося за допомогою інтерактивних психотехнік: «Мікрофон» та «Бесіда-діалог», у процесі яких діти розмірковували про те, для чого люди та діти говорять, складають розповіді, історії. Для формування соціальних потреб використовувалися такі завдання як: «Намалюємо зміст зображеного сюжету і розкажемо завтра діткам, яких сьогодні не було в садочку», «Створимо серію власних зображень для малят, батьків», а з метою розвитку мовленнєвих мотивів актуалізувалися ігрові змагальні потреби («Хто назве більше зображених предметів на картинці?», «Хто перший продовжить речення?»).

Оскільки процес розповідання виконує функцію впливу на поведінку чи емоційний стан слухача та має зворотній зв'язок у вигляді схвалення/несхвалення, заохочення, ігнорування, здивування та ін., виникала потреба врахування технологією роботи з формування в дошкільників соціально спрямованих мотивів, які включають в себе контактування з учасниками

освітнього процесу. Для розвитку соціальних мотивів використовувалися прийоми колективного відгадування міміки ведучого, відгадування емоційного стану психолога за його інтонацією, складання розповіді за серією сюжетних картинок.

Формування в дітей старшого дошкільного віку самостійних, пізнавально спрямованих та стійких мовленнєвих мотивів, реалізовувалася через такі завдання: 1) розвиток мотивів смислоформування, внутрішнього структурування власних думок, емоцій для їх відтворення; 2) розвиток стійких смислоформувальних мотивів розповіді; розвиток позитивного ставлення до створення висловлювання, розвиток особистісних мотивів самовираження.

У дітей старшого дошкільного віку ці мотиви виформовувалися завдяки психотехнікам актуалізації мотивів-стимулів, що породжують позитивні емоції. Дітей залучали до ігрової діяльності, де переможець міг отримати матеріальний або ідеальний предмет, заради якого здійснювалася мовленнєва операція, наприклад: їм пропонувалося скласти повну розповідь за картинками, не пропустивши жодної картинки й стати капітаном чарівного корабля; бути найточнішим у побудові висловлювання й отримати приз; придумати закінчення розповіді й стати королем іграшкового королівства. За допомогою цих психотехнік розвивалося позитивне ставлення дошкільників до мети, завдань і змісту майбутнього висловлювання, до використання мовного матеріалу, який підлягав оволодінню.

Для забезпечення розвитку в дітей пізнавальних і навчальних мотивів, мотиву смислоформування, який здатний збуджувати мовленнєві процеси дошкільника, застосовувалася інструментальна психотехніка, суть якої полягала в тому, що засвоєння нового – усвідомленого – ставлення дітей до власного мовлення, до осмисленого формулювання своїх думок відтепер виступало метою навчально-мовленнєвої діяльності, опосередкованої стійким мотивом мовленнєвого самовираження й позитивного емоційного спілкування з дорослим. Таким чином цей мотив перетворювався на мету (дії, пов'язані з пізнанням), завдяки чому з'являвся й пізнавальний мотив.

Із метою забезпечення розвитку мотивації смислоформування, використовувалися прийоми: а) пояснення – розкриття важливості правильного, зрозумілого іншим, мовлення в різних професіях людини (диктор телебачення, відеоблогери дитячих каналів, продавець-консультант, вихователь, лікар та ін.); б) знімання відео, де діти виконували роль блогера, який мав розповісти іншим слухачам якусь цікаву історію; в) заохочення дітей – позитивне емоційне реагування на зв'язно побудовані ними висловлювання і г) оцінка дитячих розповідей. Психолог звертав увагу на переваги висловлювань тих дітей, які є зразковими й на які потрібно орієнтуватися (влучний початок, послідовний виклад подій, доречно підібрані слова, зрозуміле для всіх слухачів закінчення розповіді, інтонаційно виразне передавання сюжету). Здійснювалося залучення дошкільників до оцінки розповідей їхніх товаришів за допомогою навідних запитань: «Чи про все розказав...?», «Можна сказати, що всі події, намальовані на картинках, в розповіді представлені по черзі?», «Чи схожа розповідь товариша на цікаву історію? Поясніть чому?», «Як Ви вважаєте, розповідь (ім'я дитини) була зрозумілою?» Чому? Про які події він (вона) не розповів (-ла)? Чи хотіли б ви, щось додати?» та ін.

Означений прийом сприяв також формуванню в старших дошкільників операцій аудіювання (вербального сприймання й розуміння), що зумовлено потребою не тільки зрозуміти мовленнєве висловлювання іншого мовця, а й виразити свою думку на основі розуміння почутого. Це вимагає від слухача, на думку І. О. Зимньої, миттєвої аналітико-синтетичної обробки всього матеріалу і утримання його результатів в оперативній пам'яті. Необхідність висловити свою думку означає підключення до процесу слухання підготовчих фаз процесу говоріння і, зокрема, з'ясування того, що і як сказати. Цей момент фіксує ніби «паралельність» слухання і початкових фаз власного говоріння, які реалізуються у внутрішньому мовленні (Зимняя И., 1997: с. 88).

Враховуючи, що мотиваційна сфера й мотивація – це «стрижень особистості», в якій наявні такі властивості як: направленність, ціннісні орієнтації, установки, соціальне очікування, емоції, вольові якості та інші соціально-психологічні характеристики (Зимняя И., 1997: с. 253), ми

передбачили таке: для того, щоб дитина активно включилася в навчальну комунікацію, виявляла смислоформувальні (що саме сказати) і смислоформульовальні (як саме сказати) мотиви, підбиралися завдання, які були не лише зрозумілими їй, а й внутрішньо прийнятими нею, тобто знаходили позитивний емоційний відгук, стимулювали бажання розповідати, ставали особистісно значущими для неї. Наявність у дитини позитивної навчальної мотивації, на думку дослідників, є основою ефективності навчального процесу (Дзюбка Л. & Гриценюк Л., 2011: с. 7).

Психотехніки розвитку мотивів побудови розповідей в дітей дошкільного віку

«Хто назве більше зображених предметів на картинці?»

Мета: сформувати в дітей первинні операції виникнення мотивів побудови розповідей.

Психолог: «Дітки, ми поділилися на дві команди. Яка команда назве найбільше предметів, що зображені на картинці – та й отримає приз – чарівні наклейки» (картинка (Богуш А. & Гавриш Н., 2014) «У магазині іграшок. Подарунок на день народження»).

«Хто перший продовжить речення?»

Мета: розвивати в дошкільників операції мовленнєвого самовираження, самоактуалізації, активізувати інтерес до процесу розповідання.

Психолог: «Я почну складати речення за картинкою, а ваше завдання його продовжити».

Мовленнєвий матеріал:

Два горобчики...

На подвір'ї осінь, тому що...

Дітки одягнені...

На дереві...

Біля парку стоїть...

Вихователь розповідає діткам...

Знайди закінчення історії

Мета: сформувати в дітей інтерес до структури розповіді, розвивати операції мовленнєвого самовираження.

Психолог: «Дітки, перед вами лежать перемішані сюжетні картинки. Уважно розгляньте їх. Хто перший пояснить, з якої картинки починається історія, той буде ведучим наступних ігор».

«Відгадай міміку»

Мета: розвивати операції соціально спрямованих мотивів.

Хід гри: психолог роздає дітям карточки смайлів із зображенням різної міміки (сум, сміх, радість, здивування, гнів, плач). Психолог демонструє дітям власну міміку, а завдання дітей полягає в доборі відповідної карточки смайлу.

«Зобрази міміку»

Мета: розвивати операції соціально спрямованих мотивів.

Хід гри: Психолог демонструє дітям різноманітні мімічні коди емоцій і супроводжує це карточками із зображенням смайликів. Потім психолог пропонує дітям самотійно показати емоцію відповідно до запропонованого ним зображення смайла.

У результаті здійснення психокорекційних заходів в експериментальній групі середнє вибіркоче значення виділених нами показників мовленнєвих мотивів перевищує середній рівень розвитку в дітей дошкільного віку та достатній рівень розвитку в дітей старшого дошкільного віку й вірогідно відрізняється при $p \leq 0,05$ за t-критерієм Ст'юдента (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння середніх балів стану розвитку операцій розповідного мовлення дітей дошкільного віку до та після формувального експерименту в ЕГ

Одиниці аналізу	Середній дошкільний вік (n=62)		Pd ³	Старший дошкільний вік (n=61)		Pd ³
	До ФЕ	Після ФЕ		До ФЕ	Після ФЕ	
	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	5,2 ¹ ±2,18 ²		9,2±3,14	p≤0,05	

За результатами контрольного експерименту, проведеного за методиками констатувального експерименту, було виокремлено чотири групи дітей з різними рівнями розвитку мовленнєвих мотивів (високий, достатній, середній, низький). Результати розвитку цих операцій у дітей ЕГ після формувального експерименту представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Результати розвитку операцій мовленнєвих мотивів дітей ЕГ після формувального експерименту за рівнями

Середній дошкільний вік (n=62)									
№	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	Рівні розвитку операцій мовленнєвих мотивів							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		n	%	N	%	n	%	n	%
1.	До ФЕ	1	1,61	5	8,06	20	32,25	36	58,08
2.	Після ФЕ	12	19,35	16	25,80	22	35,50	12	19,35

Старший дошкільний вік (n=61)									
№	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	Рівні розвитку операцій мовленнєвих мотивів							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		n	%	N	%	n	%	n	%
1.	До ФЕ	1	1,63	6	9,83	19	31,14	35	57,39
2.	Після ФЕ	15	24,59	27	44,26	14	22,96	5	8,19

Дані табл. 4 переконливо свідчать, що значно змінилися співвідношення дітей за рівнями порівняно з даними констатувального експерименту: на 17,74 % у дітей середнього й 22,96 % у дітей старшого дошкільного віку збільшився показник *високого рівня* розвитку мовленнєвих мотивів; на 17,74 % у дітей середнього та 34,43 % у дітей старшого дошкільного віку – показник *достатнього рівня* розвитку; на 3,25 % кількісно збільшився *середній рівень* розвитку мовленнєвих мотивів середніх груп ЗДО та на 8,18 % цей рівень зменшився в дітей старших груп ЗДО за рахунок переходу певної кількості дітей до другої групи; на 38,73 % у дітей середнього і 49,2 % у дітей старшого дошкільного віку зменшився показник *низького рівня* розвитку мотивів розповідання.

На етапі контрольного експерименту також порівнювалися результати стану розвиненості мовленнєвих мотивів дітей експериментальної групи, де здійснювалося цілеспрямоване формування операцій мотивів розповідання під впливом психодидактичної технології, та контрольної групи, де такого, спеціально організованого розвивального, впливу не здійснювалося.

Різницю в середніх балах стану виникнення мовленнєвих мотивів у дітей експериментальної та контрольної груп після формульованого експерименту представлено в табл. 5.

Таблиця 5

Порівняння середніх балів стану розвитку операцій мотивів розповідання в дітей ЕГ і КГ після впровадження психодидактичної технології

Одиниці аналізу	Середній дошкільний вік		Pd ³	Старший дошкільний вік		Pd ³
	ЕГ (n=62)	КГ (n=64)		ЕГ (n=61)	КГ (n=60)	
	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	9,2 ¹ ±3,14 ²		5,2±2,61	p≤0,05	

Як засвідчує табл. 5, після впровадження експериментальних психотехнологій середні значення показників розвитку мовленнєвих мотивів в дітей середнього та старшого дошкільного віку експериментальних груп істотно збільшилися порівняно з дітьми контрольних груп, де використовувалися традиційні психотехнології, що підтверджує критичне значення *t*-критерія Стьюдента при рівні значущості: p≤0,05.

Для перевірки ефективності здійснених психолінгводидактичних впливів порівнювалися також і рівні сформованості мотивів побудови розповідей дітей дошкільного віку з ЕГ та КГ до та після впровадження експериментальних та традиційних психотехнологій, які представлено в табл. 6.

Таблиця 6

Порівняльна характеристика сформованості мовленнєвих мотивів у дітей дошкільного віку ЕГ та КГ після впровадження експериментальних та традиційних психотехнологій

Середній дошкільний вік									
№	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	Рівні розвитку операцій мовленнєвих мотивів							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		n	%	N	%	n	%	n	%
1.	ЕГ (n=62)	12	19,35	16	25,80	22	35,50	12	19,35
2.	КГ (n=64)	3	4,68	9	14,06	15	23,44	37	57,82

Старший дошкільний вік									
№	Операції виникнення мовленнєвих мотивів	Рівні розвитку операцій мовленнєвих мотивів							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		n	%	N	%	n	%	n	%
1.	ЕГ (n=61)	15	24,59	27	44,26	14	22,96	5	8,19
2.	КГ (n=60)	5	8,34	10	16,67	20	33,33	25	41,66

Із табл. 6 помітно, що у дітей КГ показники розвитку мовленнєвих мотивів значно відрізняються від показників дітей ЕГ та залишаються майже на тому рівні розвитку, який зафіксовано на констатувальному експерименті.

Результати дослідження показали, що у дітей досить легко викликати пізнавальні мотиви, які базуються саме на зацікавленні дітей процесом розповідання. Позитивний інтерес до мовленнєвого висловлювання у дітей спонукали ігрові форми роботи, які містять змагальний мотив. Найефективнішими прийомами розвитку мовленнєвих мотивів є ті в яких дитина вживається в цікаву для неї роль: роль блогера, продавця-консультанта тощо. Порівняння

показників мовленнєвих мотивів дітей експериментальної і контрольної груп засвідчило розвивальний ефект, отриманий в результаті застосування психодидактичної технології та відповідних психотехнік стосовно формування операцій мовленнєвих мотивів у експериментальній групі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в процесі проведеного дослідження здійснено кількісну та якісну характеристику сформованості мотивів побудови розповідей у дітей дошкільного віку. Виявлено, що мотиви в дітей несамотійні, нестійкі, викликані іншими видами діяльності. Однак розроблена психотехнологія та комплекс інших розвиваючих заходів позитивно впливають на розвиток означеного феномену, а саме: нестійкі, несамотійні мотиви розповідного мовлення дітей змінюються на стійкі, самотійні й соціально спрямовані на реалізацію спілкування й навчально-мовленнєвої діяльності; у дошкільників виникає прагнення до мовленнєвого самовираження; усвідомлений образ передбачуваного (бажаного) результату розповіді стає усвідомленою метою, яка починає спрямовувати їхні мовленнєві процеси; у дітей старшого дошкільного віку з'являються елементи смислоформування – довільної та усвідомленої реалізації мотивів-цілей.

Відомо, що мотив є першим етапом в структурі утворення мовленнєвого висловлювання, тому без нього «не буває цілеспрямованої мовленнєвої активності» (Kalmykova L. et al., 2019). Ці твердження та майже відсутність досліджень в означеній галузі дає підстави стверджувати про доцільність та необхідність подальших розробок психотехнологій розвитку мовленнєвих мотивів у дітей дошкільного віку з застосуванням нових принципів, форм та методів роботи.

Список використаних джерел і літератури

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. (2014). Запрошуємо до розмови. Розповідання за сюжетними картинами. Київ: Генеза. 48 с.
2. Выготский Л. С. (2011). Мышление и речь. Москва: АСТ: Астрель. 637 с.
3. Дзюбко Л. В., Гриценюк Л. І. (2011). Діагностика навчальної мотивації. Київ: Шкільний. світ. 128 с.
4. Засекіна Л. В., Засекін С. В. (2008). Психолінгвістична діагностика. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 188 с.
5. Зимняя И. А. (1997). Педагогическая психология. Ростов-на-Дону: Феникс. 480 с.
6. Калмикова Л. О. (2011). Психологія розвитку мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. Дис. д-ра психол. наук. Київ.
7. Калмикова Л. О. (2016). Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс. Київ: Видавничий дім «Слово». 384 с.
8. Калмикова Л. О. (2008). Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку. Київ: Фенікс. 497 с.
9. Кролівець Ю. В. (2020). Психологічні особливості розвитку розповідного мовлення дітей дошкільного віку. Дис. доктора філософії. Переяслав. 332 с.
10. Леонтьев А. А. (1974). Лекция как обращение. Москва: «Знание» РСФСР. 39 с.
11. Kalmykova L., Volzhentseva I., Kharchenko N., & Mysan, I. (2019). Без мотиву не буває цілеспрямованої мовленнєвої активності: своєрідність дитячих монологічних висловлювань. *PSYCHOLINGUISTICS*, 25(1), 107-146. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-25-1-107-146>.
12. Попиченко С. С. (2016). Психологічні особливості розвитку мотиваційної сфери дітей старшого дошкільного віку. В. Г. Кузь (Ред.). *Вісник науково-дослідної лабораторії «Василь Сухомлинський і школа XXI століття»*. № 10. С. 127–132.
13. Омері І., Міщенко А., Шолох Д., Шолох К. (2016-2017). Особливості мотивації навчання дітей дошкільного віку. *Вісник психології і педагогіки*. № 18. С. 4.
14. Остолош К. І., Іванова В. В. (2018). Особливості формування мотиваційної готовності до навчання у дітей старшого дошкільного віку. Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах Євроінтеграції: Збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Мукачево, 25-26 жовтня 2018 року). С. 276–278.

References

1. Bohush, A. M., & Havrysh, N. V. (2014). *Zaproshuiemo do rozmovy. Rozpovidannia za siuzhetnymy kartynamy* [We invite you to a conversation. Storytelling based on the pictures]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
2. Vygotskij, L. S. (2011). *Myshlenie i rech* [Thought and Language]. Moskva: AST: Astrel [in Russian].
3. Dziubko, L. V., & Hrytseniuk, L. I. (2011). *Diahnostyka navchalnoi motyvatsii* [Diagnostics of learning motivation]. Kyiv: Shkilnyi. svit [in Ukrainian].

4. Zasiékina, L. V., & Zasiékin, S. V. (2008). *Psykholinhvistychna diahnostryka [Psycholinguistic diagnostics]*. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
5. Zimnyaya, I. A. (1997). *Pedagogicheskaya psihologiya [Pedagogical psychology]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
6. Kalmykova, L. O. (2011). *Psykholohiia rozvytku movlennievoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Developmental psychology of preschooler's speech activity]*. dis... dr. of psych. sciences: Kyiv [in Ukrainian].
7. Kalmykova, L. O. (2016). *Formuvannia u ditei starshoho doshkilnoho viku movlennievoi diialnosti: diahnostryko-rozvyvalnyi kompleks [Formation of speech activity in children of senior preschool age: diagnostic and developmental complex]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Slovo» [in Ukrainian].
8. Kalmykova, L. O. (2008). *Psykholohiia formuvannia movlennievoi diialnosti u ditei doshkilnoho viku: monohrafiia [Psychology of formation speech activity in children and preschoolers]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
9. Krolivets, Yu. V. (2020). *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku rozpovidnoho movlennia ditei doshkilnoho viku [Psychological features of the narrative speech development in preschool children]*. Dys. doktora filosofii. Pereiaslav [in Ukrainian].
10. Leontev, A. A. (1974). *Lektsyia kak obrashchenye [Lecture as an appeal]*. Moskva: «Znanye» RSFSR [in Russian].
11. Kalmykova, L., Volzhentseva, I., Kharchenko, N., & Mysan, I. (2019). *Bez motyvu ne buvae tsilespriamovanoi movlennievoi aktyvnosti: svoieridnist dytiachykh monolohichnykh vyslovliuvan [There is no Target Oriented Speaking Activity without Motivation: Peculiarities of Children's Monologues Expressions]*. *PSYCHOLINGUISTICS*, 25(1), 107–146. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-25-1-107-146>.
12. Popychenko, S. S. (2016). *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku motyvatsiinoi sfery ditei starshoho doshkilnoho viku [Psychological features of the development of the motivational sphere of older preschool children]*. V. H. Kuz (Red.). *Bulletin of the Research Laboratory «Vasyl Sukhomlynsky and the School of the 21st Century» – Bulletin of the Research Laboratory «Vasyl Sukhomlynsky and the School of the 21st Century»*, 10, 127–132 [in Ukrainian].
13. Omeri, I., Mishchenko, A., Sholokh, D., & Sholokh, K. (2016-2017). *Osoblyvosti motyvatsii navchannia ditei doshkilnoho viku [Peculiarities of motivation of preschool children's learning]*. *The Bulletin of Psychology and Pedagogy – Bulletin of Psychology and Pedagogy*, 18, 4 [in Ukrainian].
14. Ostolosh, K. I., & Ivanova, V. V. (2018). *Osoblyvosti formuvannia motyvatsiinoi hotovnosti do navchannia u ditei starshoho doshkilnoho viku [Peculiarities of Formation of Motivational Readiness for Learning in Senior Preschool Children]*. *Education and formation of competitiveness of specialists in the context of European integration: Zbirnyk tez dopovidei za materialamy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (m. Mukachevo, 25-26 zhovtnia 2018 roku) [Education and formation of competitiveness of specialists in the context of European integration: Collection of abstracts based on the materials of the II International Scientific and Practical Conference (Mukachevo, October 25-26, 2018)]*, 276–278 [in Ukrainian].

ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

УДК 37. 016 : 91 | : 502/504

DOI: 10.31470/2786-6327/2023/3/166-172

Людмила Воловик

кандидат географічних наук, доцент
завідувач кафедри географії, екології і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
volovyk0606@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6914-4561>

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київської області, 08401, Україна)

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Географічна освіта сучасного покоління має бути спрямована на формування в учнів цікавості і захоплення планетою, і ці почуття мають залишатися з ними впродовж всього життя. Стаття присвячена формуванню у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти екологічної компетентності. Результатом опанування шкільного курсу географії мають стати знання про різноманітні географічні явища та процеси, населення, ресурси, природне та соціальне середовища, а також глибоке розуміння основних суспільних процесів на планеті Земля.

Екологічна компетентність є однією із складових предметних компетентностей. Навчання географії сприяє формуванню в учнів знань про навколишній світ, взаємодію між фізичними і суспільними процесами, раціонального ефективного використання природно-ресурсного потенціалу в усіх сферах людської діяльності, збереження екосистем для наступних поколінь.

Географічні знання забезпечують формування екологічної компетентності в учнів, розуміння важливості сталого (збалансованого) розвитку, збереження природних ландшафтів і навколишнього середовища в цілому. Важливого значення набуває формування в учнів закладів загальної середньої освіти просторової уяви, мислення, вміння пояснити як природні та суспільні об'єкти, фізичні явища та процеси на планеті в різних масштабах взаємопов'язані між собою та змінюються в часі.

Екологічна компетентність – це компетентність життєвої доцільності і прикладної функціональності. Сучасна географічна освіта спрямована не тільки на знання, оскільки для успішної повсякденної діяльності нині замало знань і умінь, більш необхідним є зосередження своїх зусиль на конкретних завданнях, виявленні проблем, веденні самостійного чи спільного пошуку способів їх розв'язання, відповідального відношення за результати дій і вчинків.

Зміст занять із географії, методи та форми уроків мають бути спрямовані на виховання у здобувачів освіти почуття обов'язку щодо обстоюванню важливості ощадливого та раціонального використання природних ресурсів, толерантності, працьовитості, екологічної свідомості; прагнення до пізнання й істини, формування відповідальності за власні вчинки.

Ключові слова: екологічна компетентність, шкільна географічна освіта, наука, ефективно раціональне природокористування, навколишнє середовище, природний ландшафт.

Liudmyla Volovyk

Candidate of geographical sciences,
Assistant Professor, head of the department of geography, ecology and teaching methods Hryhoriy
Skovoroda University in Pereyaslav,
volovyk0606@ukr.net

<https://orsid.org/0000-0001-6914-4561>

(30, Sukhomlynskyo Street, Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE SCHOOL COURSE OF GEOGRAPHY

The geographical education of the new generation should be aimed at forming students' curiosity and admiration for the planet, and these feelings should remain with them throughout their lives. The article is devoted to the formation of environmental competence among students of general secondary education institutions. The result of mastering a school geography course should be knowledge about various geographical phenomena and processes, population, resources, natural and social environment, as well as a deep understanding of the main social processes on planet Earth.

Environmental competence is one of the components of subject competence.

Studying geography contributes to the formation of students' knowledge about the surrounding world, the interaction between physical and social processes, the use of natural resource potential in all spheres of human activity. Geographical knowledge ensures the formation of environmental competence in students, understanding the importance of effective rational use of nature, preservation of natural landscapes and the environment.

The formation of spatial imagination, thinking, the ability to explain how natural and social objects, physical phenomena and processes on the planet at different scales are interconnected and change over time in students of general secondary education institutions is of great importance.

Environmental competence is the competence of life expediency and applied functionality.

Modern geographical education is aimed not only at knowledge, because for successful everyday activities nowadays there is not enough knowledge and skills, it is more necessary to focus one's efforts on specific tasks, to identify problems, to conduct an independent or joint search for ways to solve them, to be responsible for the actions.

The content of geography classes, methods and forms of lessons should be aimed at instilling in students a sense of duty to uphold the importance of frugal and rational use of natural resources, tolerance, hard work, and environmental awareness; striving for knowledge and truth, forming responsibility for one's own actions.

Keywords: *ecological competence, school geographic education, science, effective rational nature management, environment, natural landscape.*

Постановка проблеми. Розвиток людства у тісному зв'язку з природою. Природа для людини завжди була, є, і буде джерелом матеріальних і духовних цінностей. Нинішній етап суспільного розвитку характеризується поглибленням проблем взаємовідносин «людина-природа-господарство». В умовах глобалізації світової системи розвитку екологічний стан навколишнього середовища набуває катастрофічних рис.

Екологічна криза стосується не тільки окремих суб'єктів, а всього людства. В контексті цього, порятунок природного середовища, і людської цивілізації, зокрема, можливий лише за умов докорінних змін цінностей, що побутують у суспільстві. Люди мають змінити своє споживацьке ставлення до благ природи, стиль діяльності, оцінити життєві позиції. Важливо сформуванню новітню систему заходів, спрямованих на гармонізацію мислення людини, ціннісного бережливого відношення до природи на засадах сталого (збалансованого) розвитку.

Євроінтеграційне входження України у сферу освіти і науки відображені в реформах Міністерства освіти і науки України. Вони передбачають утвердження кращих стандартів європейського освітнього і наукового досвіду в українському суспільстві.

На шкільну екологічну освіту покладається основне навантаження у формуванні сучасної високоосвіченої гармонійної, комунікабельної, самовідповідальної особистості, здатної не тільки мати міцні теоретичні знання, але й уміти застосовувати їх на практиці, реагувати на глобальні виклики та вміти оцінювати їх наслідки, вміти розв'язувати важливі життєві проблеми.

Сучасне суспільство ставить завдання перед здобувачами освіти закладів загальної середньої освіти не лише оволодівати знаннями, а й реалізовувати їх у практичній діяльності.

У Державному стандарті базової середньої освіти екологічну компетентність визначено як одну з дев'яти ключових, що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності й важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Екологічна компетентність визначається, як ключова, а не предметна компетентність. Це є визнанням значущості компетентних взаємодій з природою впродовж життя. Адже лише екологічно компетентні взаємодії і їх складові – екологічна грамотність, екологічні цінності й екологічні мотивації, вміння приймати екологічно доцільні рішення, навички і практика екологічно безпечної діяльності і поведінки – можуть забезпечити екологічну збалансованість суспільним аспектам розвитку. Екологічну компетентність розуміємо як здатність особистості приймати екологічно доцільні рішення і діяти так, щоб наносити довікільлю якомога меншої шкоди (Коваль О. В., Погасій І. О., 2019).

Національна система освіти має забезпечити формування у громадянина вміння приймати власні рішення в інтересах збереження навколишнього середовища.

Постійне зростання інтенсивності людського життя вимагають відповідної перебудови та інноваційного підходу в системі вітчизняної освіти.

Нинішня система освіти має слугувати поступальному євро інтеграційному соціально-економічному розвитку нашої держави. Сучасний освітній процес віддзеркалює потреби українського суспільства, зорієнтовуючись на всьому тому, що має цінність для громадян, визначає стратегію та умови розвитку суспільства на перспективу. Це вимагає неабияких зусиль, щоб сформувати нове мислення, нове бачення у здобувачів освіти про інноваційне суспільство, де кожний є відповідальним за раціональне використання природних ресурсів, збереження довікільля та навколишнього середовища в цілому. Саме з цих позицій освітній процес у закладі загальної середньої освіти є однією із складових управління соціально-економічним розвитком територій на локальному, регіональному та міжрегіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштаби нинішніх екологічних змін вражають. Вони створюють реальну загрозу для життя людей. Україна пережила жорстоку техногенну чорнобильську катастрофу 1986 року, в результаті якої зазнали змін не тільки території нашої держави, але й держав-сусідів. Забруднені радіацією ґрунтовий покрив, лісові та водні ресурси, атмосферне повітря, зниклі в результаті відселення населені пункти – це не повний перелік бід, які стали результатом людської недбалості з ядерною енергією.

Нинішня екологічна ситуація є надзвичайно складною у результаті повномасштабної агресії росії проти України. Другий рік поспіль йде жорстока війна, що несе людські смерті, руйнацію житлової, виробничої, соціальної інфраструктури України. Мільйонні вибухи різних видів зброї негативно впливають на екологічну ситуацію не тільки на території військових дій, але й усієї держави. У цьому контексті вкрай важливим є питання формування екологічної компетентності у здобувачів освіти, оскільки відновлення територій України, природно-ресурсного потенціалу, екосистем займе доволі тривалий період. Ставлення людини до довікільля є перш, за все громадянською характеристикою особистості, її набутими вміннями й навичками впродовж всього життя співіснувати в гармонії з природою.

Питанням формуванню екологічної культури, екологічного виховання, екологічної компетентності приділялася і приділяється нині велика увага вітчизняними і закордонними вченими. Проблемами екологічного виховання займалися Ю. Бабанський, Г. Білявський, Л. Біляєва, Л. Вішнікіна, Н. Лисенко, Т. Г. Назаренко, О. М. Топузов, Т. Шамова, результати досліджень знайшли відображення у їх працях. Питанню громадянської позиції молоді до проблем навколишнього середовища присвячені праці вчених О. Біди, В. Вербицького, Н. Пустовіт.

Неможливо сформувати висококультурне соціальне середовище без екологічної підготовки громадян на основі критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства та природи.

Головним критерієм має бути врахування екологічних чинників у всіх без винятку видах людської діяльності.

Питання екологізації освіти, формування екологічної культури, екологічної компетентності були закладені в працях Я. Коменського, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинського та ін.

У працях А. Розсохи, Б. Чернова, М. Хроленко підкреслюється значення шкільної географії у формуванні екологічного світогляду учня та аргументується необхідність включення в зміст шкільної географії ідей про біосферу, раціональне природокористування, охорону довкілля.

Нині в контексті формування екологічної компетентності значна увага приділяється трактуванню умов формування екологічної компетентності. На думку О. Е. Макогона такою умовою є конкретна спрямованість, яка обґрунтовується віком молоді, поглядами на довкілля та їх оцінка; виявленні необхідних даних у підходах до екологічного виховання молоді, процесом формування екологічної компетентності можливістю виникнення проблеми, що пов'язана з відставанням форм та методів екологічного виховання від потреб суспільства та світової практики.

На думку Ю. Шапрана важливою умовою формування екологічної компетентності є комплексний підхід, суть якого полягає забезпечення цілісної системи впливу на здобувачів освіти упродовж усього періоду навчання; спеціальні екологічні дисципліни та курси мають гармонійно поєднуватися зі світоглядною спрямованістю та екологізацією всіх сфер життя і діяльності; продуктивне обговорення екологічних проблем, що навчає самостійно мислити і діяти (Коваль О. В., Погасій І. О., 2019).

Незважаючи на достатні дослідження піднятої проблеми та приймаючи до уваги динамічність суспільного життя, вважаю за доцільне продовжити дослідження формування екологічної компетентності у контексті шкільного курсу географії.

Метою статті є з'ясування особливостей формування екологічної компетентності в учнів закладів загальної середньої освіти у шкільному курсі географії.

Виклад основного матеріалу. «Краса природи – це могутнє джерело енергії думки, це поштовх, що пробуджує і ледачу, і сонну, і інертну думку.

Перед красою кожна дитина така, якою вона є насправді, під впливом краси вона стає такою, якою вона повинна бути» (В. О. Сухомлинський).

Німецький природодослідник О. Гумбольдт вперше сформулював Концепцію фундаментальної освіти та зробив значний внесок у розвиток природничих наук, а саме: вчення про життєві форми, ідею вертикальної зональності тощо. Його науковий доробок вплинув на розвиток еволюційних ідей і порівняльного методу в природознавстві - екологічний напрям у географії рослин (Вішнікіна Л. П., 2015). Він розробив методологічні принципи про матеріальність та єдність природи, взаємозв'язки явищ і процесів, їх взаємозумовленість, які впливають на розвиток матеріалістичного напрямку в природознавстві. Саме О. Гумбольдта можна вважати основоположником сучасного екологічного світогляду. Він розробив системний та еволюційний підхід до розуміння розвитку людства, увів поняття «сфера життя», «сфера розуму» фактично за крок до сучасних уявлень про біо- та ноосферу, тобто вчення В. І. Вернадського.

В. І. Вернадський обґрунтував нову світоглядну ідею розвитку людського суспільства, акцентував увагу на проблемі глобальної людської діяльності, яка призводить до змін географічної оболонки планети.

Нинішній суспільний розвиток ставить нові завдання перед людством, де найбільш цінними для особистості і обов'язковими для засвоєння нею є фундаментальні теоретичні положення, які визначають розуміння світу в цілому і конкретної дійсності, зокрема. Нині відбувається реформування всіх ланок освіти. У цьому контексті набувають важливого значення класичні методи дослідження (спостереження, експеримент, аналіз, синтез, узагальнення тощо), що дає змогу фахівцю використовувати їх як відповідний «підхід» (певну сукупність взаємопов'язаних понять, ідей і способів педагогічної діяльності) для досягнення позитивних результатів освітнього процесу (Географія, 2022). Звідси до понятійного апарату сучасної

педагогіки увійшло поняття «компетентнісний підхід», як сукупність заходів, що приводять до набуття компетентності того, хто навчається, і яка інтегрує цілий спектр особистісних якостей: «поняття компетентності включає не тільки когнітивну й операційно – технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову». Поняття компетентність по різному трактується в нормативно-правових документах відповідно до поставлених завдань перед українською освітою.

У Законі України «Про освіту» компетентність трактується як динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (Про освіту, 2017).

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» поняття компетентність трактується як набути у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

У Концепції Нової Української школи – «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, цінностей та ставлень, які визначають здатність особи успішно вирішувати життєві проблеми, провадити професійну і подальшу навчальну діяльність» (Коваль О. В., Погасій І. О., 2019).

Слід зазначити, що зміст компетентності визначається вимогами, які ставить перед собою особистість для її набуття, оскільки компетентність набувається самою людиною і зумовлена її ставленням до власної навченості та вихованості, розумінням необхідності компетентності в житті, тобто відіграє роль особистісно – змістової складової компетентності, що є компонентом особистісно орієнтованого навчання. У цьому контексті необхідне злиття знань і свідомості.

Отже, суть поняття «компетентність» це – особистісно усвідомлена система знань, умінь, навичок, що має особистісний смисл і суб'єктивний досвід. Вона має універсальне значення і може використовуватися людиною в різних видах діяльності для розв'язання життєво важливих для неї проблем. Розгортання змісту освіти навколо особистісно значущих компетенцій, їх включення до змісту і є шлях переходу до ціннісного ставлення до знань (Вішнікіна Л. П., 2015).

Сучасний суспільний розвиток характеризується різким погіршенням стану довкілля, екологічними проблемами, що набувають глобального характеру. Це у свою чергу негативно впливає на стан здоров'я людей, їх життєдіяльність, екосистеми на мікро-, мезо- та макро- рівнях. Питання формування екологічної компетентності набуває важливої актуальності. У цьому контексті дане питання знайшло своє відображення у навчальних планах, програмах підготовки здобувачів освіти всіх рівнів.

Екологічну компетентність учнів трактують як усвідомлення важливості ефективного раціонального екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, бережливого використання природно-ресурсного потенціалу. Важливо усвідомлення особистої відповідальності за збереження природи для сталого (збалансованого) розвитку суспільства.

З метою реалізації відповідних завдань, внесені зміни до шкільної програми з географії, які спрямовані на формування в учнів екологічної компетентності з врахуванням особливостей наскрізних тем у шкільних курсах географії.

В інтегрованому адаптаційному курсі «Пізнаємо природу» для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти) комплексно реалізуються завдання природничої освітньої галузі, які передбачають формування наукового світогляду; здатність застосовувати відповідні наукові знання для пояснення природних процесів і явищ; набуття досвіду дослідження природи та формулювання узагальнень і висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін у природі, зумовлених діяльністю людини, та їхніх можливих наслідків (Крижанівський В. В., Северинова А. М., Даниленко Л. І., 2022).

Так, при вивченні теми «Як утворюються опади з повітря?» (6 клас) акцентується увага школярів на проблемі утворення туманів не тільки природним шляхом, але й штучним: «Зустрічаються не тільки природні тумани, але і штучні. Штучні тумани виникають через господарську діяльність людини.

Штучний туман складається з пилу, диму, вихлопних газів, хімічних речовин, інших продуктів горіння. Інакше його називають смогом. Це одна з найбільших проблем великих міст, оскільки смог забруднює навколишнє середовище та завдає непоправної шкоди здоров'ю людини» (Довгань Г. Д., 2022).

У матеріалах до практичних занять учням 6 класу передбачено ряд завдань, які вимагають висловлювання власної думки. Наприклад, при вивченні теми «Вплив парникового ефекту на розвиток овочівництва та квітникарства» здобувачі освіти мають:

1. Дослідити, як впливає парниковий ефект на розвиток овочівництва та квітникарства закритого ґрунту у своїй місцевості. Зробити малюнки та пояснення до них.
2. Опрацювати різні точки зору науковців щодо глобального потепління: причини, наслідки, заходи протидії. Висловити власну точку зору про небезпечні наслідки глобального потепління для людства (Довгань Г. Д., 2022).

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах погіршення екологічного стану довкілля у планетарному вимірі питання формування в учнів екологічної компетентності набуває важливого значення, особливо у зв'язку з концепцією сталого (збалансованого) розвитку. Людство перейшло межу самовідновлювальних природних процесів, внаслідок антропогенної діяльності порушено екосистеми країн, регіонів, планети. Концепція сталого (збалансованого) розвитку зумовлена тим, що сучасна людська цивілізація досягла апогеї суперечностей між потребами глобального світу і неможливістю географічної оболонки планети забезпечити ці потреби.

Важливим і актуальним є формування у здобувачів освіти екологічної компетентності з власним усвідомленням відповідальності за процеси сталого (збалансованого) розвитку, досягнення стратегічного балансу між антропогенною діяльністю і підтриманням відновлювальних можливостей географічної оболонки планети, майбутнє людської цивілізації.

Список використаних джерел і літератури

1. Вішнікіна Л. П. (2015). Зміст предметних географічних компетенцій учнів. *Імідж сучасного педагога*. Полтава : АСМІ. № 10. С. 3–6.
2. Географія (2022). Програма для 6-9-х класів ЗНЗ. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56127/> (дата звернення 02.04.2023).
3. Державний стандарт базової середньої освіти (2020) (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF> (дата звернення 22.05.2023).
4. Довгань Г. Д. (2022.). Географія : навч. посіб. для 6 класу закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок». С. 122–169.
5. Коваль О. В., Погасій І. О. (2019). Екологічна компетентність учителя Нової української школи. Навчально-методичний посібник в таблицях і схемах. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка. С. 4–24.
6. Крижанівський В. В., Северинова А. М., Даниленко Л. І. (2022). Модельна навчальна програма з інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» (адаптаційний цикл, 5-6 класи). Комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». С. 4–38.
7. Про освіту (2017): Закон України від 05.09.2017 р. № 2145 – VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.

Refereces

1. Vishnikina, L. P. (2015). Zmist predmetnykh heohrafichnykh kompetentsii uchniv [The content of subject geographic competencies of students]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 10, 3–6 [in Ukrainian].
2. Heohrafiia (2022). Prohrama dlia 6-9-kh klasiv ZNZ. [Geography. Program for 6th-9th grades of ZNZ]. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56127/> [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (2020). [State standard of basic secondary education]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Dovhan, H. D. (2022.). Heohrafiia. [Education manual for the 6th grade total among. Education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 122–169 [Ukrainian].

5. Koval, O. V., Pogasii, I. O. (2019). Ekolohichna kompetentnist uchytelia Novoi ukrainskoi shkoly. Navchalno–metodychnyi posibnyk v tablytsiakh i skhemakh. [Educational and methodological manual in tables and diagrams]. Chernihiv : NUChK imeni T. H. Shevchenka, 4–24 [Ukrainian].
6. Kryzhanivskiy, V. V., Severynova, A. M., Danylenko, L. I. (2022). Modelna navchalna prohrama z intehrovanoho kursu «Piznaiemo pryrodu» (adaptatsiinyi tsykl, 5-6 klasy) [Model curriculum from the integrated course «Getting to know nature» (adaptation cycle, grades 5-6)]. Cherkaskyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv Cherkaskoi oblasnoi rady – Cherkasy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers of the Cherkasy Regional Council, 4–38 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrayiny (2017) № 2145 – VIII «Pro osvitu» [Law of Ukraine No. 2145-VIII «About education»]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 178-179, 10–22 [in Ukrainian].

До авторів збірника

Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
редакція збірника наукових праць
«SCIENTIA ET SOCIETUS»

запрошує до співробітництва докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців, а також інших осіб, які мають або здобувають вищу освіту та займаються науковою діяльністю у напрямках:

01 Освіта Педагогіка

05 Соціальні поведінкові науки

10 Природничі науки

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <http://ses.journal.in.ua/index.php/ses> бо зареєструватись

Для розміщення статті у збірнику наукових праць «Scientia et societus» необхідно надіслати на електронну пошту tovkynlidiya@ukr.net статтю, оформлену згідно вимог. Назва файлу з електронною версією статті повинна обов'язково містити прізвище та ім'я автора.

Рукописи, що подаються до збірника «Scientia et societus», мають бути оригінальними та неопублікованими. Вони не повинні розглядатись одночасно іншими виданнями. Стаття повинна бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів.

Редакційна колегія збірника проводить внутрішнє анонімне рецензування всіх статей. Процедура рецензування може тривати до 10 днів. Редакція залишає за собою право відхилити статті авторів, які не дотримані наведених нижче вимог. Авторі несуть відповідальність за точність цитат, прізвищ, посилань і фактів, наведених у тексті наданих статей.

ПЛАТА ЗА ОБРОБКУ РУКОПИСІВ ТА УМОВИ ОТРИМАННЯ АВТОРСЬКОГО ПРИМІРНИКА

Лише після позитивного рішення редколегії про прийняття статті до друку автор сплачує її вартість – **80 грн.** за одну сторінку паперового примірника збірника, або **40 грн.** за одну сторінку збірника електронного формату (до цієї вартості входять верстка, друк видання, присвоєння статтям DOI, обслуговування Веб-сайту збірника тощо). Реквізити для оплати надсилаються додатково.

Пересилка паперового примірника збірника здійснюється Новою поштою за рахунок автора.

ОБОВ'ЯЗКОВІ ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

- якість, високий рівень англomовного перекладу;
- наявність акту про перевірку на плагіат статті за допомогою програмного забезпечення Unichек.com (85% унікальності авторського тексту).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Стаття подається мовою оригіналу (українською чи англійською).

ТЕКСТ СТАТТІ ПОВИНЕН БУТИ СТРУКТУРОВАНИЙ (обов'язкові структурні елементи виділяються напівжирним шрифтом):

- **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними, завданнями;

- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- **мета статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі;
- **список використаних джерел і літератури**;
- **references** (транслітерація).

РОЗТАШУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ:

- **УДК** (у верхньому лівому кутку напівжирним шрифтом);
- **ім’я, прізвище** автора (авторів) (по центру аркуша, укр. мовою напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада, E-mail, ORCID, Researcher ID, місце роботи, поштова адреса установи (по центру аркуша, укр. мовою);
- **НАЗВА СТАТТІ** (великими літерами, по центру аркуша, укр. мовою напівжирним шрифтом);
- *анотація статті* (укр. мовою, курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів, включаючи ключові слова);. Анотація статті повинна бути структурованою. Обов’язково містити мету дослідження та застосовані методи (методологію дослідження), основні одержані висновки. Анотація статті повинна бути інформативною (не повинна містити загальних фраз), змістовною (має відображати основний зміст статті та результати досліджень); логічною (відображати логіку подання результатів у статті);
- *ключові слова* (курсивом, напівжирним шрифтом, укр. мовою, 6-8 слів);
- **ім’я, прізвище автора** (авторів) (по центру аркуша, англ. мовою, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада, E-mail, ORCID, Researcher ID, місце роботи, поштова адреса установи (з правого боку, англ. мовою);
- **НАЗВА СТАТТІ** (великими літерами, по центру, англ. мовою, напівжирним шрифтом);
- *анотація статті* (курсивом, англ. мовою, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів, включаючи ключові слова);
- *ключові слова* (курсивом, напівжирним шрифтом, англ. мовою, 6-8 слів);
- текст статті мовою оригіналу;
- список використаних джерел і літератури;
- references.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ:

- загальний обсяг статті – не менше 12 повних сторінок;
- поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см;
- текст статті повинен бути набраний на комп’ютері (редактор MS WORD (версія 1998-2003) for WINDOWS);
- гарнітура: весь текст статті набирається шрифтом Times New Roman, кегль 14; міжрядковий інтервал – 1,5 (УДК, відомості про автора, анотації, ключові слова, текст статті, список використаних джерел і літератури і references);
- абзацний відступ – 1,25 см (не допускається створення абзацного відступу за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску);
- текст вирівнюється по ширині та набирається без переносів;
- сторінки не нумеруються;
- символи: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «»»; тире – це коротке тире: «-»; дефіс «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки». Між ініціалами, а також між ініціалами

- та прізвищем (наприклад, Іваненко І. І.), цифрами та одиницями виміру (наприклад, 10 кг, 23°C), датами (наприклад, 2016 р., XX ст.), а також у назвах населених пунктів (наприклад, м. Київ) потрібно ставити нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+Пробіл). У разі написання скорочень на зразок 90-ті pp., 2-го тощо ставлять нерозривний дефіс (Ctrl+Shift+дефіс);
- формули мають бути набрані у редакторі Equation Editor, цей редактор є внутрішнім редактором формул у Microsoft Word. Складові формул у тексті набираються курсивом.
 - рисунки і таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Рисунки, виконані у Word, мають бути згруповані та виявляти собою один графічний об'єкт. Рисунки та фотографії (чорно-білі, з градаціями сірого кольору) «вмонтовуються» в основний текст статті і даються додатково у вигляді окремих файлів в одному з таких форматів: TIFF, PCX, JPG, BMP, CDR. Таблиці й ілюстрації нумеруються послідовно арабськими цифрами. Примітки до таблиці даються тільки в тексті. Ілюстрації підписуються знизу. Підписи до таблиць та ілюстрацій центруються. Не допускається використання у матеріалах сканованих, або сфотографованих, схем, малюнків, таблиць і т.д.

Цитування та посилання в тексті на літературні джерела повинні відповідати 7-му стилю посилань APA (Петренко, 2008; Петренко та Сидоренко, 2015; Smith, Grimm & Shell, 2017; Smith et al., 2020); якщо вказано номер сторінки, його слід друкувати після двокрапки (Петренко, 2020: с. 125).

Список використаних джерел і літератури наприкінці статті оформляється за абеткою та відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив у дію 01.07.2016 р.

References оформляється згідно стандарту APA https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf (APA: ВИМОГИ ТА ПРИКЛАДИ. URL: http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/public/journals/557/examples/Dodatok-2_uk.pdf)

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <https://slovnyk.ua/translit.php> (вибираємо варіант американська); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <https://translate.meta.ua/ru/translit/>.

Важливо пам'ятати, що в зарубіжних базах даних проста транслітерація назви джерела без її перекладу англійською мовою не має сенсу.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг із протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

РУКОПИСИ, ОФОРМЛЕНІ НЕ НАЛЕЖНИМ ЧИНОМ, НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ ДО ПУБЛІКАЦІЇ!

Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

КОНТАКТИ редакції збірника наукових праць «Scientia et societus»:

- адреса: Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, корпус 1, каб. 406, м. Переяслав, 08401;
- телефон: +380935011183 (відповідальний секретар – Товкун Лідія Павлівна);
- електронна пошта: tovkynlidiya@ukr.net.

Редакційна колегія

For the authors of the collection**Dear authors!**

**Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Editorial Board of the collection of scientific works
«SCIENTIA ET SOCIETUS» invite
Doctors of Sciences, PhDs, young scientists to cooperate,
and also other persons who have or receive higher education and are engaged in scientific
activity in the directions of:
01. Education. Pedagogy
05. Social Behavioral Sciences
10. Natural Sciences**

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your works, it is necessary to login in to the site <http://ses.journal.in.ua/index.php/ses> or register.

To run in an article in the collection of scientific papers «Scientia et societus» it is necessary to send an article to e-mail tovkynlidiya@ukr.net, structured in accordance with the requirements. The title of the file with electronic version of the article must contain the name and surname of the author.

Manuscript submitted to the collection «Scientia et societus», must be original and unpublished. They should not be considered at the same time by other publication. The article must be written on an actual theme, contain results of in-depth research and justification of the obtained scientific results.

The editorial board of the collection conducts internal anonymous review of all articles and checks for plagiarism using Unicheck.com. The review procedure can take up to 10 days. The editorial board reserves the right to reject articles by authors who do not comply with the above requirements. The authors are responsible for the accuracy of citations, surnames, references and facts given in the text of the submitted articles.

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLE

The article is submitted in the original language (Ukrainian or English).

THE TEXT OF THE ARTICLE SHOULD BE STRUCTURED (obligatory structural elements are highlighted in bold):

- **statement of the problem** in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- **analysis of the latest research and publications** in which the problem is solved and which the author relies on, the selection of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;
- **formulating the goals (goals) of the article**, setting the task;
- **methods** of writing an article;
- **presentation of the main material** of the research with a full justification of the obtained scientific results;
- **conclusions** from this research and prospects for further exploration in this direction;
- **list of used sources and literature;**
- **references** (transliteration).

LOCATION OF STRUCTURAL ELEMENTS OF THE ARTICLE:

- **UDC** (in the upper left corner in bold);
- **name, surname** of the author (authors) (in the center of the sheet, in Ukrainian in bold);
- academic title, scientific degree, position, E-mail, ORCID, Researcher ID, place of work, postal address of the institution where the author (s) works (in the center of the sheet, in Ukrainian; size – 14 pt with a line spacing of 1.5);

ARTICLE TITLE (in capital letters, in the center of the sheet, in Ukrainian in bold);

- *abstract of the article* (in Ukrainian, italics, volume – not less than 1800 characters without spaces, including keywords; size – 14 pt with line spacing 1.5). The abstract of the article should be structured. Definitely to include the purpose of the research and the methods used (research methodology), the main conclusions obtained. The abstract of the article should be informative (should not contain general phrases), meaningful (should reflect the main content of the article and research results); logical (reflect the logic of presenting the results in the article);
- **keywords** (italics, bold, Ukrainian, 6-8 words; size – 14 pt with a line spacing of 1.5);
- **name, surname of the author** (authors) (in the center of the sheet, in English, in bold, size – 14 pt);
- academic title, scientific degree, position, E-mail, ORCID, Researcher ID, place of work, postal address of the institution (on the right side, in English; size – 14 pt with line spacing 1.5);

ARTICLE TITLE (in capital letters, in the center, in English, in bold, size – 14 pt);

- *abstract of the article* (in italics, English, volume – not less than 1800 characters without spaces, including keywords; size – 14 pt with line spacing 1.5);
- **keywords** (italics, bold, English, 6-8 words; size – 14 pt with a line spacing of 1.5);
- the text of the article in the original language (size – 14 pt with a line spacing of 1.5);
- list of used sources and literature (size – 14 pt with line spacing 1.5);
- references (size – 14 pt with line spacing 1.5).

Obligatory requirement for articles – quality, high level of English translation.

TECHNICAL REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLE:

- the total volume of the article – 14 pages;
- margins: top, bottom, left, right – 20 mm;
- the text of the article must be typed on a computer (editor MS WORD (version 1998-2003) for WINDOWS);
- headset: Times New Roman font, pins (size) 14 pt; spacing - 1.5; information about the author, annotations, keywords, list of used sources and literature and references are typed in Times New Roman font, size – 14 pt with line spacing 1.5;
- paragraph indent – 1.25 sm (it is not allowed to create a paragraph indent using the Tab key and space marks);
- the text is aligned in width and typed without hyphenations;
- pages are not numbered;
- regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «-». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function. Between initials, as well as between initials and surname (for example, Ivanenko I.I.), numbers and units of measurement (for example, 10 kg, 23°C), dates (for example, 2016, XXth century), as well as in names of settlements (for example, Kyiv) you need to put an inseparable space (Ctrl + Shift + Space). In the case of writing abbreviations such as the nineties, second, etc. put an inseparable hyphen (Ctrl + Shift + hyphen);
- formulas must be typed in the Equation Editor, this editor is an internal formula editor in Microsoft Word. The components of the formulas in the text are typed in italics.
- figures and tables must be submitted in the article immediately after the text where they are mentioned for the first time, or on the next page. Tables in the text must be performed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word must be grouped together and represent a single graphic object. Drawings and photos (black and white, with grayscale) are «embedded» in the main text of the article and are given in the form of separate files in one of the following formats: TIFF, PCX, JPG, BMP, CDR. Tables and illustrations are numbered consecutively in Arabic numerals. Notes to the table are given only in the text. Illustrations are signed below. Captions to

tables and illustrations are centered. It is not allowed to use in the materials scanned, or photographed, diagrams, drawings, tables, etc.

Citation and references in the text to literary sources must correspond to the 7th in the APA style, for example (Petrenko O. I, 2008; Petrenko O. I. and Sidorenko M. S., 2015; Smith, Grimm & Shell, 2017; Smith and other, 2020); if a page number is specified, it should be printed after a colon (Petrenko, 2020: p. 125).

The literature is designed in accordance with the requirements of **«DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly»**, of July 1, 2016).

References are made according to the **APA standard**

https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf (ARA: REQUIREMENTS AND EXAMPLES. URL: http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/public/journals/557/examples/Dodatok-2_uk.pdf)

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

for transliteration of Russian text using the free site <https://translate.meta.ua/ru/translit/>

It is important to remember that in foreign databases, a simple transliteration of a source name without its English translation is meaningless.

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by the review of the candidate, Doctor of Sciences by specialty of publication or excerpt from report of the meeting of the department on the recommendation of the article for printing. A review or excerpt of the report shall be submitted in the original or in a scanned form by e-mail.

MANUSCRIPTS IMPROPERLY DESIGNED ARE NOT ACCEPTED FOR PUBLICATION!

The responsibility for the content, accuracy of the presented facts, quotations, figures and surnames of the article lies with the authors, not the editors or publishers. The editors reserve the right to edit and reduce, as well as literary correction of the article (while maintaining the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' worldviews. The author is responsible for the probability of facts, statistics and other materials.

CONTACTS of the editorial board of the collection of scientific works «Scientia et societas»:

- address: Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskyi Str., 30, building 1, office № 406, Pereiaslav, 08401.
- phone: +380935011183 (executive secretary – Tovkun Lidiia Pavlivna).
- e-mail: tovkynlidiya@ukr.net

Editorial board

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

«SCIENTIA ET SOCIETUS»

Збірник наукових праць

Випуск 3

Головний редактор Н. І. Коцур

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
HRYHORII SKOVORODA UNIVERSITY IN PEREIASLAV

«SCIENTIA ET SOCIETUS»

Collection of scientific works

Volume 3

Editor-in-Chief N. I. Kotsur

25.05.2023 . 60x84 8/1.
Times New Roman. 300.
26. . 15,5
6366 22.08.2018 .
08055,
e-mail: devis519@ukr.net
